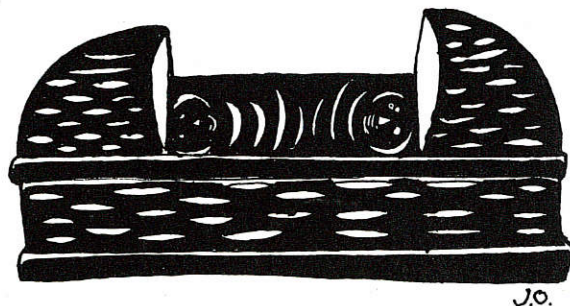

DE OLFS HEEM

Jo.

SCHUTTERS GILDEN

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT - JG. 48 - Nr. 2 * ZOMERMAAND 1994

Afgiftekantoor: Gooik

Weekberichten

Laat degelijke economische informatie niet aan u voorbijgaan.

Vraag meer informatie over het economische informatieblad
van de Kredietbank in een KB-kantoor.

KREDIETBANK. THUIS BIJ DE BANK VAN HIER.

ONS CONTACT GEEFT ENERGIE.

Op elk moment van de dag leveren
wij u de energie waarop u rekent.

ELEKTRICITEIT - AARDGAS - KABELDISTRIBUTIE

BOEKEN-SERVICE

van het
Verbond voor Heemkunde

Vraag vrijblijvend inlichtingen over ons boekenaanbod over geschiedenis, volkskunde en andere aspecten van de heemkundige studie.

Kerkstraat 17 A • 2970 's-GRAVENWEZEL • ☎ 03/658.90.34

ONS HEEM

Driemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen

Redactie: Vossenpad 9, 3670 Gruitrode

Jaargang 48, nr. 2

Zomermaand/juni 1994

INHOUD

"Schuttersgilden"

J. GERITS, Schuttersgilden in de heemstudie. Ter inleiding	50-53
E. VAN AUTENBOER, De eigenheid van de gilden	53-59
H. DE KOK, De archieven van de schuttersgilden in het aloude hertogdom Brabant	60-66
E. VAN AUTENBOER, De betekenis van het zilver in het gildewezen	66-75
H. VANNOPPEN, Enkele aspecten van het heemkundig onderzoek rond de schuttersgilden, speciaal in Vlaams-Brabant	76-91
P. HUYS, Octrooien en ledenlijsten van schuttersgilden in het graafschap Vlaanderen anno 1469	91-94
J. GERITS, De naoorlogse heropleving van de schuttersgilden in Noord-Limburg	94-98
Sprokkelingen	98-127
Boekbeoordelingen	135-136

ONZE STAM

Ter nagedachtenis	127-134
-------------------	---------

Aan deze thematische publikatie, gewijd aan "schuttersgilden", werkten mee : lic. Jan Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode - dr. Paul Huys, Drongenstationstraat 90, 9031 Drongen - Antoon Janssens, A.C. Vander Cruyssenstraat 60, 9850 Nevele - lic. Harry De Kok, Bisschopslaan 94, 2340 Beerse - dr. Eugeen Van Autenboer, Oude Vaartstraat 64, 2300 Turnhout - dr. Henri Vannoppen, Leuvensesteenweg 839, 3071 Erps-Kwerps - Jan Oostvogels, Heiende 39, 2340 Vlimmeren.
Samenstelling en eindredactie : lic. Jan Gerits.

Schuttersgilden in de heemstudie.

Ter Inleiding

(1) Vgl. *Ons Heem*, XXXI, 1977, nr. 3-4 : J. GERITS, *Over de schuttersgilden. Ter inleiding* (blz. 85); E. VAN AUTENBOER, *De schuttersgilden in de Kempen* (blz. 86-96); R. VERSTRAETEN, *Ontstaan en ontwikkeling van de Sint-Sebastiaansgilde in Vlaanderen* (blz. 97-103); J. GERITS, *De schuttersgilden in het Land van Aarschoot* (blz. 103-108); J. GERITS, *Het kultuurhistorisch erfgoed van de schuttersgilden* (blz. 109-118); G. VANDE PUTTE, *De schuttersgilde van Overijse* (blz. 119-120); *Gildesprokkelingen* (blz. 124-131).

(2) *Gildesprokkelingen*, XXXI, 1977, blz. 124-131; XXXIII, 1979, blz. 113-118; XXXVI, 1982, blz. 170-179; XXXIX, 1985, blz. 98-104; XLII, 1988, blz. 21-29; XLIII, 1989, blz. 214-222.

(3) E. VERSTRAETE, *Heraldische tentoonstelling te Brussel*, in: *Ons Heem*, XI, 1953-1957, blz. 34-36.

(4) E. VERSTRAETE, *Schuttersgilden en Rederijkerskamers*, in: *Ons Heem*, XVI, 1961-1962, blz. 105-106.

(5) W. VERLEYEN, *De handbooggilde van Meldert (Aalst)*, in: *Ons Heem*, XLIII, 1989, blz. 9-17.

(6) L. STOCKMAN, *De kerkelijke gilden in het Meetjesland voor 1600*, in: *Ons Heem*, XXIII, 1979, blz. 253-257.

(7) A. en A. LEYSENS, *Schuttersbussen*, in: *Ons Heem*, XXXI, 1978, blz. 7-20.

(8) J. WEYNS, *Bij Bruegel in de leer voor honderd-en-een dagelijkse dingen*, in: *Ons Heem*, XXIII, 1969, blz. 106; ID., *Gaaischieten op de stadspoort*, in: *Ons Heem*, XXII, 1968, blz. 112; M. MACHARIS, *Nog gaaischieten op de molenroede*, in: *Ons Heem*, XXIV, 1970, blz. 66.

(9) R. MORREN, *Tiens Schuttersblazen*, in: *Ons Heem*, XVI, 1961-1962, blz. 188-190.

(10) J. VORSSSELMANS, *Het geluksblazen*, in: *Ons Heem*, XVIII, 1963-1964, blz. 190-191.

(11) A.L., *Paardenmolen*, in: *Ons Heem*, XVII, 1962-1963, blz. 16; F. STIENLET, *Paardenmolen op schuttersfeest*, in: *Ons Heem*, XVIII, 1963-1964, blz. 110-111.

De schuttersgilden behoren tot de vroegste verenigingen in stad en dorp. Het ligt dan ook voor de hand dat het Verbond voor Heemkunde, dat steeds het kleinschalig onderzoek betreffende het heem stimuleerde, van meet af aan belangstelling heeft getoond voor die heemverbonden organisaties, die beslist een stuk heemkundig erfgoed in zich meedragen. Die interesse kwam niet alleen tot uiting in het Verbondsblad *Ons Heem* en in diverse andere heemkundige tijdschriften en gelegenheidspublikaties, maar zij inspireerde tevens verschillende studiedagen en congressen en vormde bovendien het onderwerp van heel wat tentoonstellingen.

Het Verbond voor Heemkunde stelde twee Landdagen in het teken van de historische, sociale en volkskundige betekenis van de schuttersgilden: de 19de Landdag te Overijse (11-12 september 1976) en de 36ste Landdag te Beerse (4-5 september 1993). Het eerstgenoemde kongres lag aan de basis van een thematische aflevering van *Ons Heem* (1) en leidde tot een reeks "Gildesprokkelingen", waarin nieuwe archiefvondsten, publikaties en tentoonstellingen met betrekking tot het gildewezen werden verzameld, besproken of toegelicht (2). In die reeksen korte bijdragen is heel wat interessante informatie over de schuttersgilden te vinden. Los van die thematische uitgave en haar overvloedige naooft heeft echter ook het tijdschrift *Ons Heem* in de loop der jaren talrijke bijdragen gebracht over de veelzijdige betekenis van de schuttersgilden. Die bibliografische gegevens worden hier beknopt samengevat.

Dr. Eugeen Verstraete (1910-1982), die reeds een artikel had gewijd aan de heraldische tentoonstelling van 1953 in de Musea van het Jubelpark te Brussel, waar belangrijke gildeworwerpen getoond werden (3), schreef aan de hand van hun artistiek patrimonium een bijdrage over schuttersgilden en rederijkerskamers (4). Dom Wilfried Verleyen (Affligem) maakte een uitvoerige studie over de handbooggilde van Meldert (O.-VI.) (5). Ons redaktielid ir. Luc Stockman handelde over de kerkelijke gilden in het Meetjesland voor 1600 (6). De meeste bijdragen, die in *Ons Heem* verschenen, houden echter verband met schuttersattributen en allerhande schuttersgebruiken.

Arthur Leysens (1907-1985) en zijn echtgenote schreven een studie over de handvuurwapens van de schuttersgilden (7). Verschillende keren was in ons tijdschrift sprake van het "gaaischieten", dat eertijds vaak op een molenwiek gebeurde, maar ook, zoals in Tongeren, op de stadspoort gericht kon zijn (8).

Ons trouw Verbondslid Robert Morren belichtte een Tiens schuttersblazen (9), terwijl Jos Vorsselmans, ere-opperdeken van de Hoge Gilde raad der Kempen, wees op het geluksblazen, dat in voege is bij de voetbooggilde van St.-Joris te Kalmthout (10). Twee korte bijdragen werden gewijd aan de "paardenmolen", die voor de aanvang van de jaarlijkse vogelschieting door ruiters te paard werd gereden, o.a. bij de Jongmansgilden van Leefdaal (11). Een ander gildegebruik, nl. de "koninginnewerping", dat in voege is bij de Koninklijke Vrije Sint-Sebastiaansgilde van Wenduine,

werd bestudeerd door lic. E. Lepeer (12). Frans Verstreken leerde ons het "struifvogelspel" kennen, een typisch volksspel, met vogelschieting in de herberg "De Kroon" te Lier (13). Ook het schuttersgebruik, waarbij vendelzwaai gepaard ging met de eedaflegging van nieuwe gildebroeders, kwam in ons tijdschrift aan bod (14). Geregeld werd aandacht besteed aan het woordgebruik in de schuttersgilden en in hun archief. Zo kwamen o.a. de woorden "schietpers" en "schietboom" ter sprake (15). Uiteraard had men ook belangstelling voor de gildefeesten, het jaarlijks hoogtepunt van het gildewezen. Dr. Jozef Weyns (1913-1974), die het typisch gildefeest van Mazenzele had bijgewoond, was vol lof over dat "heemfeest" en schreef er een uitgebreid artikel over voor *Ons Heem* (16). De verdienstelijke Gentse medewerker M. Macharis, die zijn artikels doorgaans met de initialen M.M. ondertekende, bedacht ons tijdschrift met een bijdrage over een motet of kort meerstemmig zangstuk, dat ter ere van Sint-Sebastiaan, patroon van de jonge gilde te Gent, in 1504 werd gemaakt (17). Volledigheidshalve dient er nog op gewezen dat in *Ons Heem* ook enkele keren werd gehandeld over de zwaarddancersgilden (18), waarover onze betreurde medewerker dr. Eugene Verstraete een monografie schreef (19).

Op het provinciale vlak noteerden we eveneens twee tentoonstellingen, die de schuttersgilden als onderwerp hadden. In het kader van de tweede Limburgse Gouwdag van Heemkundige Kringen (Zolder, 30 april 1977) hield de plaatselijke kring een expositie rond "Voorwerpen uit het rijke leven van de schuttersgilden Heusden-Zolder" (Zolder, Cultureel Centrum, 30 april - 1 mei 1977). Ook het Verbond van de Kringen voor Heemkunde in Oost-Vlaanderen stelde een Gouwdag in het teken van de schuttersgilden (Wichelen, 16 mei 1976) (20). Enkele jaren later richtte datzelfde Verbond een tentoonstelling in over "Schatten van Oostvlaamse Schuttersgilden" (Gent, Kredietbank, 14-30 oktober 1983) (21).

Op hun beurt hebben ook heel wat

Heemkundige Kringen hun actieve belangstelling getoond voor de schuttersgilden in eigen heem. Dat kwam vooral tot uiting in talrijke artikels in de tijdschriften of in publikaties in boekvorm, maar ook in tentoonstellingen, zoals recent nog te Zemst, waar de plaatselijke Heemkundige Kring "De Semse" een boeiende expositie hield over "De schuttersgilde. Een bijdrage tot de geschiedenis van het volksleven in Zemst" (Zemst, De Schranshoeve, 3 - 26 september 1993).

Naar aanleiding van de onvergetelijke 36ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde, te Beerse, planden wij een tweede thematische aflevering van *Ons Heem*, met bijdragen over het schutterswezen. Traditiegetrouw is er ook weer een reeks "sprokkelingen", waarin een overzicht van congressen, publikaties en tentoonstellingen wordt aangeboden, want het schutterswezen blijft in de aktualiteit. Evenals het speciale nummer van *Ons Heem*, dat in 1977 aan de "Schuttersgilden" werd gewijd, moge ook deze aflevering een handleiding vormen en inspiratie geven aan alle heemkundigen in Vlaanderen, die in eigen dorp of stad het historisch onderzoek omtrent de schuttersgilden willen aanvatten.

Gruitrode.

drs. J. Gerits,
hoofdredakteur.

BIJLAGE

In *Ons Heem* verschenen zes reeksen "Gildesprokkelingen", die telkens gewijd zijn aan archiefgegevens, publikaties, tentoonstellingen enz. betreffende het schutterswezen. Omdat die informatie van groot belang kan zijn voor alwie de schuttersgilden in eigen heem bestudeert, hebben wij al de titels van de bijdragen, die in "Gildesprokkelingen" verschenen, hier samengebracht. De verspreiding ervan in verschillende jaargangen kan immers tot gevolg hebben dat men die informatie gemakkelijk over het hoofd ziet.

- *Gildesprokkelingen* (*Ons Heem*, XXXI,

(12) E. LEPEER, *De koninginnewerping te Wenduine*, in: *Ons Heem*, XXXI, 1977, blz. 56-60.

(13) F. VERSTREKEN, *Via Timmermans naar het Struifvogelspel*, in: *Ons Heem*, XXVII, 1973, blz. 108-115.

(14) E.V.S., *Vendelzwaai en eedaflegging*, in: *Ons Heem*, XVII, 1962-1963, blz. 93.

(15) E.V.S., *Schietpers en schietboom*, in: *Ons Heem*, XVII, 1962-1963, blz. 92.

(16) J. WEYNS, *Een zeer zuiver Heemfeest : het Gildefeest te Mazenzele in Brabant*, in: *Ons Heem*, XXIII, 1969, blz. 263-270.

(17) M.M [ACHARIS], *Een Motet voor St.-Sebastiaan a° 1504*, in: *Ons Heem*, XXIV, 1970, blz. 182.

(18) J. WEYNS en H. BAILLIEN, *Zwaarddancers van Tongeren*, in: *Ons Heem*, IX, 1951, blz. 134-135; J. WEYNS e.a., *Nog over zwaarddancers*, in: *Ons Heem*, IX, 1951, blz. 157-158; H. BAILLIEN, *Het aloude zwaarddancersgild van Tongeren is herboren !* in: *Ons Heem*, XIV, 1959-1960, blz. 63.

(19) E. VERSTRAETE, *"Zwaarddansen in Vlaanderen". Historiek en Ikonografie*, Sint-Niklaas, 1985 (bespr. *Ons Heem*, XL, 1986, blz. 225 = J. Gerits).

(20) *Ons Heem*, XXXI, 1977, blz. 138.

(21) R. RUYNS en J. DAUWE, *Schatten van Oostvlaamse schuttersgilden*, Gent, 1983, 64 blz.

1977, blz. 124-131) :

Een nieuwe breuk voor de schuttersgilde van Vinkenbos, bij Leuven (1540) (J. Gerits), 124 - *Verslag van de vogelschieting te Linkhout (1 juni 1716)* (J. Gerits), 124-125 - *De Gilden, Kongres te Eindhoven (Ned.) (26 september 1976)* (J. Gerits), 125-126 - *Het jaarlijks "Oud-Limburgs Schuttersfeest"* (J. Gerits), 126-127 - *Studie over de schuttersgilden door "Heemkring Kanton Westerlo"* (J. Gerits), 127-128 - *De schuttersgilden van Kessenich* (J. Gerits), 128 - *Huislieden, schutterijen en schansen* (J. Gerits), 128-129 - *Internationaal Schutterijemuseum te Hoensbroek (Ned.)* (J. Gerits), 129 - *Tentoonstelling "De Oud-Limburgse Schuttersgilden" te Hasselt* (J. Gerits), 129-130 - *Tentoonstelling "De Oud-Limburgse Schuttersgilden" te As (L.)* (J. Gerits), 130 - *Voorwerpen uit het rijke leven van de schuttersgilden Heusden-Zolder* (J. Gerits), 130 - 131 - *Europese koningsschieting* (J. Gerits), 131 - *Sint-Joristrofee voor kruisboogschutters te Antwerpen* (J. Gerits), 131 - *Landjuweel der schuttersgilden* (J. Gerits), 131.

- *Gildesprokkelingen (Ons Heem, XXXIII, 1979, blz. 113-118) : Van Sint-Joris en Sint-Sebastiaan (Tentoonstelling, Hoorn, Ned., 15 april - 1 oktober 1978)* (J. Gerits), 113-114 - *Wuustwezelse schuttersgilden* (J. Gerits), 114 - *Over*

de Sint-Jorisgilde (Voetbooggilde in Langemark) (C. Moeyaert), 115 - *Het gildeleven in de Kempen* (E. Van Autenboer), 115-116 - *Vijfhonderd jaar Noordbrabantse schuttersgilden* (J. Gerits), 116-117 - *Een munitievagen te Halen ?* (J. Gerits), 117 - *Europese koningsschieting* (J. Gerits), 117-118 - *"Conventie der Stedelijke Schuttersgilden"* (J. Gerits), 188.

- *Gildesprokkelingen (Ons Heem, XXXVI, 1982, blz. 170-179) :*

De "caert" van de schuttersgilde van Bocholt (R. Van Laere), 170-174 - *Het patrimonium van de kruisbooggilden* (J. Gerits), 174-175 - *Het woord "breuk" of "brook" van een gilde* (F. Claes), 175 - *Het "heulen" en "heulen van eere" als schuttersgebruik* (J. Gerits), 175 - *Belang van het gildezilver* (J. Gerits), 175-177 - *Gildebreuken uit het Oud-Kanton Westerlo* (J. Gerits), 177-178 - *Drie zilveren vogels voor een keizer* (J. Gerits), 178 - *Europese koningsschieting* (J. Gerits), 178-179 - *Antwerps Museum en Archief "Den Crans"* (J. Gerits), 179 - *Het "Oud-Limburgs Schuttersfeest"* (J. Gerits), 179.

- *Gildesprokkelingen (Ons Heem, XXXIX, 1985, blz. 98-104) :*

Tentoonstellingen van gildebezit (J. Gerits), 98-99 - *Brabantse schuttersgilden* (J. Gerits), 99-100 - *Vier eeuwen schutterij te Kessenich* (J. Gerits), 100 - *Schuttersgilden te Sint-Andries-Brugge*

Afb. 17

Zilveren koningsvogel, met openslaande vleugels. Hij maakt deel uit van de breuk van de St.-Martinusgilde van Beek (Bree, Heemkundig Museum).

Foto: E. Donkers, Hasselt.

(J. Gerits), 100-101 - *Het "Oud-Limburgs Schuttersfeest"* (J. Gerits), 101 - *Twee musea over het schutterswezen te Brugge* (J. Gerits), 101 - *Het schutterijmuseum van Hoensbroek verrijkt met beeld- en klankdokumentatie* (J. Gerits), 101-102 - *Reglement voor een schutterswedstrijd of schietspel te Halen (1783)* (R. Van Laere), 102-104 - *Nogmaals over het "heulen" als handboogschuttersgebruik* (J. Gerits), 104.

- *Gildesprokkelingen* (*Ons Heem*, XLII, 1988, blz. 21-29) :
Tentoonstellingen over schuttersgilden (J. Gerits), 22 - *Europese Schuttersfeesten met koningschiëting* (J. Gerits), 22-23 - *Schuttersgilden en schutterijen in Brabant en Limburg* (J. Gerits), 23 - *Het "Oud-Limburgs Schuttersfeest"* (J. Gerits), 23-24 - *De Bouwelse Sint-Sebastiaansgilde* (J. Gerits), 24-25 - *Nieuwe gegevens over de ouderdom van de schuttersgilden van Bree* (J. Gerits), 25-26 - *De St.-Sebastiaansgilde van Edegem* (J. Gerits), 26 - *De Gentse Kruisbooggilde Sint-Rochus* (J. Gerits), 26-27 - *De "Aloude Gilde der Kruisboogschutters van Sint-Joris" te Godewaersvelde (Frans-Vlaanderen)* (A. Gorissen), 27 - *De Sint-Sebastiaansgilde van 's-Gravenwezel* (J. Gerits), 27-28 - *De Sint-Sebastiaansgilde van Guigooven* (J. Gerits), 28 - *Een "sixe oft schietboom"*

(*Hasselt, 17de eeuw*) (J. Gerits), 28 - *De Sint-Sebastiaansgilde van Waasmunster door de jaren heen* (J. Gerits), 29.

- *Gildesprokkelingen* (*Ons Heem*, XLIII, 1989, blz. 214-222) :
"Schutters in Holland" : een merkwaardige tentoonstelling en een prestigieus boek (J. Gerits), 214-216 - *Schuttersgilden in de fusiegemeente As* (J. Gerits), 216-217 - *De schuttersgilden van Asse tot 1830* (J. Gerits), 217-218 - *De schuttersgilden van Beringen hadden in de 16de eeuw hun "cameren" in het stadhuis* (J. Gerits), 218 - *Boogschutterstentoonstelling in de "Drie Frontsteden" (Diksmuide, Ieper en Nieuwpoort)* (J. Gerits), 218-219 - *Tentoonstelling "500 jaar schietsport met vuurwapens" te Gent* (J. Gerits), 219 - *Geschiedenis van de Ieperse boogschuttersgilden* (J. Gerits), 219-220 - *"Onze eeuwenoude schuttersgilden" : een merkwaardige monografie over de schuttersverenigingen van Groot-Kasterlee* (J. Gerits), 220-221 - *Lummen, gemeente met een rijk schuttersverleden* (J. Gerits), 221 - *De "Schuttersalmanak", een handig naslagwerk vol informatie* (J. Gerits), 221-222 - *Toenemende belangstelling voor het schutterswezen in de beide Limburgen : eigen tijdschrift en museum* (J. Gerits), 222.

De eigenheid van de gilden

Er bestaat over het woord "gilde" geen enkel misverstand : het is een vereniging van mensen, die een zelfde doel nastreven. De toepassing en het gebruik van de term kunnen evenwel van zeer uiteenlopende aard zijn. We kennen vrouwengilden, boeren- en boerinnengilden, wijngilden en noem maar verder op.

Vandaag staan de oudste nog bestaande verenigingen van onze gewesten op de agenda : de schuttersgilden. (22) Welk beeld hebben vele mensen zich gevormd van deze gezelschappen? Wanneer de naam schuttersgilde genoemd wordt, dan denken vele personen aan een vereni-

ging van schutters die bij sommige gelegenheden speciale kledij dragen en dikwijls een meer dan gewone hoeveelheid bier of wijn de baas kunnen onder het motto : schieten en gieten! Helaas, dit vervalst beeld berust op het gebrek aan kennis en strookt niet met de waarheid. Een gilde is immers meer dan een vereniging van schutters.

Een eerste dwaling, die moet rechtgezet worden is de volgende: een schuttersgilde is geen schuttersmaatschappij, zelfs al draagt deze laatste de naam van Sint-Sebastiaan. Een maatschappij is actief op sportief gebied en een echte gilde, als waardige erf-

(22) Lezing gehouden op de 36ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde, te Beerse, op 5 september 1993.

Afb. 18

Houten pijpenkoker van een St.-Sebastiaansgilde (midden 18de eeuw). Legaat Baron van Bogaert, Bokrijk.
Foto : A. Lambrechts.

genaam van de gilden van vóór de Franse Omwenteling, spitst haar aandacht niet alleen toe op sportieve prestaties als loutere ontspanning, maar kent daarenboven ook religieuze en sociale verplichtingen.

Het verwondert ons dat zo weinig denkende mensen zich niet afgevraagd hebben welke krachten de eeuwenoude gilden bezielen om nog steeds bloeiend te zijn en hoe het mogelijk is dat zij oorlogen, revoluties, branden en stormen hebben overleefd. Waarin schuilt het geheim van de eeuwige jeugd? Het levenselixir van gildebroeders en gildezusters wordt geleverd door de beantwoording aan de diepere behoeften van vele mensen. Het bewaren en toepassen van de basisprincipes komt tegemoet aan dit verlangen. Uiterlijk passen de gilden zich aan de veranderende maatschappij aan, zonder te tornen aan de gilde-idealen: de essentie blijft bewaard.

Zijn onze gilden de voortzetting van de Frankische "gildonia"? Het is niet omdat de Franken, en nog vroeger de Romeinen, verenigingen van mannen kenden, dat de gilden noodzakerlijkerwijze als hun opvolgers mogen bestempeld worden. Tussen de Franken en de eerste gilden gaapt een kloof van meer dan vijfhonderd jaar.

Hoewel er punten van gelijkens kunnen nagewezen worden, punten eigen aan elke vereniging, kan zonder bewijzen moeilijk volgehouden worden dat de gilden hun oorsprong gevonden hebben bij de Franken. Maar wat dan?

De oudste gilden duiken op in de steden. De kooplieden die aan de basis lagen van een stad, waren in die onzekere tijden genooddaakt hun have en goed met de wapens te verdedigen. Wanneer een gilde precies werd opgericht als organisatie zal wellicht nooit kunnen teruggevonden worden op enkele uitzonderingen na. Het gebrek aan het nodige bewijsmateriaal speelt ons hierin parten. Feit blijft dat bij het ontluiken van het stedelijk verschijnsel alleen de rijke poorters zich de weelde konden veroorloven een kostelijke voetboog aan te schaffen. Toen de ambachtslieden

meer en meer inspraak verkregen in het bestuur, zorgden zij op hun beurt voor hun verdediging. Zij kozen de handboog, een wapen dat in hun financieel bereik lag. Het werd hoog tijd de bewapening in toom te houden. De overheid beperkte het aantal actieve schutters, zowel van voetboog als van handboog, die een soort stadsmilitie vormden. Ook later, van in de tweede helft van de 15de eeuw, toen de kolveniers of busschieters ten tonele verschenen, en vooral in de 17de en 18de eeuw werd ook de toetreding van schutters op een wel bepaald aantal vastgesteld. Alle schutters, welk ook het door hen gebruikte wapen mocht zijn, kenden een zelfde doel: de gemeenschap nl. de armen en de zwakken, geestelijken, vrouwen en kinderen, te beschermen tegen alle vormen van fysisch geweld. Zij waren de helpers van hun medeburgers. Deze dienstvaardigheid is nog steeds blijven bestaan zij het op een andere manier: de schutters beveiligen hun leefmilieu door te waken over de geestelijke waarden naast hun zorg voor de minder bedeelden van de maatschappij. Een gilde is immers meer dan een vereniging van schutters.

Het graafschap Vlaanderen, in de middeleeuwen het politiek, economisch en cultureel centrum van de Lage Landen, zag het eerst -voor zo ver kon nagegaan worden- het ontstaan van de gilden. Later kwamen zij in Brabant tot bloei. Niets kan echter met volledige zekerheid gezegd worden. Alleen kan gesteld worden dat de oudste gildebroeders in steden en vrijheden de voetboog als wapen hebben aangenomen.

De officiële oprichting van voetbooggilden werd beschouwd als een noodzakelijkheid, evenals deze van handbooggilden. Het aantal actieve schutters, die door de overheid werden vergoed, werd vastgesteld en angstvallig gecontroleerd: dit waren de zogenaamde erfschutters. Een gilde telde nochtans meer leden dan deze officieel erkende schutters. Inderdaad een gilde genoot bepaalde voorrechten zoals vrijstelling van inkwartiering. Deze gunsten lokten een aantal personen aan en ze lieten

zich inschrijven als lid en genoten daardoor alle privileges : zij konden deelnemen aan alle feestelijke gebeurtenissen en vieringen. Deze ereleden waren verplicht, zoals de actieve schutters, de gildekaart te volgen.

Het ontstaan der handbooggilden kan evenmin als de instelling van de voetbooggilden, met zekerheid vastgesteld worden. Werden zij kort na de voetboog opgericht of, in sommige gevallen, misschien gelijktijdig? Er dient opgemerkt dat de officiële stichting, gepaard aan de overhandiging van een kaart of reglement, niet noodzakelijkerwijze als de werkelijke oprichtingsdatum moet beschouwd worden. Het is immers meer dan eens gebeurd dat een groep mensen lange tijd een bepaald wapen hanteerde om zich te ontspannen en samen te oefenen vooraleer ze besloten een gilde te vormen en de officiële toestemming hiervoor te verwerven.

En op het platteland? De gilden werden er gevormd door de dorpsbewoners, meestal boeren. Ze werden geleid door de heer van de plaats of zijn vertegenwoordiger (drossaard, schout, baljuw) of zelfs door de pastoor. In navolging van de steden waren zij onderworpen aan de voorschriften van de kaart die in dezelfde geest opgesteld was als in de grote centra. Zij waren vooral gewapend met handbogen, maar na 1600 werd ook de buks gebruikt. Hun taak bestond er vooral in politionele opdrachten te vervullen zoals hun stedelijke confraters, om dieven, vagabonden en rabouwen uit het dorp te houden.

Mag er gesteld worden dat alle gilden een militaire oorsprong hebben gekend? Voor de steden kan een dergelijke oorsprong aanvaard worden voor de meeste gilden, maar het kon ook anders geweest zijn.

Een aantal van onze huidige gilden dateren van in de middeleeuwen waar zij als religieuze broederschappen in het leven waren geroepen. Na verloop van tijd verslaptte de godsdienstige ijver en het entoesiasme van de leden, zodat er een gepast middel moest gezocht worden om te overleven. De confreres zochten hun heil in wereldse activiteiten, zoals het schie-

ten met de boog. Stilaan werden de godsdienstige plichten op een achterplan geschoven om te kunnen in leven blijven.

Een paar treffende voorbeelden, genomen bij de voetboog, kunnen deze vaststelling kracht bijzetten. De Leuvense Oude Boog ontstond als een religieuze O.-L.-Vrouwe Broederschap, juist zoals de oude voetbooggilden van Brussel, Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Mechelen en Nijvel. Vanzelfsprekend werd ook Sint-Joris als tweede patroon aanvaard.

De religieuze oorsprong van sommige gilden wordt ook verraden door de vroege aanwezigheid van gildezusters. Inderdaad, de meeste broederschappen namen zowel mannelijke als vrouwelijke leden aan.

Buiten de militaire en politionele functie bestond er een andere niet minder belangrijke activiteit: de verplichtingen die voorsproten uit de nauwe banden met de kerk.

De middeleeuwse samenleving was zeer religieus geïnspireerd.

God bevond zich in het middenpunt van leven en denken van de mens. Elke vereniging zoals ambachten, koopmansgilden, stadsbesturen enz. dienden, naast de persoonlijke verplichtingen van de leden, als groep een aantal opdrachten in verband met de religie te vervullen. Het mag niemand ontgaan dat tot de Franse revolutie kerk en staat een eenheid vormden.

Geen enkele gilde kon zich onttrekken aan de verplichtingen deel te nemen aan de verschillende processies die jaarlijks de straten doorkruisten. Een niet gemotiveerde afwezigheid werd met een boete bedacht evenals onbehoorlijk gedrag tijdens de ommegang. Wat is er heden van dit rijke Roomse leven overgebleven? De vrome processies behoren meestal tot het verleden. Redenen waren er voldoende om een eeuwenlange traditie te verbreken : het gebrek aan volk door het steeds groeiend aantal verlofperioden, de schroom om zich als gelovige te laten kennen, het steeds aangroeiende materialisme dat geen plaats biedt voor het godsdienstige, en het drukke verkeer. Het

Afb. 19

Vaandel van de St.-Sebastiaans-
gilde van Lier (1767).
Foto : A. Lambrechts, Bokrijk.

blijkt niet mogelijk de straten een korte tijd af te sluiten voor de processies, maar de grote wegen kunnen wel voor het verkeer verboden worden gedurende uren en uren voor braderijen en koersen. Comedia humana ! En toch trekt de processie in de Kempen door de straten, minstens in een vijftiental gemeenten. En wie is er altijd aanwezig? De gildebroeders.

Elke echte gilde stelde zich onder de bescherming van een heilige. In de Zuidelijke Nederlanden kozen de schutters meestal Sint-Joris bij de voetboog, Sint-Sebastiaan bij de handboog, Sint-Kristoffel, Sint-Antonius en Sint-Barbara voor de buks. Sommige gilden hadden nochtans de parochieheilige de voorkeur gegeven.

Elk jaar werd het patroonsfeest met de nodige luister gevierd. Het was een periode waar de gilde ongeduldig naar uitkeek. De viering duurde meer dan een dag. Eigenaardig genoeg de derde dag werd bij vele gilden "vrouwkensdag" genoemd. De reden was eenvoudig : de gildezusters vierden onder elkaar en de broeders bleven thuis, maar soms mochten zij 's avonds bij het vrolijk gezelschap aansluiten.

De eerste dag van het patroonsfeest begon 's morgens vroeg met een gezongen heilige mis voor het welzijn van de gilde. Deze plechtigheid werd gevolgd door een algemene vergadering waar de rekeningen van het verlopen jaar door de dekens werden voorgelegd. Het hing van het resultaat af of de leden moesten bijpassen of niet. Gildebroeder zijn was niet altijd goedkoop ! Na deze verplichte vergadering werd er aangeschoven

aan de maaltijd die tevoren was aanbesteed geworden. Daarna werd er plezier gemaakt, met de kaarten gespeeld en gedanst. De dag werd op tijd gesloten, want er volgde enkele uren later nog een nieuw feest.

De tweede dag werd weer ingezet in de kerk met een mis voor de overleden leden. Zij bleven immers met de gilde verbonden. De agenda van deze tweede aflevering geleek op deze van de dag tevoren.

De derde dag speelden, zoals gezegd, de gildezusters baas. Ook zij begonnen met een mis gevolgd door eten en een gezellig samenzijn .

De viering van dit patroonsfeest werd het "teren" genoemd en, inderdaad, er werd heel wat verteerd.

De gilden kenden ook sociale verplichtingen. Bij het huwelijk van een gildebroeder legden zij samen voor een geschenk en, indien ze genodigd waren, namen ze deel aan het feest. Geven en nemen. Dat was de leuze. De bruidegom bedacht zijn gildebroeders in enkele gevallen met een paar witte handschoenen of tracteerde met een vat bier.

Alle gildekaarten bevatten artikelen in verband met het overlijden van broeders en zusters en soms ook van hun kinderen. De aandacht voor het begraven van de doden met hun verschillende rituelen, wordt in alle beschavingen teruggevonden. Ook de gilden betoonden eerbied voor hun overleden broeders. Alle leden waren op straf van boete verplicht de afgestorven confreer ten grave te begeleiden of te dragen. Ze moesten het lijk afhalen aan het sterfhuys, het vergezellen naar de kerk en er hun penning offeren en daarna het stoffelijk overschot naar het kerkhof begeleiden. Sommige gilden lieten na de uitvaart nog een speciale mis van requiem voor de overledene opdragen. Met het patroonsfeest werd, zoals reeds opgemerkt, aan alle afgestorvenen gedacht. Eerbied voor de doden blijft nog steeds de gilden sieren.

Er bestaan nog twee kenmerkende eigenschappen van het gildeleven, vooral in de Kempen, waaraan ons inziens té weinig, en door sommigen helemaal geen aandacht wordt geschonken : de blijvende integratie

van de oudere gildeleden en de aanwezigheid van gildezusters. Deze twee elementen beklemtonen eens te meer de buitengewone waarde van de echte gilden.

In onze materialistische wereld komt het maar al té veel voor dat mensen eens op pensioen gesteld, helemaal niet meer meetellen behalve met de verkiezingen. Zij worden al té veel behandeld als afgevoerde gebruiksvoorwerpen, volkomen onbruikbaar en soms nog gevaarlijk. Welnu, bij de gilden blijven zij volwaardig lid. Als oudermannen zetelt een aantal van hen in het bestuur waar zij door hun verkregen levenswijsheid en lange ervaring de belangen van hun vereniging helpen behartigen. Sinds eeuwen brengen zij zonder veel omhaal het principe "omdat mensen belangrijk zijn" met overtuiging in de praktijk.

Door sommige zogenaamde progressieve personen worden de gilden dikwijls gedoodverfd als ouderwets en conservatief, als verenigingen voor wie de tijd heeft stilgestaan. Inderdaad, de gilden steunen op de voorbeelden van hun voorgangers, maar zij passen zich aan hun tijd aan. De uiterlijke omstandigheden zijn geëvolueerd, maar de mens is innerlijk dezelfde gebleven met zijn hoedanigheden en zijn gebreken. De inhoud blijft, maar de vorm is veranderlijk.

Welnu, de gilden worden nog altijd té veel beschouwd als organisaties die alleen voor het sterke geslacht toegankelijk zijn en waar geen vrouwen bij te pas komen. Wie zo denkt, vergeet dat de dames steeds welkom waren met de grote feesten, hij vraagt zich niet af waarom er bij vele gilden een vrouwkendsdag bestaat, hij is onkundig over het feit dat in de 18de eeuw in sommige gilden de zusters om prijs schoten, het ontgaat hem volledig waarom er een koningin of keizerin mee opstapt aan de zijde van koning of keizer, het dringt niet tot hem door waarom in sommige gildelokalen reeds in de 18de eeuw niet mocht "gesmoord" worden in aanwezigheid van dames en hij komt er niet toe te begrijpen waarom er bij de gilden gedanst wordt. Klinkt dit alles zo

conservatief? Sommige feministen zullen opwerpen dat een gildezuster geen hoofdman of koning kan zijn. Dat is juist, maar daarop kan de vraag gesteld worden : waarom mag een man geen voorzitter van een vrouwengilde worden ?

Er is nog meer ! Vele Kempische gilden hebben in hun midden een gildemoeder, die de belangen van de zusters verdedigt en in sommige gilden dragen de gildezusters hun eigen vrouwenvaandel mee.

De meeste gilden zijn inderdaad geëvolueerd en dit sinds jaren ! In onze huidige tijd blijft de vrouw niet meer aan de haard gekluisterd, zij begint meer en meer mee te tellen, zeker bij de gilden. Daar heeft zij een specifieke taak te vervullen : zij reikt een helpende hand waar dit nodig is, zij waagt zich aan het schieten en ... zij danst. In de gilden beleven wij het feit dat man en vrouw in één en dezelfde vereniging samen actief zijn en ook samen dansen. Is dit geen verheugende vaststelling : de bevordering van het gezinsleven ?

Met volle overgave en met veel plezier wordt geoefend om het repertoire van onze traditionele dansen op peil te houden. Dit is immers onze plicht : het eigen patrimonium beschermen en bewaren. Waarom zouden wij moeten blozen of beschaamd zijn over onze eigen dansen ? Ze behoren tot het mooiste en meest symboolvolle van Europa en van de wereld. Hoe dikwijls treden

Afb. 20

Schuttersplaat in gedreven zilver, met de marteling van St.-Sebastiaan. Afkomstig van een koningsbreuk van een gilde uit het Mechelse. Legaat Baron van Bogaert, Bokrijk.
Foto : A. Lambrechts.

onze gildebroeders en gildezusters niet op met speciale gelegenheden, feestdagen, vieringen en manifestaties voor een goed doel.

Dat is nog gezonde ontspanning ! Zo nu en dan trekken onze leden op uitstap en bezoeken zij musea en andere bezienswaardigheden. Zij werken aan de verruiming van de geestelijke horizon. Een gilde mag nochtans niet verworden tot een toeristisch agentschap om te pas en te onpas reizen en voordrachten te organiseren. Daarvoor staan andere verenigingen borg.

Aanpassing aan de tijd ? Eertijds reisden onze schutters naar een schietspel te voet, te paard, per wagen, per schip en later per fiets, tram, trein, wagen of autobus.

De gilden laten zich niet alleen gelden door het beleven van hun basisprincipes, maar zij hebben onbetwistbaar bijgedragen tot de ontwikkeling van de volkscultuur en de aanmoediging van het artistieke leven. Hoeveel beeldhouwers, schilders, goud- en zilversmeden hebben niet gewerkt om het gildepatrimonium te verrijken. Spijtig genoeg is er veel gildebepzit verkwanseld en definitief verloren gegaan, maar er blijft nog ruim voldoende over om het aandeel van de schuttersgilden voldoende in het licht te stellen.

Er blijft nog een derde en niet het minst belangrijke aspect van het gildeleven te belichten : het schieten.

De wapens, eertijds gebruikt om zich te verdedigen en de vijand al dan niet definitief uit te schakelen, worden sinds lang aangewend om zich te ontspannen. Wekelijkse, soms dagelijkse oefeningen, wedstrijden onder de leden, maar ook met andere gilden behoren tot het steeds weerkerende programma van onze schutters. Verschillende wapens worden traditioneel gebruikt : voetboog, handboog, kleine kruisboog, Sint-Jansboog en buks of geweer. Vergeten wij niet de gildefeesten in onze Brabantse contreien en het landjuweel dat om de vijf jaar in de Kempen wordt betwist. Onze gilden, en vooral in de Kempen, beantwoorden nog steeds aan de gedragsregel die voorgeschreven wordt door de basisprincipes, die

nochtans niet altijd dezelfde nadruk hebben gekregen.

Mogen wij daarom de gilden als folkloristische verenigingen bestempelen. Dit is spijtig genoeg een diep ingewortelde dwaling. Waarom ? Folklore wordt gebruikt voor een oud gebruik of een vereniging die kunstmatig in leven gehouden wordt : het is als een lichaam zonder ziel. Een gilde is geen artificiële vereniging. Zij is een levende groep van mensen die zich verenigd hebben om die idealen te verwezenlijken, die beantwoorden aan hun innerlijke en uiterlijke behoeften.

De bloei van het gildewezen in de Kempen is een onweerlegbaar bewijs van de waarde van de principes waarop het steunt. Hoe zou een vereniging zonder ziel anders eeuwenlang kunnen standhouden ? En de kledij ? Waarom zouden onze gildebroeders en gildezusters bij speciale gelegenheden niet mogen gekleed gaan zoals hun voorouders ? Moeten onze gildezusters dan opstappen zoals jeugdige majoretten ? Hoe zal binnen honderd jaar niet geoordeeld worden over de uniformen van onze fanfares en harmonies ?

Een gilde bestaat niet om een show weg te geven of om te paraderen want dan gelijkt zij op een hol vat. De werking van een gilde is in de eerste plaats gericht op de leden zelf.

Alle opgegeven kenmerken bepalen de identiteit of eigenheid van de gilden. Deze identiteit mag niet verloren gaan en overwoekerd worden door inhoudloze elementen. Met welk recht kan men verbieden onszelf te blijven en ons dwingen afstand te doen van kenmerken waarover wij niet moeten beschaamd zijn, integendeel ! Wij mogen b.v. ons niet belachelijk maken door het invoeren van vreemde woorden. Wij wensen zoveel mogelijk talen te kennen, maar wij wensen ook eerbied voor onze taal. Laat een hoofdman een hoofdman blijven en een keizer keizer. Is anders de strijd van onze voorouders voor het bewaren van onze taal dan nutteloos geweest. Of wil men in onze gecommercialiseerde tijd gebruik maken van vreemde woorden uit snobisme of om indruk te

maken ? Ook het taalelement behoort tot de eigenheid van de gilden.

Als besluit past het enkele woorden te wijden aan de verhouding tussen heemkringen en gilden.

Een heemkring bestaat uit mensen die belangstelling koesteren voor het eigen heem en voor het milieu waarin ze leven. Er wordt getracht alles te achterhalen in verband met de gemeente en de omgeving : documenten van allerlei aard evenals mondelinge tradities. Dit alles moet leiden tot het schetsen van een trouw beeld van het leven van de voorouders. De inspanningen leiden meestal tot het uitgeven van een medede- lingsblad of een jaarboek en als kroon op het werk, het openen van een museum. De vraag dient hier nochtans gesteld te worden : wordt er niet te veel en overbodig werk gepres- teerd ? Vinden we in de heemkundige musea niet overal dezelfde land- bouwgereedschappen ? Zijn de over- al aanwezige klaslokalen zoveel ver- schillend van elkaar ? Zou het niet beter zijn zich te specialiseren in een bepaalde activiteit, kenmerkend voor een gemeente of regio ?

Een heemkundige kring moet ook belangstelling opbrengen voor de monumenten : kerken, kapellen, kas- telen, hoeven, molens, schandpalen, heiligenbeelden op de openbare weg. Hij moet zich inspannen om de wer- kelijk waardevolle exemplaren voor het verdwijnen te behoeden. Dit is

altijd een lovenswaardig initiatief, dat nog aan waarde wint, wanneer aan deze herstelde bouwwerken een functie kan gegeven worden. Een heemkring mag zich hierbij niet beperken. Hij mag niet alleen belang- stelling tonen voor die stenen getui- gen van het verleden, maar dient zich nog meer te interesseren voor de levende monumenten. Hiertoe behoren op de eerste plaats de gilden, die sinds eeuwen niet weg te denken zijn uit het leven van de gemeenschap. Het zijn verenigingen met een eigen identiteit, waarvan het behoud een waarborg voor een verder bestaan geeft. Op een of andere wijze moet er samenwerking bestaan tussen heem- kring en gilde, niet met de mond, maar met de daad. Wanneer b.v. een gilde niet meer beschikt over doku- menten van haar eigen verleden, dan kan de heemkring pogen deze bewij- zen op te sporen, b.v. foto's, verslagen uit dag- en weekbladen, voorwerpen, kortom alles wat betrekking heeft op het gildeleven.

Wanneer een heemkring metter- daad de identiteit van de gilde helpt bewaren, dan ben ik ervan overtuigd dat de gilden zullen blijven bestaan, bloeien en het bewijs leveren van de onvoorwaardelijke trouw aan ons volk als één van de mooiste en meest onmisbare parels van het nieuwe Europa.

Turnhout.

E. Van Autenboer.

De archieven van de Schuttersgilden in het aloude hertogdom Brabant

(1) Lezing gehouden op de 36 ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde te Beerse op 5 september 1993. Zie ook H. DE KOK, *Zorg voor onze documenten*, in : 8 ste Gildecongres van het Hertogdom Brabant, Hoogstraten, 3 april 1993, blz. 21-27 en H. DE KOK, *Gildearchief : Zorg en Hoop*, in : A. ISING, *Met Vliegend vaandel en Slaande Trom*, Hapert, 1986, blz. 236-237.

(2) H. DE KOK, *Dr. E. Van Autenboer. Een bio-bibliografie*, *Taxandria*, 1985 (N.R. LVII, *Liber Amicorum E. Van Autenboer* onder redactie van H. DE KOK en G. LANDUYT) 11-26. Zie ook Archivalia, Bronnenpublicaties en literatuur in : E. VAN AUTENBOER, *De Kaarten van de Schuttersgilden van het Hertogdom Brabant (1300-1800)*. (Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1 nr. XCVI A.), 2 delen, Tilburg, 1993. Dit recent verschenen werk is het standaardwerk voor de geschiedenis van de Brabantse gilden.

(3) R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Wilrijk*, Wilrijk, 1982, blz. 587; E. VAN AUTENBOER, *De schuttersgilden en het Zilver*, in : *Gilde-Zilver uit het Oud hertogdom Brabant*, Antwerpen, 1987, blz. 5.

(4) E. VAN AUTENBOER, *De schuttersgilden in de Kempen*, in : *Ons Heem*, XXXI, 1977 en *Het gildeleven in de Kempen*, in : *Ons Heem*, XXXIII, 1979. Zie ook : *Schuttersgilden in het oude hertogdom Brabant*, in : *Spiegel Historiae*, XIV, 1979, blz. 151-156. A. ISING, *Brabantse Schuttersgilden Vroeger en Nu*, Maasbree, 1983.

(5) J.E. JANSEN, *Turnhout in het verleden en het heden*, III, Turnhout, 1905, blz. 8-15. Zie voor een overzicht van de Turnhoutse gilden : E. VAN AUTENBOER, *De verenigingen in de smeltkroes van de evoluerende maatschappij*, in : H. DE KOK en E. VAN AUTENBOER (red.), *Turnhout Graeci van een Stad*, Turnhout, 1983, blz. 520-525.

(6) E. VAN AUTENBOER, *Kasterlee, Lichtaart Tielen. Onze Eeuwenoude Schuttersgilden*, Kasterlee, 1985, blz. 127.

Met tromgeroffel en vendelspel trekken de gilden op en vormen een vertrouwd beeld in vele dorpen. Beseffen de vele toeschouwers dat die gilden onze oudste verenigingen zijn, reeds honderden jaren bestaan en veel meer betekenen dan kunstmatig in leven gehouden bezienswaardigheden ? Het cliché van drinkende, dansende en schietende gezelligheidsverenigingen dient gebannen en we moeten het echte wezen van de gilden onderlijnen. Hoe konden ze doorheen alle tribulaties van de geschiedenis overleven ? Hoe kan men de oudste verenigingen van onze gewesten geven waar ze recht op hebben ? Alleen een grondige kennis van de geschiedenis kan ons het geheim van de gilden duidelijk maken. Daarbij zijn archieven onontbeerlijk. Welke documenten komen voor een gildegeschiedenis in aanmerking en waar worden ze bewaard ? Welke verantwoordelijkheid heeft de gilde in het bewaren van oude en het vormen van nieuwe archieven ? Wij willen daar in deze lezing iets over vertellen (1). Wij hebben dankbaar geput uit de artikels en boeken van Dr. E. Van Autenboer, opperhoofdman van de Hoge Gilderaad van de Kempen. Tussen vele andere belangrijke historische publikaties vormt zijn historiografie over de gilden inderdaad zijn *opus magnum* (2).

Het ontstaan van onze gilden ligt verscholen in het duister van de middeleeuwen. Gebrek aan documenten laat ons niet toe voor alle dorpen tot die verre oorsprong door te dringen. De *scutterie* ontstond eerst in de steden (3). De oudste gilden hier in de Kempen treffen we aan in de tweede helft van de 14de eeuw m.n. in Herentals, Turnhout, Hoogstraten, Brecht en Loenhout. In de 15de eeuw

zien we ook in de andere dorpen gilden ontstaan (4).

Men had een dubbele opdracht: de stad:of de gemeente beschutten en de manschappen als militie ter beschikking houden om de heer of hertog op krijgstoct te volgen. Toen Maria van Brabant, hertogin van Gelre, op 4 juni 1387 een kaart verleende aan *den scutteren ende den geselscape van den voetboghe van Turnhout*, stipuleerde zij uitdrukkelijk dat de gilde de vorstin, haar goederen en vooral Turnhout moest helpen verdedigen (5), *met lijve ende bloede*, zoals in de kaart van Lichtaart staat (6). In de middeleeuwen, zelfs tot in de 16de eeuw, werden de schutters meermaals door de heer opgeroepen om zijn leger te komen versterken. Later vervaagde deze verplichting door de centralisatiepolitiek van de vorsten: de heer huurde immers soldaten op professionele basis, en de schutters deden nog alleen dienst op het thuisfront als medeverantwoordelijken bij de bescherming van het dorp tegen rondzwervende vagebonden, en verder bij de ordehandhaving, bij terechtstellingen en oproer, het opsporen van de misdadigers en het optreden in andere uitzonderlijke omstandigheden. De kolveniers van Kasterlee formuleerden het zo *tot beschermenisse van de gemeynte des voirs. dorps teghens alle incoovenienten*. Naast het militaire was er de ontspanning, het religieuze en sociale in een sfeer van *broederschap, vrintschap ende lieffde*. Het was en is, naar de woorden van de opperhoofdman, dienen ongevraagd en onbetaald.

De gilde moest de goedkeuring hebben van de overheid. Ze konden een toelating en een reglement verkrijgen of van de stedelijke overheid, of voor Brabant van de hertog, ofwel ook van de hoofdgilde van Leuven,

de eerste hoofdstad. Voor de handbooggilden diende dit te gebeuren bij de Leuvense gilde van St.-Sebastiaan (7), voor de voetboogschutters bij die van Sint-Joris en voor de kolveniers bij de buksgilde (8). Van die of andere hoofdgilden kreeg men dan een modelkaart met algemene verplichtingen. Die algemene *caert* kon aangevuld worden met een eigen kaart. Het kon ook dat de gilde die zich de oude noemde een reglement schonk aan een jongere, afhankelijk van *de oude* en een soort leerschool om het eigen aantal leden door ervaren nieuwe aan te vullen. Een lid van de Jonge Gilde wachtte dan normalerwijs op het openvallen van een plaats in de Oude. Op een nog iets lagere trap zou de *Papgilde* hebben gestaan (9). In vele gemeenten bestonden er daarnaast ook gespecialiseerde gilden zoals de bijengilden van Sint-Ambrosius (10), mussengilden enz.

Het belangrijkste archiefstuk hebben we al genoemd. Het was de *caerte*. De datum gold als de officiële stichtingsdag van de gilde. De *caerte* geeft soms eerder een ouderdom dan het eigenlijke eerste jaar aan. De *caerte* legde de rechten en plichten van de gildeleden vast, omschreef het doel, het bestuur, de financiële verplichtingen en allerlei regelingen betreffende schieten, koningen en keizers, zielmissen, altaren, begraven, vaandel, trom enz... Heel wat gilden bewaren zelf hun kaart nog als een kostbaar kleinnood. Soms zijn het perkamenten kaarten met een rood wassen zegel en mooi bewaard eventueel in een koperen doos (bv. deze van de St.-Sebastiaansgilde Arendonk 1596, in een houten koker (bv. bij St.-Sebastiaansgilde van Haacht 1439 en de St.-Sebastiaansgilde Grote Brogel 1763) of op een andere wijze. Soms zijn ze met de hand geschreven, soms gedrukt. Bij bepaalde gilden is de *caerte* op 2 rolstokken bevestigd (bv. Sint-Joris Ekeren 1690 en 1761). Niet zelden is de *caerte* verlucht bv. omgeven door pentekeningen (bv. Sint-Sebastiaan Herentals 1600). Andere gilden zoals deze van Vlimmeren stelden zich tevreden met de goedkoopste uitvoeringswijze: *een pampiere caerte* (11). Van een aantal gilden is

de *caerte* verloren. Deze van Mol bv. bevond zich in 1891 in handen van pastoor Reydams. Waar is ze nu? (12). Vele *caerten* zijn door de loop van de geschiedenis door plunderingen of onachtzaamheid verloren gegaan. Toch bestaan er vaak afschriften in rijks- en gemeentearchieven bv. in de schepenregisters of in de gildeboeken. Sommige *caerten* spreken van een vernieuwing wat aantoonde dat er al eerder een *caerte* was. Een moderne versie van de oude gildekaart is de akte die veel gilden door een notaris laten verlijden en waarin ondermeer de bestuursvorm en doelstellingen van de gilde en de bevoegdheden van de gildeoverheid worden vastgelegd. De gilde diende rechtspersoonlijkheid te bezitten omdat de burgerlijke en geldelijke verantwoordelijkheid alleen de gilde en niet de aparte leden zou betreffen en omdat slechts een v.z.w. subsidie kan trekken van gemeentelijke, provinciale, Vlaamse of nationale overheid.

Hoe zit het met de rest van het archievenbestand van onze gilden? Vanzelfsprekend hebben heel wat gilden hun eigen archief bewaard. Het belang van onze schuttersgilden is daardoor niet alleen van historische, volkskundige en religieuze aard, doch ook van kunsthistorische. Zij creëerden bijna allen en vele bewaren nog een cultuurhistorische erfgoed, dat deels bewaard wordt in de gilde, deels in musea en archieven. De gildeschatten en het gildearchief maken deel uit van ons nationale patrimonium. Dat blijkt o.a. uit de catalogi van tentoonstellingen die meermaals gewijd werden aan schatten van onze schuttersgilden, in het Museum Vleeshuis te Antwerpen, in de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel, het Noord-Brabants Museum te 's-Hertogenbosch, het Sterckxhof en het Volkskundemuseum te Antwerpen (13). Dat is duidelijk elk jaar bij de gildefeesten en vandaag te Beerse bij deze Heemkundige Landdag. Dat blijkt ook uit de particuliere collecties, bv. de geveilde van Frans Claes (14) en die van Van Bogaert. Dat gildepatrimonium kan bestaan uit onroerende en roerende

(7) E. VAN AUTENBOER, *De Sint-Sebastiaansgilde van Leuven, hoofdgilde van Brabant, geeft caerten*, *Taxandria*, NR. XIII-XLIII, 1970-1971 (blz. 3) 72.

(8) E. VAN AUTENBOER, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Kolveniersgilden in het Oude Hertogdom Brabant*, *Taxandria*, N.R. XLIV - XLVI, 1972-1974, blz. 3-79.

(9) VAN PASSEN, *a.w.*, 587.

(10) E. VAN AUTENBOER, *De bijengilden van Sint-Ambrosius in het Oude Hertogdom Brabant*, *Ons Heem*, 1981 (XXXV) 40-61.

(11) F. BOSCH, *De Sint-Sebastiaansgilde van Vlimmeren*, in: *De Vlierbes*, VII, 1985, blz. 88.

(12) E. VAN AUTENBOER, *Uit het Molse Volksleven: A. De Schuttersgilden van Mol*, in: *Profiel van Mol*, Mol, 1971, blz. 228.

(13) *Schatten van de Vlaamse Schuttersgilden*, Antwerpen en Brussel 1966-1967; W. IVEN, J. BOGAERTS, T. VAN GERWEN, *Schuttersgilden in Noord-Brabant*, Helmond - 's Hertogenbosch, 1983; *Gildezilver uit het Oude Hertogdom Brabant*, *a.w.*, E. VAN AUTENBOER en P. VAN SUMMEREN, *De schuttersgilden in de Antwerpse Kempen*, Antwerpen 1994; Zie ook: E. VAN AUTENBOER, *De schuttersgilden v.d. Antwerpse Kempen*, K.C. Peeters Instituut, Film en Brochurereeks 10, Antwerpen 1994.

(14) J. DE BEER, *De schuttersgilden*, in: *Gedenkboek Frans Claes-Museum "De Gouden Spoor"*, te Antwerpen, Antwerpen, 1932, blz. 89-142.

voorwerpen. Bij de onroerende behoorden of behoort de eigen gildekamer, huizen, bv. met de naam St.-Sebastiaan (15), het schietterrein, een gildekapel of -altaar. Bij de roerende: schilderijen, beelden, zilver, vaandels, blazoenen, breuken, tin, glas, aardewerk, textiel, muziekinstrumenten, wapens ... (16).

Materieel de zwakste schakel in het ganse gildepatrimonium, tussen vaandels, breuken, blazoenen en beelden, zijn de archieven. Het algemeen principe, mutatis mutandis toegepast op de gilden, is dat elk archiefstuk evolueert van de dynamische (wanneer de gildearchieven worden gevormd), over de semi-statische (wanneer de gilde minder actief is, het moment van crisis, vaak weet men niet meer wie de archieven heeft) naar de statische fase (het historisch en cultureel belang overweegt en de archieven worden als waardevol bezit gekoesterd). We weten dat vele archieven van door de Franse overheid afgeschafte gilden vaak in een stadsarchief (bv. Aarschot, Antwerpen, Brussel, Leuven, Diest, Geel, Lier, Mechelen, Tienen, Turnhout, Zoutleeuw...) of een rijksarchief berusten. Vaak werd het samengebracht in een fonds Gilden en Ambachten (17). Heel wat gildearchief is inderdaad door de loop der tijden in openbare archiefdepots terechtgekomen. Van andere gilden kan geen echt oud gildearchief teruggevonden worden zodat men zich met sporadische archiefvermeldingen uit andere soorten bronnen zal moeten tevreden stellen. De vraag hoe het openbaar archiefwezen is gestructureerd is dus op zijn plaats. We beperken ons tot een kort overzicht. Tot aan de archiefwet van 24 juni 1955 bleef de wet van kracht die stelde dat alle stukken met een *feodaal* karakter als menonwaardig moesten vernietigd worden. De archiefwet van 1955 interpreteerde men foutief door de last van het bewaren van alle archieven van rijk, provincie, gemeente, O.C.M.W. en andere op de schouders van het Rijksarchief te leggen. Op dit ogenblik is de toestand onredelijk. Sommige gemeentebesturen leveren grote inspanningen voor een eigen

gemeentearchief, andere wentelen alle lasten af op het Rijk (18).

Een normaal gildearchief, of het zich nu bij de gilde, dan wel in een stads- of rijksarchief bevindt kan allerlei bronnen bevatten, naast de kaart bv. andere *reglementen* of *statuten* van de gilde, meestal opgesteld jaren na de stichting. Zeer weinig originele gildereglementen zijn echter bewaard. Wel zijn er privilegieboeken, resolutieboeken (19) e.d. met *caerten*, reglementen, ordonnanties, opgelegde straffen bij eventuele misdrijven. Eventueel werden *ledenlijsten* bij bepaalde gelegenheden genoteerd (20). *Zielboeken* kunnen dan weer lijsten van overleden broeders bevatten. *Presentielijsten* vertellen wie op een bepaalde activiteit was. Sommige ledenlijsten werden in het register der rekeningen opgenomen (21). Er zijn de *rekenboeken* met inkomsten als contributie, boeten, pachtopbrengsten, inkomgelden, trouwgeld, doodschuld, inleggelden voor het schieten, giften, renten enz. Eventueel ook voor de aankoop van de boog van een overleden gildebroeder die aan de vereniging diende overgelaten te worden en gekocht kon worden (22), en uitgaven van wapens, kledij, attributen, schietterrein, koningschiëting, kruittlood, vergoeding missen aan priester, koster en zangers, beelden, kaarsen, luchters, kandelaars, begrafeniskosten, reizen, kermisbier, altaar, kunstwerken, de aankoop van speelkaarten, de aanwezigheid en opluistering bij belangrijke bezoeken enz... Soms zijn er speciale rekeningen voor een schietspel e.d. bewaard. Een belangrijk gegeven zijn ook de namen van de dekens die instonden voor de financiële verrichtingen.

Ook de algemene gildeboeken zijn van belang. Zij bevatten soms een reglement, naamlijsten, contracten, speciale rekeningen, wetenswaardigheden, stichtingsbrieven, zilverwegingen bij overdracht aan een nieuwe koning, verslagen van de vergaderingen. Vele gildeboeken werden gebonden in een perkamenten band en zijn versierd. Het boek van de St.-Sebastiaansgilde van Heist-op-den-Berg (nu Rijksarchief Antwerpen) uit de 17de eeuw bevat 12 anonieme

(15) Eén voorbeeld slechts Wilrijk : R. VAN PASSEN, *a.w.*, blz. 567.

(16) J. GERITS, *Het kulturhistorisch erfgoed van de schuttersgilden*, in : *Ons Heem*, XXXV, 1981, blz. 109-111.

(17) Zoals bv. op het Stadsarchief van Antwerpen en Turnhout...

(18) H. DE KOK, *Archieven in de Europese Gemeenschap. België*, in : *Nederlands Archiefblad*, VC, 1991, blz. 327-340; *Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincies*, Pro Scientia, Brussel, 1990, blz. 178-207; J. VAN OOSTERWEYCK, *Het archiefwezen in België*, Brussel, 1969, blz. 335; M. VAN HAEGENDOREN, *Het Algemeen Rijksarchief Brussel. Overzicht van de fondsen en inventarissen*, Brussel, 1955, 440 blz.; *Het Rijksarchief in de Provincies. Overzicht van de fondsen en verzamelingen. I, De Vlaamse Provinciën*, Brussel, 1975, 405 blz.; J. DE BRUYN, *Gids van de Stads- en Gemeentearchieven in België*, 2 dln., - Brussel, 1975, 541 en 257 blz.; H. DE KOK, *De lokale archieven in Vlaanderen*, in : *Voor een nieuwe Belgische Archiefwet*, Vol 2, Brussel, 1984, blz. 23-57.

(19) Vb. Stadsarchief Turnhout, Resolutieboeken van verschillende Gilden.

(20) Bv. de *Naamlijst van de Sint-Sebastiaansgilde*, handschrift op papier, bewaard in het Stadsmuseum te Mechelen.

(21) Zie vooral : E. VAN AUTENBOER, *Schuttersgilden en familiekunde*, in : *Gens Brabantica*, X, 1979, blz. 18-24.

(22) E. VAN AUTENBOER, *Het afstaan van de boog van een overleden gildebroeder*, in : *De Knaap*, X, 1975, nr. 36, blz. 5-6.

waterverftekeningen. De St.-Sebastiaans-gilde van Dilbeek bezit nog een gildeboek (15de - 18de eeuw) met miniatuur van St.-Sebastiaan als ridder en beschermd door een fluwelen band met zilveren sloten (23). Inventarissen en boedellijsten zijn van belang voor de studie van de gildevoorwerpen op een gegeven ogenblik. Als varia of losse stukken kan van alles bewaard zijn in bundels, rentebrieven, verkopingen, contracten, getuigenissen.

Er zijn normale gemeentearchieven met de stadsrekeningen met bv. de jaarlijkse vergoeding voor kledij, lood, poeder, wapens, het vergezellen van de processie, het schenken van drank, subsidie voor bv. nieuwe vaandels enz. Het opluisteren van de processie kan ook teruggevonden worden in stads- of kerkrekeningen. Ook in de accijns- en impostrekeningen kan de gilde vermeld worden bv. als ze geluk had bij vrijstelling van de betaling (24). Verder vindt men sporen van het gildeleven terug in de schepenregisters, de notarisakten, de processen, enz... In tal van sterfhuisen treft men voorwerpen en wapens aan als de overledene lid was van schuttersgilden (25). Stierf een gildebroeder dan was vanuit het sterfhuis een doodschuld aan de gilde te voldoen waarmee bv. een ton bier werd aangekocht en aan de knaap werd betaald om de gildebroeders voor de begrafenis uit te nodigen. De verplichtingen bij het sterven van een gildeszuster waren dezelfde. Soms zitten in een sterfhuis ook betalingen van achterstallige boeten.

Zoals bij andere historische opzoekingen vindt men informatie op plaatsen waar men niet zou gaan zoeken. We denken ondermeer aan het stadsarchief van Antwerpen aan het fonds Vreemde gemeenten (26) of het Stadsarchief van Turnhout waar zich een gedeeltelijk gepubliceerd handschrift van stadsarchivaris kanunnik Jansen bevindt over de schuttersgilde van de Kempen (27).

En dan is er natuurlijk het op vele terreinen interessante fonds van het Algemene Rijksarchief. Op het Algemeen Rijksarchief zijn er ondermeer procesbundels. Het aantal bun-

dels mag op 25.000 worden geschat van de 15de tot de 18de eeuw. Het is in de 19de eeuw dat men de procesbundels volgens de huidige reeksen heeft ingedeeld en dat het fonds "Processen van Gilden" ontstond (28). We vernemen er bv. uit dat de Leuvense schutters hun voordeel bij bv. het verlenen van kaarten en supervisie wensten te handhaven en dat zo processen ontstonden. Oude processen hebben een groot voordeel, zij laten ons documenten kennen die men verloren achtte en die voor de procesvoering werden gebruikt. En verder kunnen vele bronnen op het Algemeen Rijksarchief interessant zijn. Als voorbeeld noemen we de schoutsrekeningen bv. wanneer moest gecomponeerd worden bij een ongeluk bij het schieten dat de dood tot gevolg had; de archieven van de Raad van Brabant wanneer gildebroeders in compagnie optrokken; deze van de Rekenkamer bij twisten onder gildebroeders of toelatingen om loterijen te organiseren. In de verschillende rijksarchieven zoekt men ook onder de afdelingen van de plaatselijke instellingen. De dekenale Visitaties in het bisdomarchief kunnen dan weer inlichtingen verschaffen over de aanwezigheid van de gilden bij de processie. Er is het archief van de Hoge Gilderaad der Kempen met de enquête van 1957 enz...

Door onderzoek van de gildearchieven kan men het verloop van de geschiedenis volgen. Enkele voorbeelden om dat te staven. Terwijl bij de rederijkers nogal wat leden aanhangers van de nieuwe leer bij de reformatie werden zijn slechts weinig gevallen bekend waarin een gildebroeder zich verzette tegen de katholieke kerk. Een enkele gildebroeder uit Leuven werd wegens hervormingsgezinde sympathie geschorst en de schutters van Amsterdam verkozen een uniform waarmee de minderbroeders werden bespot. Het tegendeel is waar. Schutters hielpen de overheid om de orde te handhaven en afvalligen te vangen. Op een aantal plaatsen werden de gilden desondanks door Alva van 1572 tot 1575 afgeschafte. Hetzelfde gebeurde later nog in bepaalde steden (Mechelen,

(23) Vanzelfsprekend zijn dit slechts voorbeelden. Het register van de Colveniersgilde in het stadsarchief van Mechelen bevat een waterverftekening van Sint-Christoffel.

(24) VAN PASSEN, *a.w.*, blz. 589.

(25) *ibidem*, blz. 590.

(26) Met een kaart van de Sint-Antoniusgilde van Lichtaart.

(27) S.A.T., *Handschrift Jansen*, J.E. JANSEN, *Bronnen voor het Schutterswezen in de Antwerpse Kempen*, in: *Historische Bijdragen aangeboden aan Leon van der Essen ter gelegenheid van zijn vijfendertig jaar professoraat aan de Universiteit te Leuven*, Brussel, II, 1947, blz. 735-746; J.E. JANSEN, *De oude schuttersgilden in de Antwerpse Kempen (arrondissement Turnhout, kantons Brecht, Heist-op-den-Berg, Zandhoven)*, in: *Taxandria*, N.R. XIV, 1948, blz. 3-28 en nr. 3, blz. 12-19; N.R. XV, 1949, nr. 1, blz. 20-28 en nr. 2, blz. 28-32. Het stadsarchief van Turnhout bezit ook andere notities en collecties betreffende de schuttersgilden van Kan. J.E. Jansen en van J. Eralsteen.

(28) A. GAILLARD, *Inventaire chronologique des proces des Serments, Inventaire de la IIIe section*, n° 82.

Antwerpen) tijdens het bestuur van de Calvinisten. Een burgerwacht van de Nieuwe Religie werd opgericht. Na Farnese werd de vroegere toestand hersteld. Bij de contrareformatie werd bij de eed van trouw duidelijk gerefereerd naar de *catholycke Roomsche Kercke* (29).

Ook moeten we vermelden dat de gilden en ambachten die reeds door de wet van 2 maart 1791 waren afgeschaft in Frankrijk, ook ten onzent de genadeslag gingen krijgen. We weten dat ze in de zware contributie van 1795 hadden moeten bijdragen en daarvoor hun zilver hadden moeten inleveren. Op 24 september 1796 kwam het definitieve besluit tot opheffing der gilden. Zegels dienden gelegd op de plaatsen waar ze hun voorwerpen bewaarden m.a.w. op hun Schuttershof. De beampten die de maatregel niet uitvoerden, werden wegens *négligence et insouciance* gestraft. In 1796 werd aan bepaalde gilden bevel gegeven hun rekening in te leveren. Kenden de Fransen veel succes? Uit Willebroek werd op 5 Brum. V (26 oct. 1796) meegedeeld dat de gilden weigerden hun breuk in te leveren. Op een hernieuwd verzoek werd geantwoord dat in het kanton alleen Heindonk bevestigd had een breuk rijk te zijn. De andere gilden hadden hun juwelen verloren! In het beste geval deelden ze mee een vaandel, een trommel en ... vele schulden te bezitten, maar geen zilver. Het provincie archief, bv. dat van Antwerpen, bewaart een aantal bundels uit die tijd m.n. betreffende de ontwapening, het verbod geweren te bezitten, staten van goederen van bepaalde gilden, enz... (30).

Vroeger kende elke stad of gemeente één of meerdere gilden. De beroering in de 16de eeuw, de Franse Omwenteling en de beide wereldoorlogen hebben voor vele verenigingen en gilden de doodsklok geluid. Gelukkig overleefden een groot aantal gilden. De afschaffing der schuttersgilden was inderdaad niet zo definitief als men zou kunnen denken, maar toch ging veel verloren. Luisteren we even naar een geluid uit de Hollandse periode: Op 19 februari 1817 schreef burgemeester Van

Passen van Wilrijk dat de oude gilde was afgeschaft, maar dat er nog 2 kruiken met koper belegd, een kast, 2 kokers, 2 registers enz. van waren overgebleven. Omdat particulieren - we veronderstellen ex-leden van de afgeschafte gilden - die voorwerpen al herhaaldelijk waren komen opeisen, verzocht de burgemeester dan maar om die gilde-relicten te mogen verkopen, ten bate van het armbestuur. Na verkregen toestemming vanwege het provinciebestuur werden de voorwerpen inderdaad verkocht in maart 1817: de hele operatie bracht een schamele 19fr. op. Wat in de opsomming van de verkochte voorwerpen het pijnlijkst treft is de vermelding van 2 registers die toen, God weet waar zijn verzeild, unieke bronnen voor de gildegeschiedenis uit vervlogen eeuwen...

Bij dekreet van 19 juli 1831 had het Nationaal Congres de verjaringsfeesten van de Septemberdagen van 1830 ingesteld. In 1834 wou minister Rogier voor dat feest alle gilden van het land naar Brussel uitnodigen. Via de gouverneur werd in de provincie Antwerpen een enquête gedaan naar het aantal gilden, de prijzen bij schietingen en de mogelijkheid van een wedstrijd per gilde onder elkaar. De antwoorden zitten in het Provinciearchief doch zijn voor het district Turnhout, een verslag van de Nef, veel zakelijker en minder gedetailleerd dan voor Mechelen en Antwerpen (31).

In 1898 richtte kardinaal Goossens zich tot de pastoors met het verzoek een geschiedenis van hun dorp of stad te stellen. Zij kregen als opdracht alle facetten van het leven in de verschillende parochies te belichten. Dat verzoek werd door de meeste pastoors beantwoord maar de ingezonden geschiedenissen zijn niet allen evenwaardig. Resultaat van het herderlijk schrijven was een reeks van monografieën die bewaard bleven in het archief van het bisdom te Antwerpen (32). Het spreekt vanzelf dat in sommige van deze verhandelingen ook de gilden aan bod komen.

Behalve het inhoudelijke is er ook het vormelijk aspect van een gildearchiefbestand. Alhoewel de oude

(29) E. VAN AUTENBOER, *Rederijkers en Schutters in de branding van de 16de - eeuw*, in: *Noordgouw*, XVIII, 1978, blz. 86; E. VAN AUTENBOER, *De schuttersgilden uit het oude hertogdom Brabant en de Contrareformatie*, in: *Liber Amicorum Dr. J. Scheerder*, Leuven, 1987, blz. 87-94.

(30) H. JACOBS, *Inventaris der Archieven van het Provinciaal Bestuur van Antwerpen*, Antwerpen, 1890, passim.

(31) J. ERNALSTEEN, *Toestand der Schuttersgilden in de Provincie Antwerpen ten jaere 1834*, in: *Oudheid en Kunst*, 1929, XX, blz. 89-123.

(32) E. VAN AUTENBOER, *Onze gilden in 1900*, in: *De Knaap* XIV, 1979, nr. 53, blz. 4-5; nr. 54, blz. 6; XV, 1980, nr. 57, blz. 6.

archiefstukken voor vele gildeleden niet veel meer zijn dan documenten in onleesbaar handschrift, dient men ze zorgvuldig te bewaren. Dat beseft men vroeger niet altijd. Toch zijn er gilden die een "archieffcomme" hebben. De Sint-Jorisgilde van Rijkevorsel bezit een 17de-eeuws eikenhouten archieffkoffer met ijzeren sleutel en versierd met beeldhouwde meetkundige motieven. De oude registers dienen met speciale zorg omringd te worden door ze bijvoorbeeld speciaal te laten inbinden.

Graag willen we ook enkele korte raadgevingen geven voor een geschikt en veilig bewaren van de gildearchieven. De natuurlijke lichtinval moet uitgeschakeld worden. Vooral UV-licht is schadelijk. Fotocopies mogen slechts beperkt gemaakt worden. Hoge temperaturen en relatieve vochtigheidsgraad moeten vermeden worden. De al of niet vlugge aftakeling van het papier heeft ook te maken met de samenstelling van het papier. Pas op voor knaagdieren als muizen en ratten en insecten die papier op prijs stellen, voor schimmels die papier als voedingsbodem gebruiken. Pas op voor herhaaldelijk plooiën. Dit zijn echte slijtageplaatsen. Documenten met zegels zijn erg breekbaar. Herstellen kan alleen overgelaten worden aan deskundigen terzake. Van belang is ook welke inktsoort gebruikt is, het vermijden van metaal als nietjes en paperclips, van zelfklevende strips. Gebruik zuurvrije archieffdozen waarvan het Algemeen Rijksarchief ideale en goedkope dozen op de markt brengt. Vermits de gilden belangrijk doch meestal niet zo veel archief bezitten, is er slechts één afdoende oplossing : documenten opbergen in een brandvrije kluis zo mogelijk met klimaatbeheersing en een bepaalde garantie tegen diefstal. Men kan ook in overweging nemen bepaalde originelen in echte archieffplaatsen onder te brengen. Men kan als voorwaarde stellen dat de neergelegde archieven voor gildefeesten en landjuwelen of bij andere gelegenheden terug kunnen opgevraagd worden. Wanneer deze stap te verregaand zou schijnen, dan raden wij aan de gildedocumenten te

kopiëren en ergens een schaduwarchief aan te leggen. Verlies of beschadiging wordt dan toch een stuk minder erg.

Voor nog bestaande gilden geven wij graag deze adviezen voor hun lopend archief mee : Wat zijn de hoedanigheden van een goed gildeboek? Tijdens de gildefeesten moeten de leden van de keurraad ook de gildeboeken beoordelen. Waarmee houden zij rekening? Mogen wij hier even die beoordelingspunten aanhalen?

1. Is het gildeboek goed bijgehouden d.w.z. zijn ook de meest recente gebeurtenissen vermeld of is er een leemte voor de laatste jaren? Alle gebeurtenissen, feestvieringen, schenkingen, schietingen, jubilea, enz... dienen zorgvuldig opgetekend voor het nageslacht. Er is een tijd geweest dat de gilden verwaarloosden een dergelijke kroniek aan te leggen met het gevolg dat we onwetend zijn over die vroegere activiteiten.
2. Zijn de verslagen duidelijk geschreven of slordig?
3. Is er illustratiemateriaal? Foto's, overlijdensberichten, verslagen uit de pers?
4. Is het boek zelf goed verzorgd? Of is het maar een goedkoop of onooglijk boek?
5. Bij de collectie kunnen ook feestgidsen, brochures, programmaboekjes, verslagen, gildeperiodieken, juryrapporten, bidprentjes, affiches, nieuwjaarskaarten, machtiging vuurwapens, prenten, ontwerpen, vaandels gildebroeders, uitnodigingen e.a. zitten. Sommige gilden hebben twee boeken : één voor de verslagen van de vergaderingen en een ander voor de verslagen over de activiteiten en de behaalde resultaten (schietingen, gildefeesten, uitstappen). Is het niet mogelijk dat alle gilden tenminste één gildeboek aanleggen en er over waken dat het goed verzorgd wordt?

Wij hebben even de kranten genoemd. Het 19de-eeuws kranten- en weekbladenbestand is een uitnemende bron voor de geschiedenis van onze gilden. In de Turnhoutse

Kempenaer en Het Aankondigingsblad kan men allerlei wetenswaardigheden lezen, bv. over een keizer te Hertentals in 1890, over het jaarlijkse teerfeest te Retie, het spelen van soloslims, miserie en abondancen, het uithalen van een nieuwe hoofdman te Retie en de gewoonte van de geburen om dit door de woning te versterken te beletten, dit alles in 1894, en verder om iets van Beerse te noemen, het schieten naar de koningsvogel op de hoge wip door de St.-Sebastiaansgilde van Beerse op 1 mei 1898. Een ongeveer barstte los, sloeg op de wip, deed de pluimen van de vogel naar beneden dwarrelen. Bij gebrek aan een koning riep men de bliksem tot koning uit (55). We willen immers hier in het dorp van de gastheren eindigen. De Sint-Sebastiaansgilde van Beerse bestaat niet meer : zij verdween in de jaren '20, na een eeuwenlang bestaan. Zij was reeds actief in de 16de eeuw. Op 13 januari 1708 kreeg Beerse een perkamenten kaart van de hoofdgilde van Leuven. De Sint-Sebastiaansgilde overleefde wel de Franse Omwenteling, maar heeft zich niet kunnen handhaven tot op de dag van vandaag. Met haar verdwenen ook de

(33) E. VAN AUTENBOER, *Uit het verleden van onze gilden. Een eigenaardige koning te Beerse in 1898*, in : *De Knaap*, IX, 1974, nr. 33, blz. 4-5.

dokumenten (rekeningboeken, verslagboeken enz...). Zijn ze, zoals bij zovele andere gilden, door gebrek aan belangstelling of door onkunde verloren gegaan? Men dient al te vaak de broosheid van de prive-vereniging die onvoldoende bezorgd is om haar archivalisch patrimonium te betreuren. Tussen haakjes dit alles gebeurde voor de periode van het ontstaan van onze gastheren van vandaag de Heemkundige Kring De Vlierbes. Het is ondenkbaar dat het na de geboorte van deze actieve heemkundige kring zou gebeurd zijn. Trouwens, de voorzitter van de Heemkundige Kring kan de verdienste toegemeten worden dat ca. 1985, ongeveer 300 jaar na de eerste stichting, de St.-Sebastiaansgilde van Vlimmeren die rond 1955 verdween, terug tot leven werd gewekt. Deze renaissance van de gilde van Vlimmeren bewijst dat de bloeiperiode van het gildewezen in de Rempen onverwoestbaar is. Omdat woorden vervliegen en het geschrevene blijft zijn de archieven daarbij onontbeerlijk.

Turnhout.

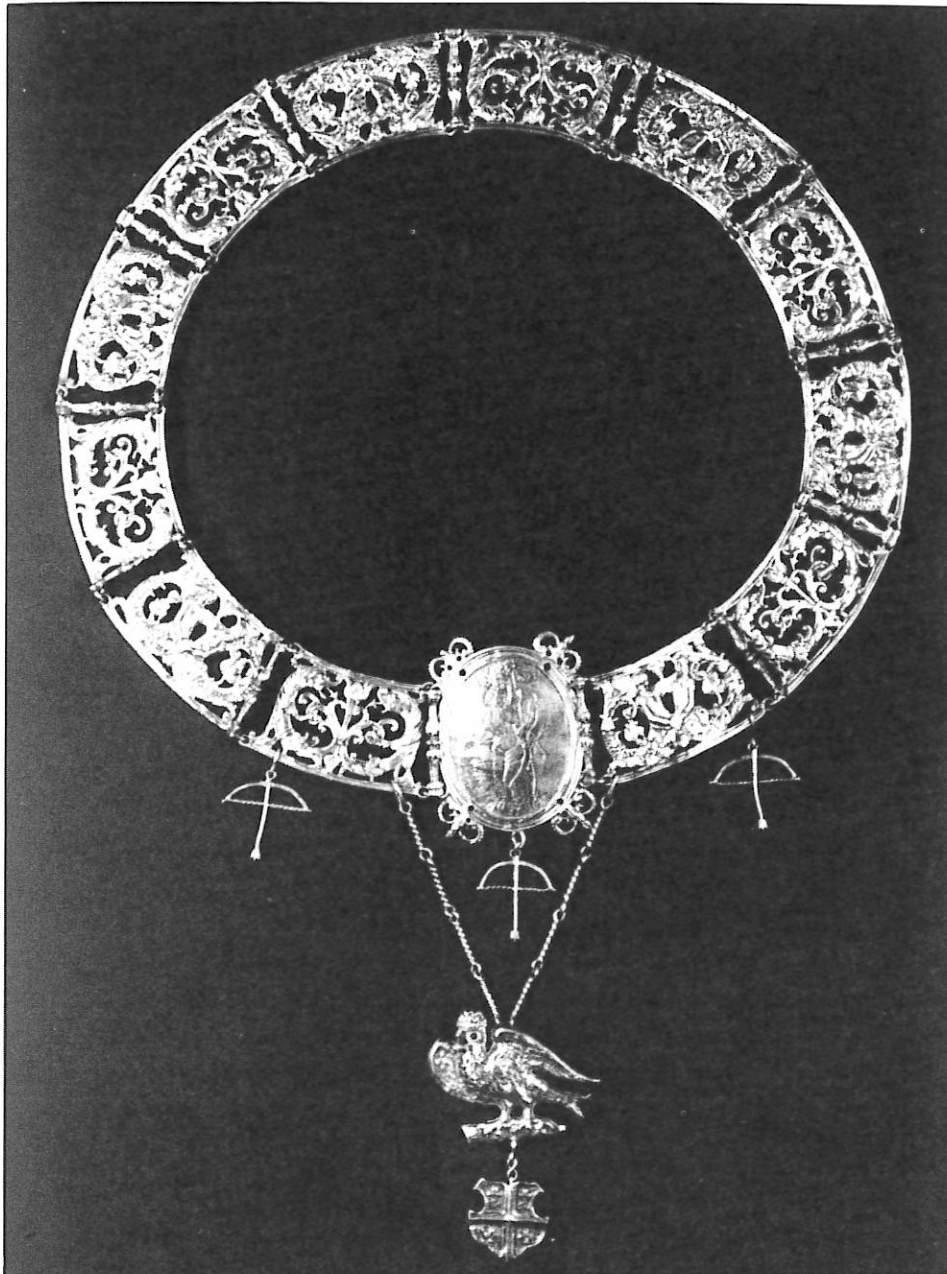
H. De Kok.

DE BETEKENIS VAN HET ZILVER IN HET GILDEWEZEN

Tot op heden werd onvoldoende aandacht geschonken aan het aandeel van de schuttersgilden in de ontwikkeling van de kunsten en de kunstambachten. De overgrote meerderheid der mensen is de mening toegedaan dat de schutters zich uitsluitend bezighielden met het schieten naar de wip of de doelen en met overdadig eten en drinken. Maar een gilde is meer dan een vereniging van schutters. Onze gildebroeders waren niet

alleen op recreatief gebied bedrijvig, maar ook op sociaal en religieus terrein.

Het gildeleven concentreerde zich, zoals nog steeds op onze dagen, op de werking in de eigen vereniging. Dit belette nochtans niet dat er meer dan eens een beroep gedaan werd op buitenstaanders, en dan vooral op kunstenaars van allerlei slag. De leden streefden er naar een blijvende herinnering aan het nageslacht door

Afb. 21

Königsbreuk van een niet gelokaliseerde St.-Sebastiaansgilde (16de eeuw). Legaat Baron van Bogaert, Bokrijk. Foto : A. Lambrechts.

te geven. Om dit doel te bereiken deden zij beroep op schilders, beeldhouwers, goud- en zilversmeden. Waren de gildebroeders niet verantwoordelijk voor een altaar in de kerk? Het was hun plicht voor de versiering en het onderhoud te zorgen. En buiten de kerk? In hun kamer of vergaderlokaal werd een plaats voorbehouden aan een beeld van de patroon of het portret van de confreres. Wie zorgde voor het ontwerpen en vervaardigen van hun vaandels?

Er waren nog andere gelegenheden om de macht en de rijkdom van de gilde aan de buitenwereld te tonen. Hoe schitterend waren niet de optochten der gildebroeders met pro-

cessies en feestelijke gebeurtenissen. Met deze ommegangen en stoeten was er steeds een gildebroeder op wie alle bewonderende blikken gevestigd waren : de koning getooid met zijn prachtige zilveren breuk. Verblindend schitterden de talrijke schilden onder een stralende zon.

Het zilver heeft steeds een groot belang gekend in de geschiedenis van de schuttersgilden. Het gold als de veruitwendiging van de vooraanstaande plaats die de gilden in het openbaar leven innamen. Zelfs de armste gilden traden niet zonder zilver naar buiten.

Zilver werd aangewend voor de verschillende voorwerpen die door

de gildebroeders werden gebruikt : breuken, schotels, bekers, kannen en andere stukken die samen het patrimonium vormden.

Wat is er van de vele zilveren voorwerpen uit het verleden overgebleven? Het is een betreuenswaardig feit dat het rijke gildebezit in de loop der eeuwen zware schade heeft opgelopen, om niet te zeggen voor een groot deel voor altijd is verloren gegaan. Wie de geschiedenis der gilden bestudeert, kan praktisch overal vaststellen dat oorlogen, branden, plunderingen en verwaarlozing verantwoordelijk zijn voor het verdwijnen van het zilverwerk.

Er kunnen twee perioden aangewezen worden die uitermate rampzalig voor het zilveren gildebezit zijn geweest : de tweede helft van de 16de eeuw met de 80-jarige Oorlog en de bezetting van onze gewesten tijdens de Franse Revolutie toen alle bestaande verenigingen, en dus ook de gilden, niet alleen afgeschaft werden, maar ook gedwongen werden hun bezittingen in te leveren : documenten, trommels, vaandels en vooral het zilverwerk. Gelukkig waren er gildebroeders die verklaarden niets anders te bezitten dan schulden, terwijl andere tot hun spijt (!) moesten meedelen dat hun zilver, dat in de kerk was opgeborgen, gestolen was geworden.

Sommige gilden bezaten niet zoveel durf en brachten hun zilver binnen. Zij zagen het niet meer terug want het werd gesmolten.

Te Turnhout werd in 1794 zoals overal elders het zilver opgeëist. Uit de nauwkeurig genoteerde ingebrachte stukken lichten we volgende gildebezittingen uitgedrukt in ponden, oncen en engelsen :

- de gulde van St. Joris
den breuck 0-13-15
- de gulde van S. Bastiaen
een breuck bestaende in 12 stucken
en 1 vogel 2-1 -9
- den breuck van de gilde van Severdonck
1-0 -10
- de gilde van Sint Antonius tot
Oostenhoven een breuck
1- 1-5
- de gilde van Sint Antonius binnen

Turnhout een silveren breuck

1 - 1- 3

In de 19de eeuw, ja zelfs tot in de eerste helft van de 20ste eeuw toen meer dan een gilde sliep of verdween, kwamen de overlevenden ertoe het patrimonium te verkwansen aan mensen die zich beijverden een waardevolle collectie aan te leggen. Hoe dan ook, deze verzamelaars zijn erin geslaagd een deel van het oude gildebezit te redden. We denken aan Frans Claes met zijn museum, baron van Eetveld en baron van Bogaert.

Onder invloed van de Romantiek werd in de 19de eeuw de aandacht gevestigd op het eigen verleden onder al zijn aspecten. Het gildeleven kon vanzelfsprekend niet ontsnappen aan deze belangstelling voor de eigen geschiedenis. Verschillende grote tentoonstellingen werden van in de tweede helft van de 19de en in de 20ste eeuw georganiseerd om het gildepatrimonium, bewaard in de musea en in de gilden zelf, aan een groter publiek te tonen : Antwerpen (1896), Luik (1900), Brussel (1910) en Mechelen (1913). Meestal werd voor de gelegenheid een catalogus uitgegeven : zij brachten ons een overzicht van wat er toen nog aan gildeschatten was overgebleven.

Na 1918 werd de draad met het gildeleven dat door de oorlogsomstandigheden was afgebroken, terug opgenomen. De Kempische Congressen met de daarbij aansluitende tentoonstellingen en de expositie van Zoutleeuw (1924) toonden de rijkdom en de schittering van de gildebezittingen. Spijtig genoeg werd de ongemeen rijke verzameling van F. Claes na zijn overlijden onder de hamer gebracht. Wat eens na jarenlang zoeken was bijeengebracht, werd her en der verspreid. Een lang, koortsachtig opsporingswerk miste de uiteindelijke blijvende bekroning. Gelukkig kwamen legaten van baron van Eetveld het Brussels Museum voor Volkskunde en van baron van Bogaert het Openluchtmuseum van Bokrijk verrijken.

Het begin van de Tweede Wereldoorlog betekende het sein

voor een explosie van het gildeleven. In eigen land vermelden we slechts de grote tentoonstelling "Schatten der Vlaamse Schuttersgilden" (Antwerpen en Brussel, 1964-1965), de expositie over de "Landelijke gilden van het Markgraafschap Antwerpen" (Schooten, 1987), "De Schuttersgilden in Maasland en Kempen" (Peer, 1988), "Gildezilver uit het oude hertogdom Brabant"~ (Provinciaal Museum Sterckshof, 1987), "Tentoonstelling over het gildeleven" (Landdag van het Verbond voor Heemkunde, Beerse, 1993), "De vier Gentse hoofdgilden" (Gent, 1994), "De schuttersgilden in de Antwerpse Kempen" (Volkskundemuseum, Antwerpen, 1994).

Deze tentoonstellingen schonken ons de gelegenheid om de technieken der zilversmeden te leren kennen : gehamerd of gedreven. Zij brachten ons tevens de voorbeelden van aanpassing aan de nieuwe kunststijlen.

De gilden tonen zich immers niet ongevoelig voor de evolutie van de tijd.

De zilversmeden ondergingen de invloed van de nieuwe kunstrichtingen, maar zij waren niet de enige die een ontwerp aan de opdrachtgevers voorlegden. Het waren dikwijls schilders en beeldhouwers, ook van grote naam en faam, die de opdracht aanvaardden om een tekening voor een nieuwe breuk of een ander stuk te maken. De praktische uitvoering werd overgelaten aan de zilversmid : deze zorgde voor *fatsonneeren* (vormgeven) en *bruynneeren* (polijsten,doen glanzen) van het werkstuk.

In de verschillende fasen van het gildeleven keert het zilver terug als zichtbaar bewijs van de waarde die aan sommige functies en ceremonies wordt gehecht. De belangrijkste gebeurtenis van het schutterlijk jaar was en blijft nog steeds het schieten van de koningsvogel. Vroeger

Afb. 22

Koningsbreuk van de handbooggilde van St.-Sebastiaan van Werchter (17de-19de eeuw).

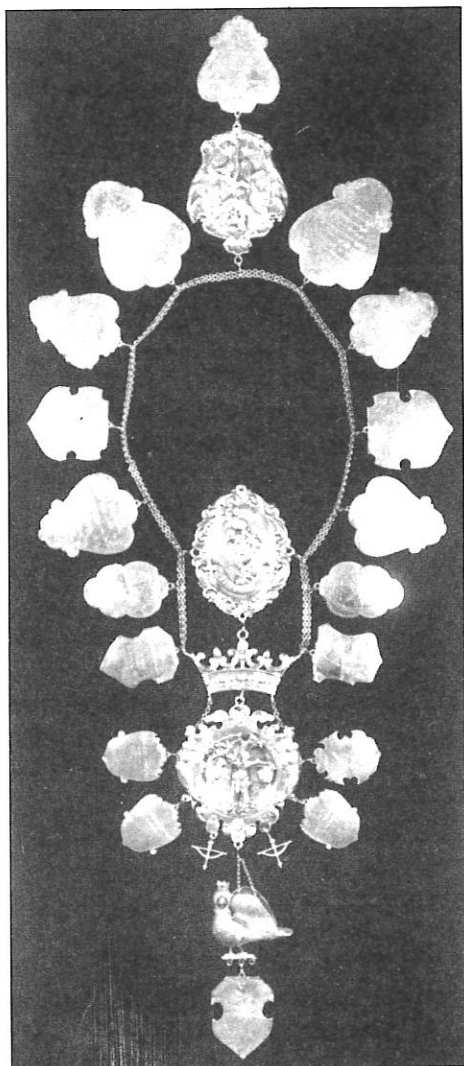
Legaat Baron van Bogaert, Bokrijk.

Foto : A. Lambrechts.

Afb. 23

Middenplaat in gedreven zilver, met de marteling van St.-Sebastiaan. Opschrift : WILLEM FOBELETS 1679. De plaat maakt deel uit van de koningsbreuk van St.-Sebastiaan van Werchter.

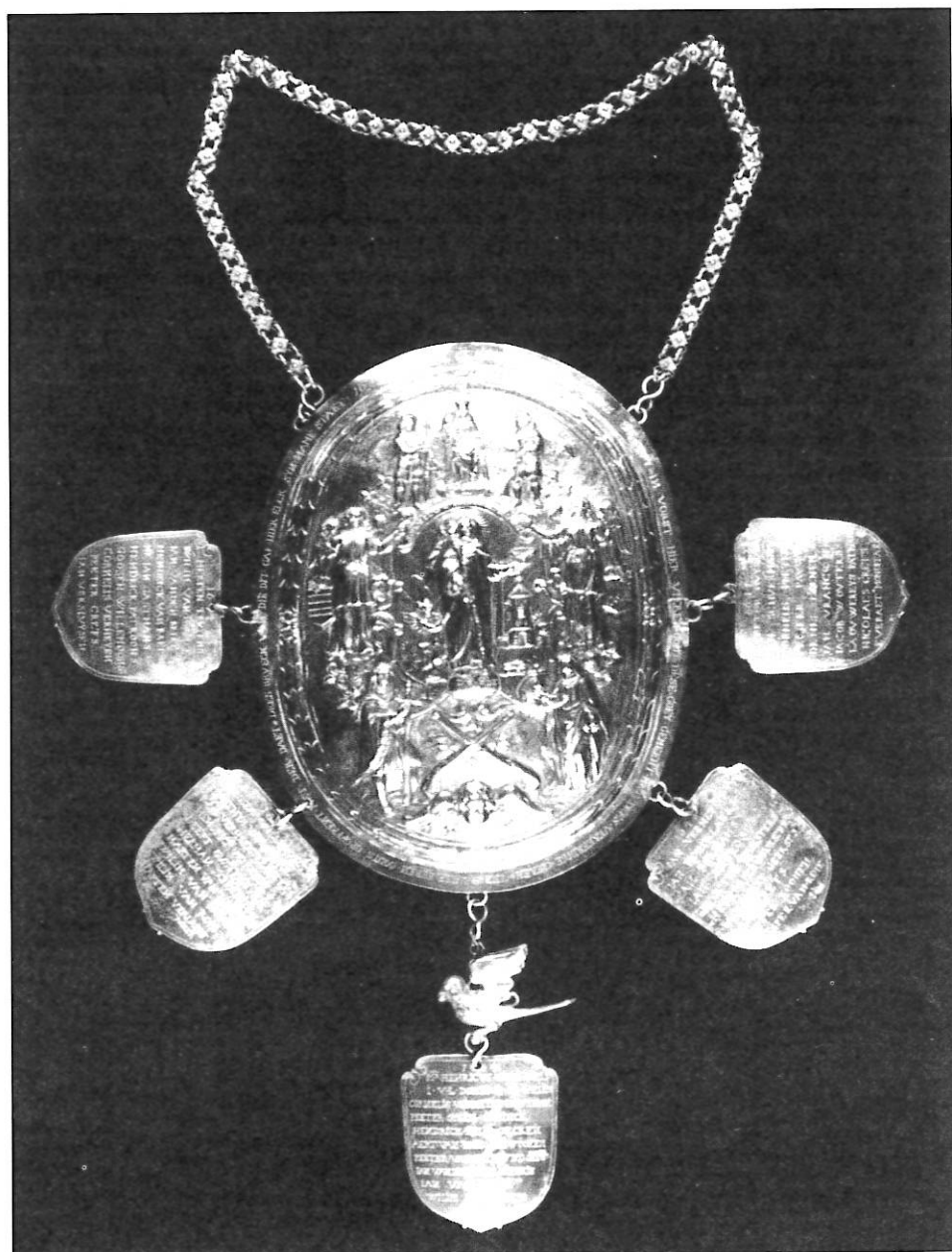
Foto : A. Lambrechts.

geschiedde dit meestal om het jaar, tegenwoordig meestal om de drie jaar. De schutter die erin slaagt de vogel of de papegaai van de wip neer te halen, wordt koning uitgeroepen. Als teken van zijn waardigheid wordt hem de breuk om de hals gehangen. Dit kostbaar stuk staat niet overal op dezelfde wijze bekend : brake, broke (broche), broeke, broetse, brutse, juweel, halsband en span zijn benamingen die in verschillende streken worden gebruikt.

Meer nog dan de hoofdman fungeert de koning als voornaamste personage van de gilde en daarom stapt hij aan het hoofd van de gildebroeders. Met welke trots draagt hij de breuk! Dit juweel bestaat uit een

grote borstplaat waarop de patroonheilige staat afgebeeld en waar onderaan een papegaai of vogeltje bengelt en in enkele gevallen het wapen van de adellijke hoofdman. De borstplaat is bevestigd aan een ketting waaraan de koningsschilden zijn bevestigd. Een nieuwe koning is immers door het reglement verplicht binnen een bepaalde tijd de breuk met een zilveren schild van een bepaald gewicht te vermeerderen. Deze plaatjes hebben niet alleen belang op artistiek en volkskundig gebied, maar zij bevatten gegevens die nuttig kunnen zijn voor de geschiedenis van een familie en ook van de gilde. Op een schildje treft men niet alleen de naam van de koning aan en de datum van zijn

Afb. 24

Breuk van de kolveniersgilde van St.-Gertrudis te Vorst-Kempen (17de eeuw). Legaat Baron van Bogaert. Foto : A. Lambrechts.

wapenfeit, maar ook de afbeelding van zijn beroep (smid, molenaar, boer, schoenmaker, enz.) met daarbij een aantal verzen die dikwijls zeer plezierig kunnen zijn.

Een breuk groeit in de loop der jaren steeds aan en wordt onvermijdelijk té zwaar om gedragen te worden. Wat dan gedaan? De oudste schilden worden verwijderd en in het lokaal opgehangen ofwel - en dat is zeer spijtig - worden ze in tijd van nood verkocht om gesmolten te worden ofwel worden ze door de overheid opgeëist. Het is onbegonnen werk te becijferen hoeveel prachtige breuken en andere zilveren voorwerpen voor altijd verdwenen zijn.

De oudste breuken uit onze gewesten, voor zover zij bewaard bleven, dateren uit de 16de eeuw in tegenstelling tot Noord-Brabant dat op oudere exemplaren kan teruggaan. Daar vinden we nog de oudste koningstekens in de vorm van een kostbare en artistieke medaille.

Bijzondere aandacht dient ook geschonken te worden aan de papegaai die aan de borstplaat is bevestigd. Er bestaan verschillende soorten vogels : platte of volle papegaaien, met of zonder kroon, met of zonder halsband, met gelede staart of niet.

De mogelijkheid bestaat om de maker van de breuk, zoals van alle zilver, te identificeren. Inderdaad, de merken bieden ons daarvoor de gelegenheid : het meestermerk en de jaarletter. Het waren vooral de meesters van grote centra die het zilverwerk leverden : Antwerpen, Brussel, Leuven, Mechelen, Diest en andere. De stad verloor haar aantrekkingskracht voor de bewoners van het platteland niet, vooral dan voor de uitvoering van werken die niet in een dorp gebeurden.

Soms hing aan de borstplaat een plaat met het familiewapen van de adellijke hoofdman. Deze oefende zelden zijn functie uit en liet deze taak over aan zijn rentmeester, drossaard of schout. Alleen op grote feestdagen en met bijzondere gelegenheden vereerde hij zijn gilde met zijn aanwezigheid. Dank zij de plaat met het familiewapen konden de gildebroeders steeds verwijzen naar de

belangrijke figuur die aan het hoofd van hun gilde stond, alhoewel de broeders wellicht meer belang hechtten aan zijn traktaties. In elk geval hield het schild van de hoofdman zijn naam voor het nageslacht in herinnering.

Een koning kon niet alleen herkend worden door de breuk, maar ook aan de zilveren papegaai die op zijn hoed bevestigd was of als bekroning van zijn staf werd meegedragen. Een schutter die driemaal achter elkaar koning werd, kreeg de titel van keizer toegekend. Hij viel op door drie papegaaiens die hij zijn leven lang mocht dragen : op zijn hoed, op een staf of aan een ketting.

Breuken en ander zilverwerk zijn, zoals reeds werd opgemerkt, op verschillende wijzen verloren gegaan. Werden ze in tijden van gevaar hier in de grond gestopt en nooit meer teruggeronden? Werd bij de bestelling van een nieuwe breuk de oude niet ingeleverd? Het gebrek aan de meest elementaire voorzorgsmaatregelen kon ook aanleiding geven tot diefstal, zoals enkele maanden geleden het lot was van de prachtige breuk van de Sint-Sebastiaansgilde van Hemiksem. Dit juweel was na de Franse Revolutie in het bezit gekomen van het gemeentebestuur, dat dit kostbaar stuk bij speciale gelegenheden uitleende aan de gildebroeders. Deze bezorgden het na afloop van het feest terug en het verdween!

Er mag ook op gewezen worden dat een breuk met talrijke schilden meer dan eens beschadigd werd. Herstelling werd noodzakelijk, maar dit gebeurde niet altijd op een oordeelkundige manier. Na enkele jaren werd duidelijk dat deze reparatie helemaal niet voldeed. Gevolg? Een nieuwe breuk! De sporen van een koningschieting werden op deze wijze uitgewist want het oude zilver werd ingebracht om de kosten te dekken.

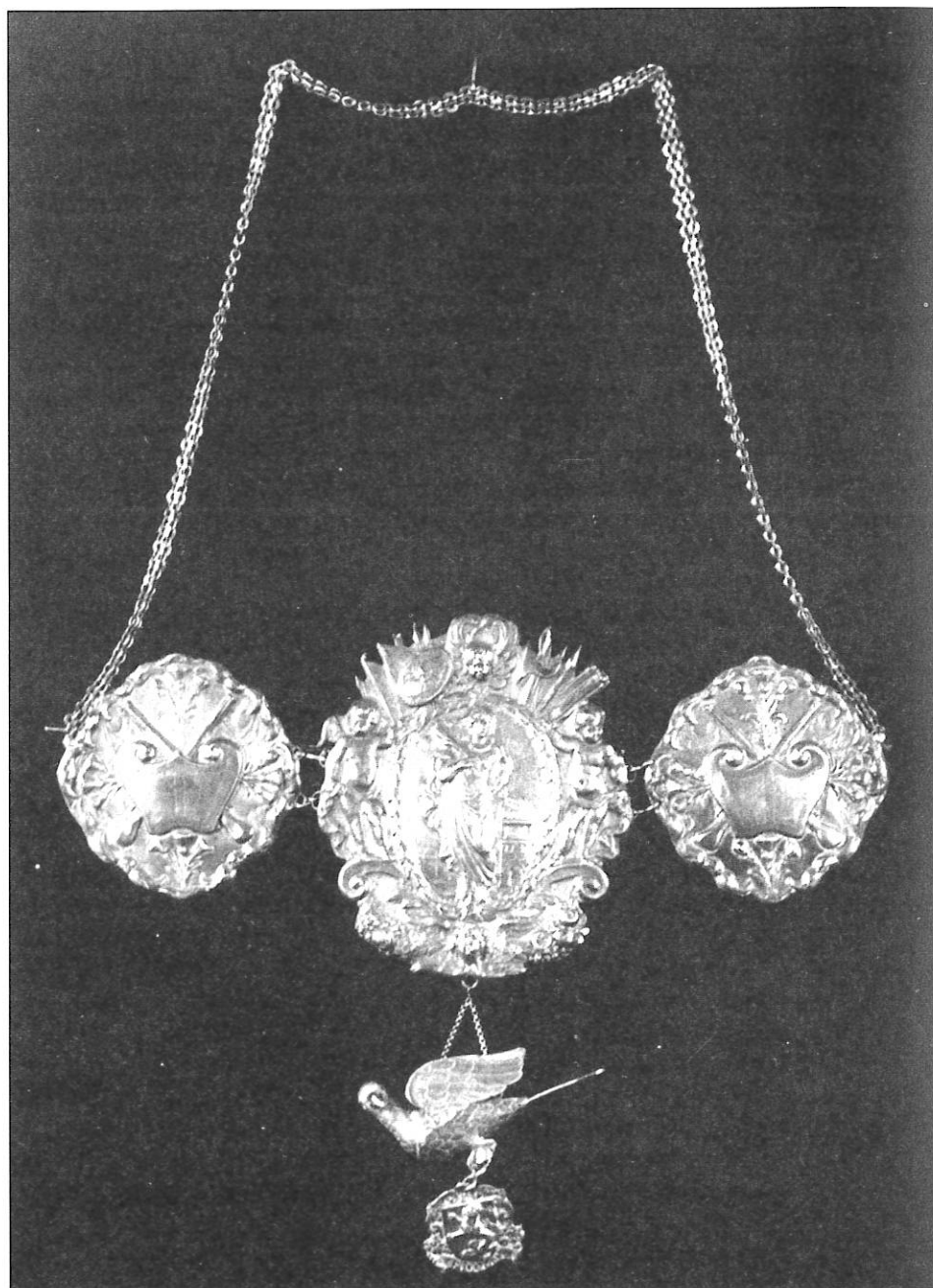
Tegenwoordig wordt door sommige gilden bij de bestelling van een nieuwe breuk nog steeds geopteerd voor het traditionele type. Waarom geen nieuw stuk in "moderne" stijl, zonder daarom extravagant te moeten zijn? In het verleden werd toch

meegegaan met de evolutie in de kunststijlen. Waarom zou dat in onze tijd niet kunnen? De basisprincipes van de gildebreeders bleven ongewijzigd en werden uiterlijk aangepast aan de veranderde tijdsomstandigheden. Moeten de breuken dan een uitzondering op deze regel vormen?

Het zilver is vooral voor 1600 van grote betekenis geweest voor de prijzen die met schietspelen en landjuwelen werden geschonken. Daarna werd het stilaan verdrongen - hoewel niet helemaal - door het tin, bijgenaamd "het zilver van de armen". Dit was vooral gebruikelijk op het platteland. Wanneer later de tinnen voorwerpen

ook té duur uitvielen, werd porselein, keukengerief en landbouwalaam uitgelooft.

In de 15de en 16de eeuw werden er grote schietspelen ingericht voor de schutters van alle gewesten. De prijzen dienden dan ook aantrekkelijk te zijn voor de schutters die dikwijls zeer lange afstanden dienden af te leggen. Brabant, Vlaanderen en Henegouwen muntten uit in dergelijke grote wedstrijden. In Brabant geschiedde dit vooral door het landjuweel dat voorbehouden was aan Brabantse gilden. Het werd nochtans meestal gevolgd door een naspel waaraan schutters van overal wel-

Afb. 25

Koningsbreuk van de haakbusgilde van St.-Barbara van Beerse (17de eeuw). Legaat Baron van Bogaert. Bokrijk. Foto : A. Lambrechts.

kom waren. Schotels, voorzien van de wapens van de stad, de heer of de Gilde die de wedstrijd uitschreef, kannen, kroezen en andere voorwerpen vormden de inzet van de schietingen. Enkele voorbeelden mogen dit illustreren.

Het reglement van de wedstrijd, die door de voetboog van Menen in 1434 werd uitgeschreven, stelde volgende schalen ter beschikking van de schutters die eigenhandig de vier kortste maten *comende aen den rechten wisere ende juusten staken vanden witte schoten* :

- 1ste prijs : drie zilveren schalen, goed afgewerkt met het wapen van Menen in de bodem, wegende 3 vlaemsche merck;
- 2de prijs : twee schalen van 2 vlaemsche merck;
- 3de prijs : een schaal van 1 vlaemsche merck.

Het aantal prijzen varieerde van spel tot spel. Het Mechels schietspel (1458) van de voetboog was groots opgevat : niet minder dan elf prijzen konden door de schutters veroverd worden :

- 1ste prijs : de buitenschutter die binnen zijn twaalf schoten van zijn doorgang de vier kortste maten naast de staak (pin) lukte, werd beloond met zes zilveren stoopkannen als hoogste juweel, wegende 36 mark zilver;
- 2de prijs : vijf zilveren kannen, 25 mark;
- 3de prijs : vier zilveren kannen, 20 mark;
- 4de prijs : vier zilveren kannen, 16 mark;
- 5de prijs : de schutter van buiten die het hoogste juweel veroverde, ontving persoonlijk een zilveren croes met deksel, 2 mark;
- 6de prijs : drie zilveren stoopkannen, 15 mark (voor de drie kortste maten);
- 7de prijs : drie zilveren kannen, 12 mark (drie kortste maten);
- 8ste prijs : drie zilveren kannen, 9 mark;
- 9de prijs : twee zilveren kannen, 8 mark (twee kortste maten);
- 10de prijs : twee zilveren kannen, 6 mark;
- 11de prijs : een zilveren kan van 1

mark voor de schutter van buiten die meest binnen de witten en naast de staak schoot, maar geen van de voorgaande juwelen kon winnen noch voor zijn Gilde noch voor zichzelf.

Met een landjuweel werden vanzelfsprekend zilveren prijzen ter beschikking gesteld voor de eerste plaats van elk der zeven wedstrijden. De winnaar van het eerste spel ontving één schaal, die van de tweede twee schalen en zo verder tot met de zevende en laatste wedstrijd waarvoor zeven schalen aan de eindoverwinnaar werden overhandigd.

Voor de deelnemers aan het landjuweel van de voetboog te Lier werden in 1466 25 oncen zilver, tegen 20 st. de once, voor zeven schalen aangekocht, terwijl voor elk exemplaar nog 3 st. voor het maken werd bijgerekend. Het naspel trok waarschijnlijk meer schutters aan : de uitgave was groter want er werd 42 1/2 oncen zilver bewerkt voor dertien schalen en twee bekers.

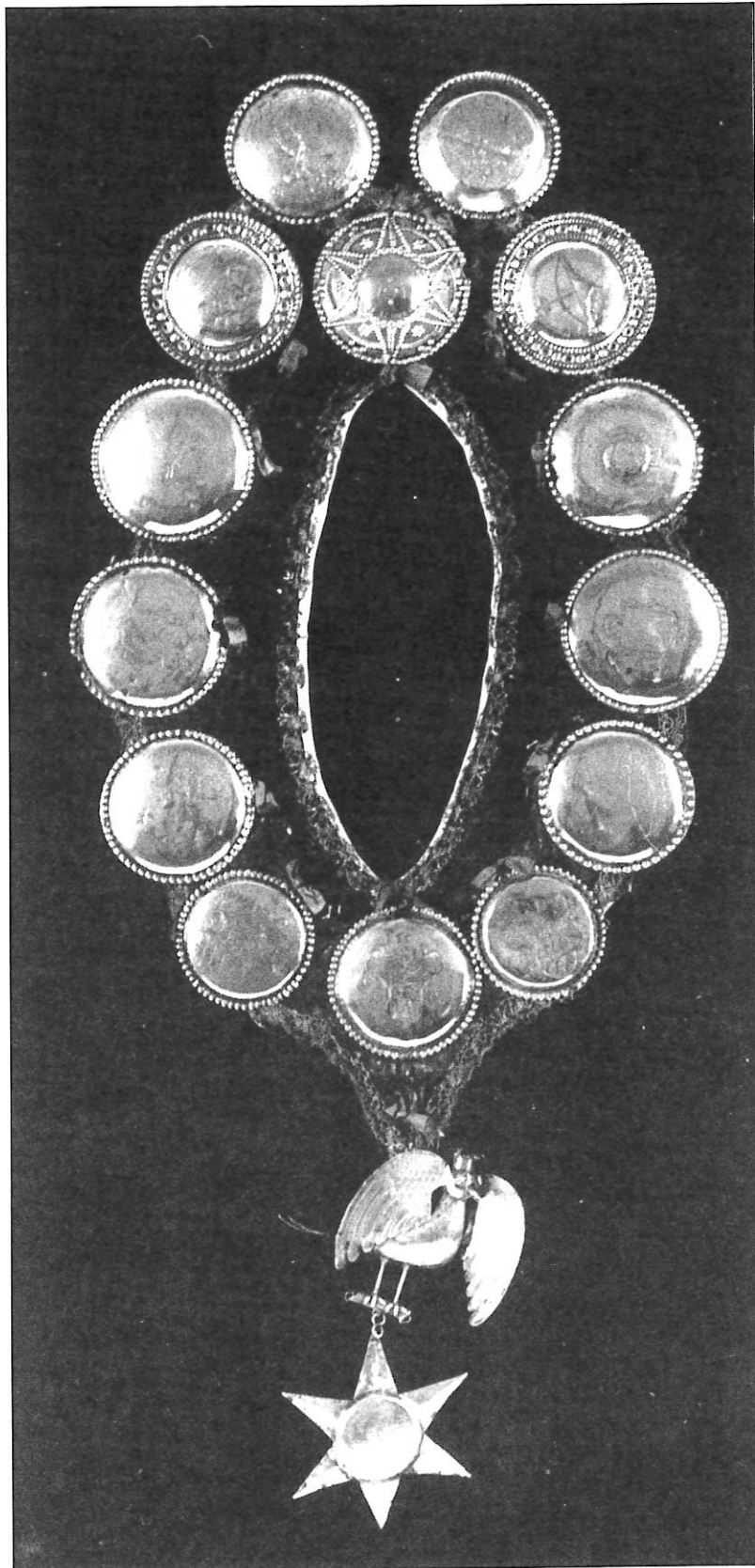
De Brugse Sint-Sebastiaansgilde schonk in 1535 zes prijzen voor de vier kortste maten door een schutter in zijn lot geschoten. Wie de vier kortste maten lukte en de hoogste prijs in de wacht sleepte, ontving persoonlijk een zilveren *cop* van 6 oncen.

Niet alleen voor de schietspelen der gilden, maar ook voor de wedstrijden onder eigen leden werden zilveren prijzen aangekocht. Soms gebeurde het dat de overheid dit zilver betaalde.

Op 1 oktober 1715 werd voor de wedstrijd van de Leuvense Sint-Jorisgilde volgende post in de stadsrekeningen opgetekend : de magistraat deed vijf prijzen present nl. een zilveren wijwatervat, een grote zilveren *croes* en nog een andere, een zilveren peperbus en een zilveren snelle met deksel. De schutters schoten vier vogels af, maar de vijfde bleef wegens het vallen van de avond staan en werd de volgende dag neergehaald.

Na 1600 werden schutterswedstrijden georganiseerd, die maanden duurden. Een herbergier, al dan niet lid van een Gilde of de Gilde zelf schreef een wedstrijd met staande

Afb. 26
 Koningsbruk van de hand-
 booggilde van St.-Sebastiaan
 en St.-Pieter uit Borlo (bij St.-
 Truiden) (18de-19de eeuw).
 Legaat Baron van Bogaert,
 Bokrijk.
 Foto : A. Lambrechts.

prijzen uit. Iedereen was welkom.

Deze prijschielingen begonnen
 gewoonlijk met tweede Paasdag en
 eindigden met Bamis wanneer de
 gewonnen trofeeën werden uitge-
 reikt. Deze werden toegekend aan de

schutter die gedurende de duur van
 de schieting de meeste punten had
 geschoten. De zilveren prijzen moes-
 ten echter stilaan de plaats ruimen
 voor tinnen voorwerpen. De uitge-
 loofde trofeeën verschilden in de
 wedstrijden weinig van elkaar.

De Sint-Jorisgilde van Brecht nodig-
 de in mei 1648 alle kruisbooggilden
 van de omtrek uit om deel te nemen
 aan haar prijschieting. De wedstrijd
 nam een aanvang op 17 mei en werd
 gesloten op Sint Lucas (18 oktober).
 Volgende prijzen konden gewonnen
 worden :

- 1ste prijs : een zilveren beker van
18 gulden
- 2de prijs : een zilveren beker van
14 gulden
- 3de prijs : een zilveren beker van
12 gulden
- 4de prijs : een zilveren beker van
10 gulden
- 5de prijs : drie zilveren bekers van
7 gulden 10 st.
- 6de prijs : acht pond engels tin
- 7de prijs : zes tinnen tellioren,
ieder van een pond.

Betwistingen bij het schieten naar
 blazoenen behoorden vanzelfspre-
 kend bij "het spel met de boog". Het
 kwam er immers op aan alle discussie
 uit te schakelen. Daarom was het
 noodzakelijk een persoon aan te dui-
 den die objectief de juiste punten
 meest aangeven. Hiervoor beschikte
 hij over een doelwijzer , ook
 genoemd meetstok, *meedsteck*, wijs-
 stok of doelstok. Deze hulpmiddelen
 werden eertijds vervaardigd uit zil-
 ver : een stok met een ronde zilveren
 schijf die kunstig werd gegraveerd.

Verschillende gildebroeders droe-
 gen een kenteken om hun functie aan
 te duiden. We merkten eerder op hoe
 de koning of keizer kon herkend wor-
 den door de breuk. Een hoofdman of
 kapitein werd meer dan eens aange-
 troffen met een zilveren sikkels die
 met een ketting om zijn hals werd
 gedragen.

De dekens stapten op met een cere-
 moniestok bekroond met een zilveren
 versiersel, zoals de patroon van de
 gilde. De koning droeg in sommige
 gilden een zilveren kroon en mar-
 cheerde met een staf waarop een zil-
 veren papegaai, terwijl de keizer drie

-vogeltjes toonde.

In steden en vrijheden bestond bij een aantal schuttersgilden evenals bij sommige religieuze broederschappen een kenteken te dragen. Dit insigne, genaamd *parure* of *palure*, werd op de mouw bevestigd en werd geborduurd of door een zilversmid vervaardigd.

De gildebroeders konden in de processies bewonderd worden met alle kentekens van hun waardigheid. Hun groep werd voorafgegaan door twee dragers van houten of zilveren toortsen.

Het beeld van de patroon dat in optochten en processies werd meege dragen kon het werk zijn van een kunstenaar, beeldhouwer of zilversmid. De keuze van het materiaal werd meestal bepaald door de financiële mogelijkheden van de gilde. De uitgebeelde patroon vond zijn plaats ofwel in de kerk op het gildealtaar ofwel op de gildekamer.

Wanneer de gildebroeders over een eigen altaar of kapel beschikten, werden al hun godsdienstige plechtigheden op die plaats gehouden. Daarvoor waren liturgische voorwerpen noodzakelijk : zilveren kelk, ampullen en een *peys* met een reliek van de patroon.

Het verlangen een belangrijke relikwie van de beschermheilige te bezitten leefde bij vele gilden, vooral in de

17de en 18de eeuw. De gildebroeders richtten een verzoek tot de bisschop of aartsbisschop. Indien de mogelijkheid bestond, werd aan hun verlangens voldaan : de gilde ontving een relikwie met daarbij horende bewijzen van authenticiteit. Dan kwam de grote dag. De relieken werden met een grote plechtigheid ingehaald. Om deze heiligdommen te tonen werd een reliekkas besteld. Meestal werd een kunstenaar hiermee belast. Hij zorgde voor de kas, die vervaardigd werd uit hout dat verzilverd werd of uit zilver en vertoonde dikwijls een zilveren borstbeeld van de heilige.

Het zilver heeft in het gildewezen een grote aantrekkingskracht. Het werd voor talrijke voorwerpen en attributen aangewend. De belangrijheid en het aanzien van een gilde werd immers gemeten aan de gebruikte hoeveelheid zilver, dat bovendien kunstig werd verwerkt.

Het zilverwerk kan belangrijke gegevens verschaffen voor een familiegeschiedenis, voor het verleden van een gilde en tenslotte voor het ambacht der zilversmeden.

Laten wij het zilver dat uit het verleden tot ons is gekomen, met zorg, eerbied en liefde behandelen.

Turnhout.

E. Van Autenboer.

ENKELE ASPEKTEN VAN HET HEEMKUNDIG ON- DERZOEK ROND DE SCHUTTERS-GILDEN IN HET OUDE HERTOOGDOM BRABANT, SPECIAAL IN VLAAMS-BRABANT

In 1993 was het jaarthema van het Verbond voor Heemkunde gewijd aan de schuttersgilden. Dat onderwerp kwam ook al aan bod op de Landdag van het Verbond te Overijse in 1977. Ook de gouw Limburg behandelde het onderwerp in 1977 op haar gouddag te Zolder en in 1993 op haar lentevergadering te Neeroeteren. "Schuttersgilden in Midden-Brabant" is ook het jaarthema van de Gildekamer van Midden-Brabant, de heemkring van de deelgemeente Kortenberg. Het is zeker belangrijk enkele aspecten i.v.m. dit schutterswezen te onderzoeken. We zullen daarbij trachten heel praktisch te werk te gaan. We geven vooreerst een beeld van een schuttersgilde aan de hand van de voorhanden zijnde bronnen, documenten en gebouwen, en laten zo de schuttersgilde leven.

(1) R. REUSENS, *Volkskunde*, dl. II, uitg. 1968-69, blz. 61; C. CROON, *De Koninklijke Schuttersgilde Sint-Sebastiaan van Kampenhout*, in: *Midden-Brabant*, 1991, lentenummer, blz. 17-30; F. GEENS, *Het gildewezen in de Kempen. Catalogus expo "De landelijke gilden van het Markgraafschap Antwerpen"*, Cultureel Centrum Schoten, 10 juli - 18 juli 1987. P. VEULEMANS, *De Gulde van S. Sebastiaan tot Capellen inden Hoegenschoet*, Kapellen, 1982, blz. 48-99.

1. De organisatie van een Brabantse schuttersgilde. De St.-Sebastiaans-gilde van Kampenhout als model (1)

De St.-Sebastiaansgilde van Kampenhout vierde in 1991 haar 450-jarig bestaan (1541-1991). Aan het hoofd van deze gilde staat de *hoofdman*. Deze wordt gekozen voor het leven. De hoofdmannen van de gilde van Kampenhout waren steeds de

kasteelheer van Wilder. In de Gildeboeken vonden we aldus:

- Philippe Theodore François, Comte de Cruquembourg (1666). Hij was heer van Wilder, Lembeek, Wambeek en Ternat.
 - Baron van der Linden d'Hoogvorst (1840).
 - Baron Jean-Marie-Ghislain-Eugène de Vinck de Deux-Orp (1864).
 - Baron Georges-Marie-Ghislain de Vinck de Deux-Orp (1889).
 - Baron Raymond-Henri-Eugène-Marie-Ghislain de Vinck de Deux-Orp (1903).
 - Baron Baudouin-Robert-Marie-Joseph-Ghislain de Broqueville (1961).
 - Graaf Guy de Broqueville (1978).
- De functie van *kapitein*, in Kampenhout de vervanger van de hoofdman, werd aan de meest biedende verpacht. In 1912 kocht Edward Uytterhoeven de titel van kapitein voor 51fr.

Daarbij heeft men nog de *koning* die, op de jaarlijkse koningschieting de hoofdvogel heeft afgeschoten. De familienaam De Coninck verwijst naar deze functie. In het Ancien Regime gebeurde het ook dat de pastoor koning werd als een van de actieve schutters van de plaatselijke gilde. Wanneer de koning er in slaag-

top drie opeenvolgende koningschietingen de hoofdvogel neer te halen wordt hij de *keizer*. De familienaam De Keyzer verwijst hiernaar. De koning werd te Kampenhout opgenomen in het bestuur. Hij moest aanwezig zijn op alle activiteiten van de gilde. In 1940 was burgemeester Victor De Keyzer de koning van de gilde.

Er zijn ook twee *dekens*. Een deken wordt voor een termijn van 2 jaar gekozen. Het eerste jaar wordt hij *tweede* of *opgaande deken*, het tweede jaar wordt hij van ambtswege *eerste deken*. In sommige gilden spreekt men van de Deken van het Boek en van de Deken van de Beurs. In Kampenhout sprak men van de Opgaande en van de Afgaande Dekens. De twee dekens waren de financiële verantwoordelijken voor de gilde. Tot 1952 was er geen kas bij de Gilde van Kampenhout. Zo werden de kosten van het Teerfeest onder de leden verdeeld. Elk lid betaalde hierbij eenzelfde som. De gilde kreeg een *penningmeester* wanneer de gilde een kas kreeg. De *griffier* is de sekretaris en houdt het Gildeboek bij.

Andere functies zijn :

- De *sergeant* en de *adjutant*
- De *alferis* of vaandeldrager
- De *piekenier*, die instaat voor de orde en de tucht. Hij opent ook het pad voor de gilde. Soms is het een ruiter te paard.
- De *gildeknaap*. Deze doet tegen betaling zijn "rondes". Hij moet de gildeleden uitnodigen voor de activiteiten. Hij moet speciale gasten in Kampenhout wegwijzen maken. Hij is geen lid van de gilde, maar heeft vrij gelag. Hij eet en drinkt gratis. De beste gildeknaap van Kampenhout was Joannes Verbist of Kleine Wannes, die in 1952 Stijn Streuvels rondleidde op het Groot Gildefeest te Kampenhout.
- De *trommelaar* of *tamboer*. Deze was geen lid van de gilde en werd voor zijn werk betaald. Soms is hij ook de gildeknaap.
- De *muzikanten* of *speelmannen*. Deze werden gehuurd door de gilde en ze hadden vrij gelag.

Dries van de Pin (+1928), vioolspeler, was in 1895 de speelman van de gilde. Hij heette eigenlijk Jan-Frans Lambrechts.

- De *oudermannen*, maximum vier, werden door de gildebroeders als bestuurslid gekozen omwille van hun ervaring en wijsheid. Ze vormen met de hoofdman, de koning, de twee dekens en de griffier de *gilderaad*.

In sommige gilden had men ook nog :

- De *altaarmeester*
- De *vendelier* of de *vlaggezwaaijer*, die bij feesten en optochten het vendelspel verzorgt.
- De *wimpelier* of *cornet*, die te paard met wimpel of standaard, de weg vrij houdt voor de opstappende gilde.

De *leden* moesten gehuwd en van goed gedrag en zeden zijn. Zij worden door twee leden voorgesteld en doorlopen een proeftijd. Tijdens het jaarlijks teerfeest legden de nieuwe leden de Gilde-eed af.

2. Het sociaal verschil van de schuttersgilden

We onderscheiden drie soorten gilden. De "handbooggilden", meestal de St.-Sebastiaansgilden, rekruteerden hun leden vooral bij de landbouwers in het dorp. De "kruisbooggilden", meestal St.-Jorisgilden, vonden hun leden bij de voornaamste ingezetenen van de gemeente. De "colveniers" of "busgilde", dikwijls toegewijd aan St.-Antonius en St.-Christoffel, trekken vooral de ambachtslui en de landarbeiders aan (2).

We passen deze theorie toe op de St.-Sebastiaansgilde van Quarebbe of Kwerps in 1770. We vonden toen 17 leden van deze handbooggilde: hoofdman Jan Janssens, koning Jan De Boeck, kapitein Jan Pauwels, alferis Jan Verheyden, Jan Stie, Jan Feyens, Amandus Smekens, Jan Verdeyen, Peeter Van Ham, Jan Vranckx, Jacobus De Wandelaer, Peeter Ronsmans, Jan Panis, Lambert Vandermeren, Jan Behets en

(2) R. REUSENS, blz. 60-61; J. VERBESSELT, *Sociologisch-volkskundig onderzoek naar de schuttersgilden*, in : *Volkskunde*, 1969, blz. 166-167.

Arnoldus Boon. Jan Panis en Arnoldus Boon waren twee van mijn voorvaderen. Alle gildebroeders waren "cossaerten" of "koeboeren", met uitzondering van pachter of hereboer Jan Stie (3).

3. Oudermans- en jongmangilden

De gehuwden waren georganiseerd in de Oudermangilden, de vrijgezellen in de Jongmangilden. De periode 1675-1725 was de bloeiperiode van de Jongmangilden in Brabant. De Jongmangilden waren toegankelijk voor alle ongehuwde mannen boven de 14 jaar. In 1700 vonden we ze te Duisburg en in 1705 was er ook één te Perk. Ook Evere had een Jongmangilde. In 1699 stond ze onder de leiding van de zoon van de heer Raet de Caverson, die in Evere zijn speelhuis had. Pastoor Johannes-Antonius Aerts uit Evere (1699-1750) was een fervente tegenstander van deze Jongmangilde. Ze staken de wip op het dak van de kerktoren. Het dak werd beschadigd en de pijlen vielen op het kerkhof. Er was daarbij ook nog de gemengde ontspanning, die niet kon geduld worden. Het plakkaat van 15 februari 1701 verbood de jongmangilden. Het plakkaat van 11 juli 1711 verbood bovendien om ongehuwden op te nemen in de schuttersgilden. In 1725 waren de meeste jongmangilden verdwenen (4). De Jongmangilde van Duisburg bestond nog in 1933, maar is sindsdien verdwenen.

In Leefdaal vinden we nog duidelijk de tegenstellingen tussen de gilden : de jongmangilden speelden hierin een speciale rol. In 1627 had Leefdaal al een gilde. Een plan van 1719 toont de wip tussen de kerk en het kasteel. In 1839 werd te Leefdaal de Jongmangilde opgericht. Er was ook een Oudemangilde. Het jaar na de Jongmangilde ontstond "De Philharmonie", die in 1840 als oudste muziekvereniging van Midden-Brabant werd opgericht. Muziek en schuttersfeesten gingen toen samen. Er was nog geen verdeeldheid. In 1875 kwam er een tweede fanfare, nl. Sint-Lambertus. De twee fanfares

kwamen tegenover elkaar te staan met de gemeenteverkiezingen : nummer 1 of de Philharmonie (de katholieken) en nummer 2 of de Sint-Lambertus (de liberalen). In 1902 kwamen er moeilijkheden in de Jongmangilde. Er ontstond toen een nieuwe Jongmangilde, nl. de Sint-Lambertusgilde, die samenging met nummer 2. De Sint-Hubertusgilde van 1839, ging samen met nummer 1. In Leefdaal spreekt men van de "Pekes" of de gilde van de gehuwden, die alleen bij nummer 1 bestaan en van de "Jefkes" of de gilde van de ongehuwden, die zowel bij nummer 1 als bij nummer 2 bestaan. De eerste koningschieting is deze van de Sint-Hubertusgilde met "Pekes" en "Jefkes" op de zondag na Sint-Jan de Doper (24 juni) en de tweede koningschieting is deze van de Sint-Lambertusgilde, alleen dan de "Jefkes", op de tweede zondag na Sint-Jan de Doper. Het ritueel is in beide gevallen hetzelfde. Na de hoogmis wordt de koning thuis afgehaald, de gemeenteoverheid op het gemeentehuis en de kasteelheer, graaf de Liedekerke, op het kasteel. Telkens wordt er receptie gehouden. Van het kasteel trekt men naar de schuttersweide. De koningsvogel wordt op de wip gezet door de graaf. Drie ruiters rijden driemaal rond de wip. De overheidspersonen (de graaf, de burgemeester of zijn vervanger en de koning) schieten driemaal. Is de gaai er nog niet af dan schieten alle schutters tegelijkertijd. Hoe kon worden vastgesteld wie de oppergaai had neergehaald is ons een raadsel. De klok van de kerktoren kondigt het koningsschot aan. De nieuwe koning wordt met de zilveren breuk omhangen en in stoet, begeleid door de gilde en de fanfare, naar huis gebracht (5).

4. Het koningsfeest, een hoogtepunt

Niet alleen in Leefdaal kenden we de koningsfeesten. Overal vinden we min of meer eenzelfde ceremonieel. Soms wordt ook een schuttersmaagd verkozen. De plaatselijke heer heeft het recht van de ereschoten. Er wordt tromgeroffeld ter ere van de nieuwe

(3) H. VANNOPPEN, *Van twee kerkdorpen tot een stadsgewestgemeente*, Doctoraat K.U.L., 1984, blz. 443; A. PROOST, *Quarebbe*, in : *Parochieblad Erps-Kwerps*, 13, 20 en 27 september, 4, 11 en 25 oktober en 1, 8 en 15 november 1953.

(4) J. VERBESSELT, *Jongmangilden*, in : *Liber Amicorum E. Van Autenboer*, 1985, blz. 417-426;

(5) W. BRUMAGNE, *De jonkmangilden van Leefdaal*, in : *De Brabantse Folklore*, juni 1975, blz. 194-196; J. VEN, *Gans Leefdaal vierde met de "Jefkes" mee*, in : *Het Laatste Nieuws*, 7 juli 1971.

koning. Het vendel wordt gezwaaid in Leefdaal met de zogenaamde "Leefdaalse reeks". De ruiters brengen het nieuws van de nieuwe koning aan zijn vrouw. De schuttersmaagd overhandigt de kroon en de gildebreek aan de nieuwe koning en meestal volgt er dan een feestelijke maaltijd (6).

5. De plaats van de wip is belangrijk

Vier duidelijke plaatsen kunnen we voor de wip onderscheiden :

- a. de wip in de galmgaten van de kerktoren. Hiervan vonden we sporen te Kwerps. Door het besluit van de Raad van Brabant van 2 december 1721 werd gaaischieten op kerktorens verboden.
- b. de wip op de windmolen. Dit gebeurde o.m. op de wieken van de Lomolen te Steenokkerzeel.
- c. de wip op een eigen weide in het midden van het dorp. Kwerps had een wipweide recht voor de kerk. De nieuwe straatnaam "Handbooghof" herinnert hieraan.
- d. de wipweide buiten het dorp.

Naast de staande wip met bovenaan de vogel of de gaai, had men ook "den doel" en de "liggende wip". Een doel is een vierkante schietschijf met een aantal concentrische ringen met middenin de roos. Liggende wip en doel worden ook vaak achteraan in de tuin van de herberg geplaatst. *Le Grand Double Almanach de Liège* van 1971 stelde een dergelijk doel voor op de prent "Le jeu de l'Arbalète" voor de maand augustus. Bertem had nog een dergelijk doelspel bij de maatschappij "Jeanne d'Arc".

6. Gildepoorten als toegang tot de wipweide. Het voorbeeld Steenokkerzeel

Elisabeth Catherine de Groesbeeck schonk op 12 oktober 1763 aan de Gilde van Steenokkerzeel een ommuurd terrein achter de kerk. De "Guldenpoort", die toegang gaf tot het schietterrein, was versierd met het wapenschild van deze edeldame. Wie was nu deze edeldame? Gravin

Elisabeth Catherine de Groesbeeck erfde Steenokkerzeel en Humelgem, met het kasteel "ter Ham" in 1758 van haar broer Jacques-Charles de Groesbeeck, die in 1757 sneuvelde in de slag bij Görlitz. Ze overleed in 1782 op haar kasteel van Franc-Waret. Haar oudste zuster Marie-Anne-Françoise de Groesbeeck huwde markies Alexandre-Louis-François de Croix, een Fransman. Hun zoon Charles-Ludwine-Marie, markies de Croix, erfde in 1782 de heerlijkheden Steenokkerzeel, Humelgem en Wambeek van zijn tante.

Hoe zag deze "Guldenpoort" eruit? Het was een stenen portiek langs de Boekweitkoekstraat opgetrokken in Lodewijk XV-stijl. De oude Gildepoort werd in 1972 afgebroken en herplaatst in een privétuin in de Salmlaan te Steenokkerzeel. Het wipterrein werd toen verkaveld (7).

7. Haneschieten, het volksspel van de "Goel" van Humelgem

Humelgem is een parochie onder Steenokkerzeel in Midden-Brabant. Typisch voor de Sint-Sebastiaansgilde

Afb. 27

De Gildepoort aan de Boekweykoekstraat te Steenokkerzeel, gebouwd in 1763 en afgebroken in 1972 (Collectie J. Lauwers, Perk).

(6) R. REUSENS, *A.w.*, blz. 61. J. VERBESSELT, *Onze Oude Schuttersgilden*, in : *Brabant*, 1955, nr. 2, blz. 9-10.

(7) J. LAUWERS, *Aloude Sint-Sebastiaansgilde Humelgem bestaat sedert 1616*, in : *De Brabantse Folklore*, 1979, blz. 137 en 146. P. VAN BOXMEER, *Steenokkerzeel et Humelghem et leurs seigneurs*, Diest, 1930, blz. 118-119 en blz. 248.

of de "Goel" was het "haneschieten". Op de wip werden drie hokjes geplaatst, elk hokje voorzien van een deurtje met klep. In elk hokje zat een haan. Zodra de pijl de klep raakte vloog het deurtje open en de haan sprong in het luchtruim. Soms vloog hij, ondanks zijn samengebonden poten, een heel eind ver en dan was er heel wat zoekwerk. Burgemeester Dr. L. Wijckmans, die Steenokkerzeel bestuurde van 1927 tot 1942, verbood dit spel als dierenmishandeling (8).

8. Eierenstampen voor de gildezusters

De vrouwen van de schutters van de "Goel" te Humelgem beoefenen het "eierenstampen". Een ei wordt aan een galg opgehangen. Men moet het ei uit de galg krijgen door een "sles" of een pantoffel met een forse stamp vanaf een wipplank de lucht in te slingeren. De "sles" moest het ei uit de galg wippen. Vrouwen met slappe benen moesten toezien hoe de schone prijzen, zoals de tafelserviezen, naar hun konkurrenten gingen. Zelfs gravin de Croix en haar schoonzusters namen deel aan het eierenstampen (9).

(8) L. GOOVAERTS, *De Sint-Sebastiaansgilde van Humelgem (de Goel)*, in : *De Dorpsklok*, januari 1966, blz. 2.
(9) ID., blz. 2.

Afb. 28

Eierenstampen bij de gildezusters van Steenokkerzeel in 1920. Rechts Markiezin de Croix (Collectie J. Lauwers, Perk).

9. Het ophalen van de leden voor het teerfeest. Het voorbeeld van de Sint-Sebastiaansgilde te Werchter.

Werchter, een Oostbrabantse gemeente tussen Leuven en Aarschot, heeft een zeer actieve Sint-Sebastiaansgilde, die zich de jongste jaren erg inspant voor de gildetradities. Het Gildeboek van Werchter van 1755 werd in 1984 getekend door Koning Boudewijn en Koningin Fabiola. De gilde van Werchter vendelde op 25 mei 1985 bij het bezoek van paus Joannes-Paulus II aan Leuven. De paus liep over de gildevlag - ook de leden van de prinselijke familie de Merode te Westerlo stappen over de vlag van de gilde van Westerlo wanneer ze in deze gemeente in het huwelijk treden - en tekende het gildeboek van de gilde van Werchter.

We volgen eventjes de gilde tijdens het teerfeest. Om 6u. 's-morgens gaat de trommelaar naar de woning van de koning en trommelt hem op. Dan volgen de griffier en de hoofdman. Daar wacht koffie en cognac. De tambor opent er de verzegelde omslag en zo weet hij de volgorde voor het oproffelen van de gildeleden te

Werchter. Na het optrommelen gaan koning, koningin, griffier en begeleider spek met eieren eten ten huize van de trommelaar. Om 9u.30 vertrekt de gildekar om de gildebroers en -zusters op te halen. Overal wacht koffie en cognac. Om 13u. is men in het gildelokaal beland, waar kalfskop in het zuur met hersensaus wordt opgediend. In de namiddag bezoekt men per bus de herbergen van Werchter. Om 17u.30 is de gildemis in de abdij van Keizersberg te Leuven. Daar offert men Werchters witloof. Om 19u.30 begint het gildefeest in het lokaal. Om 6u. 's morgens, de volgende dag, wordt het gildelokaal gesloten en keert men huiswaarts. Werchter heeft 24 uur gefeest (10).

10. De "camere" of het gildelokaal

Elke gilde had een eigen "camere". We geven voorbeelden uit Erps en Kwerps. We beginnen met de Sint-Sebastiaansgilde van Erps. Het "Gulde Pleijne" van Erps lag naast de kerk. Het was 5 à 6 roeden groot en het was sedert 's mensen geheugenis eigendom van de gilde. Het grensde aan het kerkhof en aan de "plaats". In 1775 werd deze grond voor 99 jaar in erfpacht gegeven om er een stenen huis met een schaliën, of minstens een pannen dak, op te bouwen. Dit huis moest klaar zijn tegen 20 januari

1777. De gilde had er een kamer van 20 voeten vierkant, die ze mocht gebruiken op Sint-Sebastiaansdag, en Sakramentsdag, tijdens de kermis of wanneer de gilde het nodig achtte. De gilde moest de bewoner 24 uur op voorhand verwittigen. Frans Cordemans bouwde dit huis in 1776. Hij mocht er volgens de erfpacht geen herberg houden. Het Schuttershuisje van Erps werd in 1972 afgebroken.

In Kwerps had men een schuttershuisje naast het kerkhof voor de kerk. Dit werd afgebroken rond 1955 en stond bekend als het "huis van Frans Gareel" (11).

11. De gildekledij, een twistpunt

We kunnen, objektief gezien, drie gildekledijen onderzoeken :

- a. de militaire uniformen bij de Maaslandse schuttersgilden, vooral ingevoerd na 1945;
- b. de kledij die teruggaat tot de 16de 17de eeuw, en waarvoor de Nachtwachtschilderijen à la Rembrandt en Schutterijenschilderijen à la Frans Hals model stonden;
- c. de laatste streekdrachten, zoals de blauwe kiel, de faas, de spaanhoed en de vleugelmuts.

In de Kempische gilden dragen de gildebroeders thans een faas, een donkerblauwe kiel, een donkere

Afb. 29

De St.-Sebastiaansgilde van Kampenhout rond 1908 tijdens de boeteprocessie. Dries van de Pin speelt viool. Er is geen sprake van schutterskledij. Men vindt wel de sluiers, de steek en de breuk (Collectie J. Lauwers, Perk)

(10) A. VERHAEGEN, *Met de huifkar naar het gildefeest*, in : *Het Nieuwsblad*, 29 januari 1991.
 (11) A. ISING, *Met vliegend vaandel en slaande trom. Ontstaan en ontwikkeling van schuttersgilden en schutterijen in Brabant en Limburg*, blz. 79-80.

broek, zwarte gesloten schoenen en een rode zakdoek met witte bolletjes. Heel wat gildezusters dragen een kanten muts, een Kasjmierneusdoek, een zwarte bloes, een zwarte rok, zwarte kousen, zwarte schoenen en een zwarte rieten mand als handtas. De gildebroeders van Kapellen (Antwerpse Kempen) dragen een zwarte kiel en een faas, de gildezusters een Brabantse trekmut (12). Oudere gildebroeders vertelden ons dat de zwarte kiel in Kapellen de zondagse was. Na de jaren '30 kwam er de rode zakneusdoek met bolletjes bij. In Brabant reageerde Paul Lindemans echter scherp op die bolletjessnotneusdoek (13).

In de Sint-Sebastiaansgilde van Zandhoven, waar de gildebroeders zich "de Hereboeren" noemen, hield men het bij het zwarte strikje op het witte hemd, wat meer aansloot bij het zondagse kostuum. Elke gildebroeder draagt daarom ook omwille van de standing een "rode sluier". Een gildefoto van Kapellen van 1905 stelt de mannen voor in hun zondagse kostuum (een vest met kraag en een dubbele rij knopen). Slechts 25% van de vrouwen droeg toen nog de trekmut (vleugelmuts) en de sjaal.

Wanneer deze na de Eerste

Wereldoorlog deelnamen aan de dansoptredens en toen "folklore" mode werd, gingen de Kempische gilden op zoek naar een gildekledij. Volgens P. Veulemans lag het volkomen in de lijn dat men de kledij nam die reeds lang niet meer gedragen werd, maar die de families meestal nog in hun bezit hadden. De publiciteitswereld maakte handig gebruik van deze zogezegde gildekledij op verpakkingen voor chicorei en koekjes.

Eigenaardig is wel dat in Noord-Brabant (Nederland) deze kielen, fasen, rode neusdoeken en trekmutsen haast niet voorkwamen. Geen gildebroeder mocht in 1845 de kerk of de gildekamer van Hilvarenbeek betreden met een kiel, waggen of sloof (zondagse voorschoot) aan. Men moest er bij de Sint-Sebastiaansgilde van Hilvarenbeek deftig voorkomen en bij teerfeest of begrafenis zijn schoon kostuum laten zien. De straf op het dragen van de kiel of de sloof was 30 centen boete. Op werkdagen mocht men die kledingstukken wel dragen voor het werk op de Guldeakker of in het Guldebos. Bij het Landjuweel in Oirschot stelt P. Veulemans vast dat de meer dan 100 Noordbrabantse Gilden opstappen in

(12) P. VEULEMANS, *A.w.*, blz. 92-96.

(13) P. LINDEMANS, *De blauwe kiel*, in : *Volkskunde*, 1960, blz. 105.

Afb. 30

De St.-Sebastiaansgilde van Kampenhout bij de vogelscheut van 1922. Bovenaan bemerkt men de 4de van links vioolspeler Dries van de Pin. Van gildekledij is hier geen sprake (Collectie J. Lauwers, Perk).

gewoon eigentijds burgerpak, in jacquet of pandjas met hoge hoed, zelfs in de meest diverse historische klederdrachten uit vorige eeuwen (14).

Voor de Eerste Wereldoorlog vinden we in Midden-Brabant geen speciale gildekledij. Een foto rond 1908 gaf de Sint-Sebastiaansgilde van Kampenhout tijdens de boeteprocès. Dries van de Pin, de speelman, speelde viool. De mannen waren gekleed volgens de mode van die tijd: de korte vest of de halflange frak en het witte opstaande hemd, op het hoofd de hoge hoed, de faas, de bolhoed en vooral mutsen. De dignitarissen droegen wel sluiers rond de lenden of dwars over de schouders. Foto's van 1922 en van 1934 geven opnieuw burgerkledij (15).

Ernest Fuerison schreef in 1922: "De leden van de gilden van Steenokkerzeel en Humelgem bezitten een bijzondere kledij en hoeden met pluimen. Er zijn ook dragers van hellebaarden met linten". In 1927 droegen de gildeleden van Humelgem 17de-eeuwse kledij. Aldus uitgedost verschenen ze op 11 september 1927 op de "Vlaamse Folkloredag". Vaandrig Jan Heremans werd in 1927 aldus geportretteerd. In 1956 droegen de gilde-

broeders van de gilde van Humelgem kiel en faas en de vrouwen hadden een vleugelmuts (16).

Het is interessant om na te gaan hoe de dignitarissen gekleed gingen. We gingen hiervoor naar Leefdaal in Midden-Brabant. De "Pekes" of de Oudemansgilden droegen te Leefdaal de fuik (blauwe kiel) en de faas (het "mutske met een klippeke"). De "Jefkes" of de Jongmansgilden droegen een witte pantalon, een gewoon jasje en een platte ronde strooien hoed met rode band. De hoed is een "cannotier" of Maurice Chevalierhoed. De witte broek doet denken aan de Napoleontische uniformen, denk maar aan de "Marcheurs" in het Naamse. De dignitarissen van de "Jefkes" dragen een rode sjerp om de lenden en een rode pluim op het hoofd. De kapitein heeft een witte hoedband, een witte pluim en een witte sjerp. Hij heeft een speciale boog op de rug. De koerier draagt een symbolische pijl. De deurwachters met wandelstok houden de gildebroeders uit de herbergen. De piékniers dragen een hellebaard. De schrijver heeft een zwarte vogel op de hoed, de koning heeft een zilveren vogel op de hoed en hij draagt de breuk. De boetmeester draagt een

(14) P. VEULEMANS, *A.w.*, blz. 92-96.

(15) J. LAUWERS, *Berg, Buken, Kampenhout en Nederokkerzeel*, 1993, blz. 475-476.

Afb. 31

De St.-Sebastiaansgilde van Humelgem met pijl en boog op de Vlaamse Folkloredag van 11 september 1927.

zwarte steek en een kleine lederen tas voor de geldboetes. De pijldragers of pijlrapers dragen een grote "tenen" hoed, een bescherming tegen de vallende pijlen. De knaap draagt een witte voorschoot en de vogeldrager is met de koningsgaai op stap (17).

De schuttersgilden van Aarschot (18) en van Humelgem vroegen mijn advies i.v.m. een gildekledij voor hun respectievelijke gilde. Voor Aarschot adviseerde ik de streekdracht van een kleine provinciestad rond 1850 in Oost-Brabant. Voor Humelgem stelde ik een kledij voor die eerder aansloot bij de 17de en 18de eeuw.

12. Gildeliederen bij feesten

Afb. 32

Jan Heremans, vaandrig van de St.-Sebastiaansgilde van Humelgem onder Steenokkerzeel in 1927 (Collectie J. Lauwers, Perk).

Heel wat gilden hadden hun eigen lied. E. Permentier schreef in 1883 het gildelied voor de Sint-Pietersgilde van Mazenzele :

Gildelied

*Ik heb altijd van jongs af aan
in ons klein Mazel een wip zien staan
waar wij de koningsvogel schieten
wij laten het ons niet verdrieten
al om te zien wie koning is (2x)*

Refrein

*En en spaart er onze trommel
en ons vaandel niet
laat ze ronken laat ze zwaaien
spaart ze niet en spaart ze niet
Wij mikken steeds naar 't hoogste doel*

*en dragen diep in ons 't gevoel
van sterk geloof en fier beleiden
zoals het was in oude tijden
getrouw aan altaar en aan aard (2x)*
Refrein

*Roep nu maar van de sociëteit
wij blijven één nu en altijd
and'ren hebben adieu gezéid
wij zeggen spijt voor wie 't benijdt
want als de Gilde viert haar feest
dan is er altijd vreugd geweest (2x)*
Refrein

*Ook de vrouwkens zijn er weer bij
en stappen mee al in de rij
de Gilde viert maar eens ten jare
laat ons dus dansen al te gare
dat vreugde strale uit ons Gild
zo hebben d'ouderen het steeds gewild (2x)*
Refrein

13. Gildetradities bij begrafenissen (19)

Wanneer een gildebroeder sterft, treedt de gilde op. Gildebroeders dragen de lijkbaar en gaan voor de familie, zelfs bij de offergang. De familie betaalde het "lijkbier" voor de gilde. Een voorbeeld uit Berg in Midden-Brabant. Op 29 april 1819, vonden we in het Notitieboek van koster Joannes Quisthoudt, koster van Berg van 1783 tot 1819 een mis voor den coster van weghe Gulde Ste.Sebastiaens. Voor sterfhuys van den Coster thien flesschen Leuwens bier op de begrafenisse aan 10 centiemen per flesch (20).

14. De stad, een bolwerk voor de gilden : het voorbeeld Leuven

De stad Leuven had op het einde van de middeleeuwen vier grote schuttersgilden :

- de Grote Gilde (de kruisboog)
- de Kleine Gilde van St.-Joris (de kruisboog)
- de St.-Sebastiaansgilde (handboog)
- de St.-Christoffelgilde (haakbus), opgericht in 1506

Daarnaast had men zes kleine handbooggilgen :

- de Gilde van de H. Drievuldigheid,
- de St.-Michielsgilde
- de St.-Quintensgilde sinds 1529
- de St.-Gertrudisgilde sinds 1486

(16) J. LAUWERS, *Steenokkerzeel, Ter Ham, Wambeek en Humelgem*, dl. II, blz. 738, 745-747.

(17) W. BRUMAGNE, *A.w.*, blz. 195-196.

(18) H. VANNOPPEN, *De streekdracht in het Hageland en bijzonderlijk in het Oude Land van Aarschot*, in : *Het Oude Land van Aarschot*, 1983, blz. 71-94.

(19) ISING, *A.w.*, blz. 135.

(20) R. REUSEN, *A.w.*, blz. 61; J. LAUWERS, blz. 170.

- de gilde van St.-Barbele sinds 1488
- de St.-Jakobsgilde sinds 1529

De vier grote schuttersgilden vormden een element van de verdediging van de stad Leuven terwijl de zes kleine handbooggilden afgestemd waren op de ontspanning. We staan even stil bij de St.-Jakobsgilde.

Boonen meende dat de St.-Jakobsgilde in 1486 gesticht was. Men heeft hiervan evenwel geen document. In 1526 gaf de stad de toelating tot de inrichting van deze gilde. Op 21 januari 1795 schaften de Fransen alle gilden af, ook de Leuvense. De pastoor van St.-Jakob te Leuven verborg het gildezilver. Op 1 augustus 1803 nam de gilde deel aan de inhaling van eerste consul Napoleon Bonaparte. In 1831 leidde ze koning Leopold I van de Mechelse poort naar de stad. De gilde had een standaard met een bronzen beeld van St.-Jakob. In 1926 vierde ze haar 400-jarig bestaan als wipmaatschappij (21).

15. De hoofdgilde van Leuven, het hof van beroep voor de St.-Sebastiaanshandbooggilden in het hertogdom Brabant

De hoofdgilde van St.-Sebastiaan van Leuven trad in de 16de eeuw op als het "beroepshof" voor de plaatselijke schuttersgilden. Ze was bevoegd voor het gehele hertogdom Brabant. Ze bezorgde een nieuwe "caerte" of ze gaf de interpretatie van een artikel uit de "caerte". Ze trad op als toezichter op de organisatie van landjuwelen, haagspelen en andere schietspelen. In de 17de eeuw betwistten de gilden van de andere grote steden, b.v. deze van Brussel, de heerschappij van de hoofdgilde van Leuven. Wanneer men niet akkoord ging met de beslissing van de hoofdgilde van Leuven dan konden de gilden beroep aantekenen bij de Souvereine Raad van Brabant (22).

De hoofdgilde kreeg een zekere concurrentie van de Brusselse gilde die verscheidene kaarten uitreikte aan plaatselijke gilden : in 1607 aan de gilde van Hoeilaart; op 17 januari 1661 aan de gilde van Kraainem en St.-Stevens-Woluwe (23).

16. De Hoge Gilderaad van Brabant

In Vlaams-Brabant maken verschillende schuttersgilden thans (anno 1993) deel uit van de "Hoge Gilderaad van Brabant". Deze heeft zijn zetel in de abdij van Keizersberg te Leuven. Een van de onderdelen is Midden-Brabant, dat negen gilden telt : Aarschot, Mazenzele, Kampenhout, Keerbergen, Drogenbos, Humelgem, Weerde, Wespelaar en Werchter. Jaarlijks is er een opperkoningschieting tussen de negen koningen van Midden-Brabant. In 1992 won de koning van Wespelaar (24).

17. De Breuk of de halsketting van de schuttersgilde

Een voorbeeld van een oude breuk met veel problemen is deze van de St.-Sebastiaansgilde Everberg, bewaard op het kasteel van de Prinsen de Merode te Everberg. Het middenstuk geeft de afbeelding van St.-Sebastiaan. Bovenaan prijkt de grote vogel. Onderaan vinden we de papegaai en het wapenschild van de familie de Rubempré met het jaartal 1622. In 1620 was Everberg een baronnie geworden ten voordele van Philippe de Rubempré. Deze was sedert 1614 graaf van Vertaing. Hij was opperjachtmeester van Brabant en ridder van de Orde van het Gulden Vlies (Spaanse tak). De aartshertogen kozen hem als "leur premier gentilhomme de la chambre". De Spaanse koning benoemde hem tot lid van de Raad van State, tot gouverneur en kapitein-generaal van Doornik en het Doornikse, van Rijsel, Douai, en Orchies. Hij huwde eerst Anne de Croy, de dochter van de graaf van Roelux en Jacqueline de Recourt dite de Lens. Philippe de Rubempré schonk deze breuk met zijn wapen in aan de gilde. Elf kleine schildjes waren verbonden met het middenstuk van St.-Sebastiaan. Drie schildjes zijn duidelijk oud. Ze vermelden telkens de naam van een koning : Jan Tilemans, Jan Ackermans en Joos Van Geel. Een moderner plaatje is versierd met de tekst : "Collier offert par l'Empereur Charles Quint au Gilde des Arbaletriers Gilde

(21) A. MEULEMANS, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Leuvense schuttersgilden*, in : *Eigen Schoon en De Brabander*, 1972, blz. 89-106, 388-398 en 453, 467; 1973, blz. 45-55, 137-148, 256-266, 350-369 en 456-473; 1974, blz. 49-62, 258-273; 1975, blz. 38-55, 172-186, 318-325 en 435-461; 1976, blz. 70-84 en 229-246; L. VAN BUYTEN, *De koningsketen van de Sint-Jacobsgilde van Leuven*, in : *Museumtrip V.Z.W. Vrienden Museum Leuven*, 1992, nr. 1, blz. 14-16; Art. *De 400-ste verjaardag der Kon. Wipschuttersgilde van Sint-Jacob te Leuven*, in : *Ons Volk ontwaakt*, 1926, blz. 630-632.

(22) E. VAN AUTENBOER, *Schuttersgilden in het oude hertogdom Brabant*, in : *Spiegel Historiae*, 1979, blz. 156; E. VAN AUTENBOER, *De Sint-Sebastiaansgilde van Leuven hoofdgilde van Brabant geeft caerten (1665-1736)*, in : *Kempische Schuttersgilden*, dl. VI, blz. 5-7, 9-10 en 13.

(23) E. VAN AUTENBOER, *Kempische Schuttersgilden*, dl. VI, blz. 9-10.

(24) Art. *Gildeleven in Brabant*, in : *Hogt*, 1992, blz. 239

S. Sebastien d'Everberg". Een ander vermeldt de naam G. Marquant, grefier de Lubeck. Dit kan verwijzen naar Lubbeek tussen Leuven en Tienen. We vinden ook een schild met drie lelies, het symbool van de middeleeuwse heren van Everberg, de van Rotselaars, evenals een schild met een boom en een gevierendeeld schild met in elk kwartier een kruis. Er is ook een wapenschildje met in 1 en 3 een leeuw en in 2 en 4 drie klaveren, en een schildje met de naam van jonker Andries van Valkenisse, heer van Bordingien. We hebben de indruk dat de meeste schildjes, met uitzondering van deze van de drie koningen, bijgevoegd zijn. Prins Jean de Merode meende dat zijn grootmoeder, prinses Jean de Merode, geboren Marie-Louise prinses de Bauffremont-Courtenay, die erg geïnteresseerd was in de geschiedenis van de familie van haar man, deze schildjes zou bijgevoegd hebben. Misschien waren het schildjes van een andere breuk. De tegenstelling tussen elementen uit de 16de eeuw (Collier offert par l'Empereur Charles-Quint) en elementen uit de 17de eeuw (het jaartal 1622 met het schild de Rubempré) wijzen hierop. Breuken of halskettingen van schuttersgilden kunnen ons heel wat leren, maar we moeten ze ook met de nodige historische voorzichtigheid behandelen.

18. Gildedansen ?

Heel wat volksdansen bleven bewaard dank zij de schuttersgilden. Het Vlaams Dansarchief van Schoten, nu het Instituut voor Vlaamse Volkskunst, kon dank zij de schuttersgilden heel wat volksdansen bewaren. De molendans van Humelgem was het prachttstuk van de gilde van Humelgem (een parochie onder Steenokkerzeel). Er was de "meulen voor de mannen" en "de meulen voor de vrouwen". De Jan van Leuven en de kadril van Winksele kon men optekenen dank zij de laatste leden van de St.-Sebastiaansgilde van Winksele. De stokkendans of de trawantel bleef bewaard dank zij de schuttersgilde van Westerlo. Daar danste men ook de Mieke Stout, Hanske van Leuven, de kadril en de Verbroederingdans. De kadril van Diest bleef in gebruik bij het bal van de gilde van St.-Barbara en bij deze van St.-Joris te Diest. De kadril van Kampenhout werd opgetekend in het wippekot op het schuttersterrein in Kampenhout. Ook de Wandeling van Kampenhout werd uitgevoerd in de gilde van Kampenhout. Het is heel normaal dat de dansen het langst bewaard bleven in de schuttersgilden omdat ze toch ook een stuk traditie vertegenwoordigen en omdat rekreatie, en daartoe behoort ook het dansen, een belang-

Afb. 33

Molendans bij de St.-Sebastiaansgilde van Humelgem. (Collectie H. Boone, Nederokkerzeel).

rijk element vormde in de schuttersgilde (25). Men mag hierbij niet vergeten dat de volksdansen ontstaan zijn uit de modedansen en via de adel en de burgerij in de landbouwersmilieu's terechtgekomen zijn.

19. De evolutie van het schutterwezen

In het Ancien Regime had de gilde een publiekrechtelijke functie en een duidelijk kerkelijk karakter. Staat en Kerk controleerden deze instelling. Met de Franse Revolutie werden de schuttersgilden afgeschaft. Napoleon liet ze opnieuw toe. Vanaf de Napoleontische periode zijn de schuttersgilden feitelijke verenigingen. Het militair of paramilitair karakter van de schuttersgilden in het Ancien

Regime (verdediging van het dorp en het kasteel) verdween eveneens. Het kristelijk of godsdienstig karakter bleef bij de oude schuttersgilden meestal bewaard, ook in het Nieuwe Regime. Sommige gilden kregen de concurrentie van schuttersverenigingen op staande wip. Hier was het sportelement centraal. Later kwamen er ook de doelmaatschappijen en de schuttersverenigingen liggende wip. Alles bij elkaar kan men toch stellen dat de schuttersgilden de oudste verenigingen van Vlaanderen zijn. Het is dan ook belangrijk dat elke heemkring de nodige aandacht besteedt aan het aspect "schuttersgilden" in zijn eigen heem.

Erps-Kwerps.

H. Vannoppen.

BIJLAGE

1. De schuttersgilden van de fusiegemeente Kortenberg.

De fusie Kortenberg, in Midden-Brabant, omvat : Kortenberg, Erps-Kwerps, Everberg en Meerbeek. Kortenberg had geen eigen schuttersgilde, maar wel de wipmaatschappij St.-Amandus, die in 1888 werd gesticht in "La Flèche d'Or". De eerste wip stond op de Heurk, tussen de Leuvensesteenweg, de Louis Maesstraat, de Brouwerijstraat en de Kerkstraat. In 1903 kwam er een wip in de weide van Kamiel Schuermans, aan de Beekstraat. De Wipstraat herinnert hieraan. In 1956 werd de wipmaatschappij St.-Amandus ontbonden. In 1946 kreeg Kortenberg ook de liggende wip "De Verbroedering". (26)

Meerbeek had een handbooggilde in de 17de - 18de eeuw. In 1716 was er sprake van een gilde van Everberg en Meerbeek. Deze kregen dat jaar

een kaart van de hoofdgilde van Leuven. Waarschijnlijk hadden de Meerbekenaren zich dan ook aangesloten bij de schuttersgilde van Everberg. Karel Stallaert, de eerste voorzitter van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde meende dat Everberg reeds een handbooggilde had in de 13de eeuw. De breuk van de schuttersgilde van Everberg is een schenking van de adellijke familie de Rubempré, baronnen van Everberg, en dateert uit 1622. Ze wordt bewaard op het kasteel van Everberg. In het begin van de 20ste eeuw had Everberg een staande wip recht tegenover het Biesthof, op de hoek van de Bankstraat en de Prinsendreef. Deze staande wip werd gebruikt door de St.-Martinuswipmaatschappij (27).

De St.-Sebastiaanshandbooggilde van Erps wordt voor het eerst ver-

(25) J. VERBESSELT, *Mon expérience de la danse folklorique*, in : *La danse folklorique et le renouveau de la danse populaire* (1963) in : *Collection : Contributions au renouveau du Folklore en Wallonie*, vol. II. Uitgave Commission Royale Belge de Folklore (Section Wallonne), 1965, blz. 19-25; R. VAN CRAENENBROECK, *Molendansen in het Brabantse*, in : *Volkskunde*, 1973, blz. 361-372; *Dansen uit Midden-Brabant*, dln. I en II, Uitgave Vlaams Dansarchief te Schoten. We danken ook Hubert Boone, erevoorzitter van de Gildekamer van Midden-Brabant voor de nodige inlichtingen i.v.m. de volksdansen in Midden-Brabant en Frans Geens, voorzitter van het Instituut voor Vlaamse Volkskunst voor de gewenste inlichtingen i.v.m. de volksdansen in de Kempen.

(26) Interview Maurits Lauwens, Kortenberg, 1985.

(27) M. SACRE, *De voormalige Dorpsschuttersgilden in Vlaamsch Brabant : arrondissement Leuven*, in : *Eigen Schoon en De Brabander*, XVI, 1933-1934, blz. 8-9. H. VANNOPEN, *Het prinsdom Everberg*, Everberg, 1990, blz. 22.

meld in 1515. Ze had haar gildeplein naast de kerk van Erps. Hierop werd in 1776 het schuttershuisje gebouwd. In die periode telde de Gilde 45 leden onder wie mijn voorvader Lambertus Van Doren, uit "De Engel" te Erps. Op het einde van de 18de eeuw vinden we nog geregeld missen voor de leden van de schuttersgilde. De St.-Sebastiaanshandbooggilde van Kwerps gaat eveneens terug tot 1515. Heel wat dorpsnotabelen, zoals de heer de Plaines van het Hof ter Brugge en pastoor Hieronymus Van den Bosch van Kwerps maakten hier in de 16de eeuw deel van uit. In 1588 kreeg deze Gilde een kaart van de hoofdgilde van Leuven. In 1724 kreeg de Gilde een nieuwe kaart. Het Schuttershuisje van Kwerps lag tegen het kerkhof, vóór de kerk. Het werd afgebroken in 1955 om er een parking te maken. In 1770 telde de Gilde zeventien leden waaronder mijn voorvaderen Jan Panis en Arnoldus Boon. In het begin van de 18de eeuw kwamen er moeilijkheden, omdat de gaai in de galmgaten van de kerktoeren stak en omdat de schutters het dak van de kerk stuk schoten, Er werd dan een handbooghof ingericht langs de andere zijde van de Dorpsstraat. De straatnaam Handbooghof herinnert hieraan. Met het Ancien Regime verdween ook deze schuttersgilde (28).

In de 19de eeuw ontstonden er doelmaatschappijen : zo had men te Erps de doelmaatschappij "In den Edelen Handboog" bij de weduwe Jozef Boon op het Dorpsplein. In Kwerps had men de schuttersverenigingen de "Duc de Brabant" en "De Vrolijke Schutters", die uitgroeiden tot een fanfare. In Kwerps had men een doelmaatschappij bij Frans Wittemans. Uit de liggende wip ontstond in 1922 de doelmaatschappij "De Welgezinde Schutters" bij Alberic Lievens op de hoek van Kouterstraat en de Dorpsstraat. Tenslotte gingen de liggende wippen overheersen. Rond 1970 had men er drie : "De Jagers" bij Den Bruine, "Onder Ons" bij Cadie en "De Schuttersclub Schoonaarde" bij Elsen. Deze laatste verplaatste haar lokaal naar het café Op den Berg te Meerbeek (29).

2. De Schuttersgilden van de fusiegemeenten Herent, Kampenhout en Steenokkerzeel

De fusiegemeente Herent omvat de vroegere gemeenten Veltem-Beisem, Winksele en Herent. De handbooggilde van St.-Sebastiaan te Veltem, die terugging tot de 17de eeuw, was erbij om graaf Boot en zijn echtgenote af te halen bij de klokkenwijding te Veltem in 1818. Deze Gilde had twee keer een *caerte* van Leuven gekregen : een papieren op 19 april 1700 en een perkamenten op 19 mei 1722. In 1834 kreeg deze Gilde een nieuwe breuk met onderaan de afbeelding van St.-Laurentius, patroon van Veltem, met martelaarspalm en rooster. De wimpel is versierd met St.-Sebastiaan en gedateerd 1911. De vlag dateerde van 1926. Ook de schouderbanden van de keizer, de deken en de hoofdman van de Gilde van Veltem bleven bewaard. Met het feest van St.-Sebastiaan werd "Jan van Leuven" gedanst. In 1938 hield de Gilde haar laatste zitting. In 1963 droegen de laatste Gildeleden de gildeschatten aan de gemeente Veltem over. Ik zag de gildeschatten op het gemeentehuis en het gildearchief bij Richard Van Roey in 1976 (30).

De St.-Sebastiaansgilde van Winksele werd opgericht in 1661. De breuk heeft als oudste medaillon : 1663 Gooris Raets als koning. De hel-lebaard en de piek uit de 18de eeuw bleven bewaard. Het waren waarschijnlijk schenkingen van de adellijke familie van Cauwenhoven. De kaart dateert van 1715. In 1773 was baron Guillaume François Snoy, heer van Winksele, hoofdman van de Gilde. In 1803 verwelkomde de Gilde van Winksele consul Napoleon Bonaparte op de IJzerenberg te Winksele. In 1831 was de Gilde op het gehucht Delle voor de doortocht van Koning Leopold I langs de Mechelsesteenweg. De wimpel dateert uit 1897 en de vlag uit 1661-1896. Met de feesten werd hier de "Jan van Leuven" gedanst. Bij deze dans zong men :

*Jan van Leuven
Heeft geschreven
Heeft Charlotje niet gezien*

(28) E. VAN AUTENBOER, *Dorpsgilden van Brabant contra de St.-Antoniusgilde van Nekkerspoel (Mechelen) (1511-1515)*, in : *Eigen Schoon en De Brabander*, 1987, blz. 41-50. H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van het dorpscentrum van Erps*, 1979, blz. 63. F. MAES, *Oude woningen onder Erps-Kwerps*, in : *Eigen Schoon en De Brabander*, 1956, blz. 315 en 446. A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, 8B, blz. 376.

(29) Interview Gustaaf Salens, Erps-Kwerps, 1972.

(30) H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van Veltem-Beisem, het dorp van Lodewijk van Velthem*, 1976, blz. 496-504.

*Wel gezien, maar niet gesproken
Met zijn hemdje boven zijn knoken
Vivat de pot, vivat de snel*

Leve de maskes van Bruxelles (de meisjes van Brussel).

In 1953 was de gilde van Winksele erbij toen burgemeester Bruylants ingehaald werd. De koning droeg de breuk. De koning "Jomme Gorreke" had een hoge hoed, die enigzins militair aandeed. Zijn echtgenote koningin "Mie Boon" droeg de koninginmantel en de koninginnekroon. Kort daarop ging de gilde ten onder. In 1976 zag ik de gildeschatten in het gildelokaal, de herberg Schoeters, en het gildearchief bij hoofdonderwijzer Louis Nagits (31).

Herent had ook zijn St.-Sebastiaansschuttersgilde. De breuk van 1661 bleef bewaard. Ze werd later gebruikt door de schuttersklub "De Vrolijke Schutters". In het begin van de 18de eeuw had Herent ook een jongmansgilde, die in 1714 of in 1724 afgeschaft werd. In 1743 was baron Philippus-Ludovicus-Josephus de Spangen d'Uyternisse hoofdman van de Herentse gilde. In 1818 was de gilde van Herent erbij, wanneer de prins van Oranje langs de Brusselse steenweg door Herent trok (32).

Kampenhout omvat sedert de fusie vier deelgemeenten : Berg, Buken, Kampenhout en Nederokkerzeel. Berg had reeds in 1511 een St.-Sebastiaansgilde. Deze verdween in het begin van de 19de eeuw. In 1856 werd te Berg het "Genootschap des Handboogs St.-Servatius" opgericht. In 1890 ontstond uit een splitsing "Staande Wipmaatschappij St.-Servaes", die nog bestaat (33).

Buken had een Sint-Antoniusgilde. Deze wordt vermeld sedert 1753. De graven de Robiano waren er erehoofdman van. In 1916 verdween deze gilde volledig (34).

De St.-Sebastiaansgilde van Kampenhout nam in 1565 deel aan het Groot HaagsPel te Brussel. De gilde heeft een St.-Sebastiaansbeeld van 1620. De breuk dateert van 1652. Het gildeboek gaat terug tot 1755. In 1991 vierde deze gilde haar 450-jarig bestaan. Kampenhout had ook sedert 1870 de "Concordie sociëteit van den Edele Handboog op de Roede" (35).

Nederokkerzeel had een St.-Sebastiaansgilde in de 17de eeuw. De wip stond achter het kasteel van List. Het schuttershuis stond voor de kerk. De laatste sporen van deze gilde dateren van het einde van de 18de eeuw. In 1630 was er ook een jonkmans- of jongmansgilde. Zij mocht om de 7 jaar de meiboom planten. Deze werd geschonken door het huis van List, de priorij. In 1796 werd deze jonkmansgilde voor het laatst vernoemd (36).

Steenokkerzeel is een fusie van Steenokkerzeel waartoe ook Humelgem, Perk en Melsbroek behoren. De St.-Sebastiaansgilde van Steenokkerzeel bestond reeds in 1511. In 1954 vierde deze gilde haar 350-jarig bestaan. De gilde verdween rond 1965. Haar breuk dateert van 1654. De St.-Sebastiaansgilde van Humelgem wordt eveneens vermeld in 1511. De breuk dateert van 1616 en werd geschonken door Antoon van Steenwinkele, die in 1606 de hofstede De Wijckhuysen had gekocht. Hij was advocaat bij de Raad van Brabant. De schuttersgilde van Humelgem is nog steeds actief. Naast de gilde heeft men in Humelgem ook de doelmaatschappij Willem Tell van 1856 (37).

De St.-Sebastiaansgilde van Perk werd ook vernoemd in 1511. Frederik de Marselaer de Baronaige schonk in 1618 de breuk aan de gilde. Het schuttersterrein lag achter de kerk. De breuk wordt op het kasteel van graaf de Ribaucourt bewaard (38).

Melsbroek had ook een St.-Sebastiaansgilde. Ze wordt reeds vermeld in 1544. Ze woonde in 1565 het grote haagspel te Brussel bij en ze behaalde er de eerste prijs in tromroffelen. In 1841 werd de gildebreuk door de kasteelvrouw verkocht en de gilde verdween. Vrouwe Theresia Robyns liet de gildebreuk in 1841 ontsmelten tot een kerkremonstrans (39).

3. De schuttersgilden van de fusie Tervuren, van de gemeenten Overijse en Hoeilaart en van de fusiegemeenten Huldenberg en Oud-Heverlee.

De fusiegemeente Tervuren omvat Tervuren, Duisburg en Vossem.

(31) H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van Winksele, de tweergalm van de IJzerenberg*, 1976, blz. 858-877 en 1005; E. DUCHATEAU, *De volksgebruiken i.v.m. de jaarkrans van de kantons Leuven. Winterfeesten*, 1949, blz. 207-208.

(32) R. SMETS en G. SIJS, *Kuierend door Herent - Winksele - Veltem-Beisem*, 1985, blz. 46; *Uit Herents verleden. Het manuscript van Paul Edward Van Eycken (1833-1927) met aantekeningen van Rolf Falter*, 1982, blz. 60-62; E. VAN AUTERBOER, *Kempische schuttersgilden. Overdruk Taxandria, LXII-XLIII, 1970-1971*, blz. 20 en 28; E. DUCHATEAU, *A.w.*, blz. 192-193.

(33) J. LAUWERS, *Geschiedenis van Berg door de eeuwen heen*, 1973, blz. 64-66; J. LAUWERS, *Eerst twee eeuwen Sint-Sebastiaansgilde te Berg, dan 125 jaar Genootschap des Handboogs*, in : *Midden-Brabant*, 1990, winternummer, blz. 8-11.

(34) M. PIOT, *Buken en zijn verleden*, 1987, blz. 145-146.

(35) J. LAUWERS, *Kampenhout, hoofdmeierij en bakermat van Beethovens stam*, 1975, blz. 100-112; C. CROON, *De Koninklijke Schuttersgilde Sint-Sebastiaan van Rampenhout*, in : *Midden-Brabant*, 1991, lentenummer, blz. 17-36.

(36) J. LAUWERS, *Nederokkerzeel en zijn voormalige priorij van List*, 1976, blz. 77-85; J. LAUWERS, *Nederokkerzeel en zijn vroegere Sint-Sebastiaans- en jonkmansgilden*, in : *Midden-Brabant*, 1991, herfstnummer, blz. 12-18; J. LAUWERS, *Berg, Buken, Kampenhout en Nederokkerzeel*, 1993, blz. 170-172, 299, 472-486 en 670-675.

(37) J. LAUWERS, *Steenokkerzeel, Ter Ham, Wambeek en Humelgem*, dl. II, blz. 736-757; J. LAUWERS, *Sint-Sebastiaansgilde Steenokkerzeel niet meer actief (1511-1965)*, in : *Midden-Brabant*, 1990, winternummer, blz. 23-28; J. LAUWERS, *Sint-Sebastiaansgilde Humelgem 480 jaar oud*, in : *Midden-Brabant*, 1990, winternummer, blz. 12-17.

(38) J. LAUWERS, *Perk, het kleine dorpje van de grote Teniers*, 1966, blz. 112-114.

(39) J. LAUWERS, *Melsbroek, waar de melde bloeit in 't broeck*, 1983, blz. 660-664.

Tervuren had een St.-Sebastiaansgilde. De jongmansgilde van Tervuren kreeg in 1713 haar kaart van Leuven. De Jongmansgilde werd "Broederschap van de H. Maagd" genoemd. In 1916 smolten beide gilden samen in de "Société de St.-Hubert". Ze had haar banket op het feest van St.-Sebastiaan. In 1825 kwam er een tweede "Société de St.-Hubert" van burgemeester C.L.'t Kint. Beide sociëteiten kwamen in het zelfde jaar tot een fusie. Hieruit ontstond de "Wipmaatschappij Sint Huibrecht". Het reglement vermeldde de data 1393-1927 (40).

De schuttersgilde van Vossem kreeg haar kaart van Leuven in 1700.

De St.-Sebastiaansgilde van Duisburg werd ingesteld in 1650. Haar breuk dateert van 1673. Ze kreeg haar kaart van Leuven in 1682. Er bleef ook een breuk bewaard van een tweede gilde, deze van St.-Catharina. De breuk was echter niet gedateerd. De St.-Catharinagilde, opgericht in 1700, bestond nog rond 1932. Ze kreeg een kaart van Leuven in 1700 (41).

Overijse had een schuttersgilde die reeds vermeld wordt in 1393. Toen was er reeds een haagspel, waaraan deze gilde deelnam. In 1937 was er een haagspel te Overijse zelf. In de 16de eeuw bestond in Overijse een Oudemans- en een Jonkmansgilde. De breuk van de gilde was versierd met het wapenschild van de prins van Horne. Het was een zilveren breuk uit de 17de - 18de eeuw. De gilde had haar lokaal in "De Bonten Os". Deze gilde verdween na de Eerste Wereldoorlog. De wijk Terlanen had een schuttersgilde in 1720 (42).

In 1531 was er een handbooggilde te Hoeilaart. Naast de Oudemansgilde was er de Jonkmansgilde. Deze laatste kreeg haar kaart in 1700 van Leuven.

De fusiegemeenten Huldenberg bestaat uit Huldenberg, Neerijse, St.-Agatha-Rode, Ottenburg en Loonbeek. Filips Rijckewaert, heer van Huldenberg, schonk in 1681 een geschikte plaats voor het oprichten van een wip op het plein en een terrein voor de aanleg van een doelhof

aan de St.-Sebastiaansgilde van Huldenberg. De naam Doelhof bleef bewaard. De Oudemansgilde kreeg een perkamenten kaart van Leuven in 1713. De Jonkmansgilde van Huldenberg had een breuk met de afbeeldingen van O.-L.-Vrouw, St.-Sebastiaan en St.-Rochus. Onderpastoor Michiel Parijs schonk op 12 augustus 1700 de breuk aan deze jongmansgilde. In 1803 was baron Theodoor de Baudequin de Pauthy de hoofdman van de gilde. Bij de viering van de baron als 35 jaar burgemeester, in 1843, waren er 29 leden van de Jongmansgilde en 20 van de Oudemansgilde aanwezig. In het midden van de 19de eeuw was graaf Thierry I de Limburg-Stirum erevoorzitter van de Oudemans- en van de Jongmansgilde. In 1900 kocht de Jongmansgilde een nieuw vaandel (43).

De gilde van Neerijse, die opnieuw opgericht was, ontving in 1689 haar kaart van Leuven. In 1713 kreeg ze een nieuwe kaart.

St.Agatha-Rode had ook een gilde, die in 1721 haar perkamenten kaart kreeg van Leuven. In 1730 ontving de nieuwe gilde van Ottenburg haar kaart van Leuven (44).

In de fusiegemeente Oud-Heverlee waren er handbooggilden te Oud-Heverlee zelf en te St.-Joris-Weert. In Oud-Heverlee had men een handbooggilde in de periode 1665-1736. In deze periode kreeg ze een kaart van Leuven. Een tweede perkamenten kaart werd in 1720 uitgedeeld door Leuven aan deze gilde (45).

St.-Joris-Weert kreeg in 1714 een St.-Sebastiaanshandbooggilde. In 1810 was jonker Emmanuel-Henri-Michel de l'Escaille hoofdman van de schuttersgilde van St.-Joris-Weert (46).

4. De schuttersgilden in de fusie Zaventem en in de gemeente Kraainem.

In Zaventem centrum stond het Schuttershuis. Dit stond op het Kerkplein. Het werd later de herberg "In Scherpenheuvel en in Diest" (47).

Sterrebeek had een St.-Pancratius- en St.-Sebastiaansgilde. Deze gilde

(40) E. DUCHATEAU, *De volksgebruiken i.v.m. de jaarkrans in de Kantons Leuven. Winterfeesten*, 1949, blz. 203-204.

(41) ID. blz. 191-192; M. WYNANTS, *Zo was Duisburg*, 1976, foto's 32-35.

(42) G. VANDE PUTTE, *De Schuttersgilde van Overijse*, in: *Ons Heem*, 1977, blz. 119-121. G. VANDE PUTTE, *Bijdrage tot de geschiedenis van de schuttersgilde van Overijse*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, LX, 1977, blz. 17-52; J. VERBESSEL, *De schuttersgilde van Overijse*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 1955.

(43) Met dank aan E. Van Autenboer voor deze gegevens.

(44) J. VANHOREN, *In en om het kasteel van Huldenberg*, 1983, blz. 116, 150-151, 159 en 201.

(45) Met dank aan E. Van Autenboer voor deze gegevens.

(46) E. MARTENS, *Uit het verleden van de gemeente Oud-Heverlee*, 1991, blz. 146-153 en 194.

(47) H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van Midden-Brabant*, 1981, blz. 707.

was opgericht in 1519 door een octrooi van de heer van Sterrebeek. In 1521 kreeg deze Gilde haar *caerte* van de handbooggilde van Brussel. De Sterrebeekse Gilde oefende in De Doelen (48). We vonden geen sporen van een Gilde in Nossegem en St.-Stevens-Woluwe.

Kraainem had zeker een Gilde in 1565, want toen was ze aanwezig op het schietspel van Brussel. De Gilde kreeg een kaart van Brussel in 1661. De Jongmangilde volgde de kaart van Leuven (49).

Erps-Kwerps.

H. Vannoppen.

(48) H. VANNOPPEN en L. SOMMEREYNS-PARENT, *De geschiedenis van Sterrebeek, het kastelendorp*, 1978, blz. 815-820. M. BOVYN, *Reglement van de St.-Pancratius- en St.-Sebastiaansgilde van Sterrebeek van 1521*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 1966, blz. 69-73. (49) E. VAN AUTENBOER, *Kempische schuttersgilden*. Overdruk *Taxandria*, LXII-LXIII, 1970-1971, blz. 47.

OCTROOIEN EN LEDENLIJSTEN VAN SCHUTTERS-GILDEN IN HET GRAAFSCHAP VLAANDEREN ANNO 1469

In het archief van de Raad van Vlaanderen, bewaard in het Rijksarchief te Gent, bevindt zich onder het nr. 7351 een lijvig register met een nogal gevarieerde inhoud (1). Wat ons daarvan hier interesseert zijn de folio's 192^r tot 239^v. Ze bevatten de tekst van de octrooien en de ledenlijsten van de schuttersgilden van een 20-tal Vlaamse steden en dorpen. De titel van dit document luidt: *"Registre factice par le commandement de mon très redoubté seigneur Monseigneur le duc de Bourgoigne, de Brabant, de Lembourge et de Luxembourg, Conte de Flandres, etc., des lettres des franchises par lui et ceulx très noble mémoire ses prédicesseurs, données et ottroïées aux confraries de l'arbelestre et l'arc à main en Flandres. Exhibées par ceulx à ce député par lesdits confraries en la Chambre du Conseil de mondit très redoubté Seigneur à Gand"*. Dit opschrift (op f° 192^r) draagt geen datum. Uit de daarop volgende tekst (f° 192^r-193^v) vernemen we evenwel nadere bijzonderheden. Het gaat om een bevel van de Hertog van Bourgondië, Karel de

Stoute (1467-1477), als Graaf van Vlaanderen op 10 april 1469 uitgevaardigd in het Kasteel van Hesdin, dat alle schuttersgilden binnen de zes weken aan het Hof moeten zenden of brengen "alle de letteren van ghiften ende octroyen die zij huerer gulde angaende onder hemlieden hebben, metsgaders ooc alle de namen ende toenamen ende menichte van hueren guldebroeders omme bij ons voort daermede ghedaen te zijne alst behooren zal, ende dit up pene vande zelve hue (= uwe) octroyen ende ghiften te verliesene ende verbuerne jeghen ons."

Het gaat om de (handboog- of voetboog-)schuttersgilden van de hierna volgende steden of dorpen in Vlaanderen (in ons archiefdocument is de volgorde willekeurig, maar omwille van de overzichtelijkheid geven we de hier de opsomming in alfabetische orde): AALST (Sint-Sebastiaan, f° 209^r, en Sint-Joris, f° 212^v), BIERVLIET (Sint-Sebastiaan, f° 239^r), BOEZINGE (Sint-Joris, f° 229^v), COUDEKERKE-lez-Duin-

(1) RAG, *RvVI*, nr. 7351. De volledige inhoud van dit register bestaat uit: a. Wettelijke "recorden" voor de *RvVI*. (cfr. J. Buntinx, *Inventaris RvVI*, dl. I, p. 61); b. Octrooien en ledenlijsten schuttersgilden a^o 1469; c. Vredestractaten; d. Ordonnanties en sententies. 1422-1575.

kerke (Sint-Sebastiaan, f° 225r°), DADIZELE (Sint-Sebastiaan, f° 230v°), DENDERMONDE (Sint-Gillis, f° 214v°, en Sint-Joris, f° 231v°), DRINCKHEM (Sint-Sebastiaan, f° 218v°), ELVERDINGE-VLAMERTINGE (f° 207r°), GRAVELINGHES (f° 211r°), HOUTEM (f° 202r°), HULST (Sint-Joris, f° 199r°), IEPEER (Sint-Sebastiaan, f° 200r°, en Sint-Joris, f° 201r°), KOEKELARE (f° 226v°), LANGEMARK (Sint-Joris, f° 228r°), LO (Sint-Sebastiaan, f° 195r°, en Sint-Joris, f° 197v°), MENEN (Sint-Joris, f° 233v°), NIEUWPOORT (f° 227r°), SINT-WINNOKSBERGEN (f° 220r°), TIELT (Sint-Joris, f° 221v°, en Sint-Sebastiaan, f° 223v°) en ZUIENKERKE (f° 204r°).

Uit dit overzicht blijkt dat in een vijftal steden (Aalst, Dendermonde, Ieper, Lo en Tielt) twee schuttersgilden naast elkaar bestonden. Anderzijds beschikten de dorpen Elverdinge en Vlamertinge (nabij Ieper) samen slechts over een enkele gilde. In totaal gaat het hier dus om 25 gilden. Voor elk van deze gilden wordt in principe de tekst van het octrooi weergegeven (met vermelding van plaats en datum van toekenning door de Hertog) en tevens wordt ook de ledenlijst opgenomen. Deze lijst ontbreekt echter in enkele gevallen, nl. voor Elverdinge-Vlamertinge, Houtem, Hulst en Zuienkerke. De getalsterkte van de resp. gilden varieert van 29 schutters (Dadizele) tot niet minder dan 922 (!) schutters (Menen). Wat de oprichting betreft dateren de oudste octrooien van 1409 (Boezinge) en 1410 (Lo, Sint-Joris, en Coudekerke), toegekend door Jan zonder Vrees; de recentste dateren van 1465 (Langemark en Dendermonde, Sint-Gillis), toegekend door Filips de Goede. Het stuk betreffende de Sint-Jorisgilde van Hulst (van 1345) is geen grafelijk octrooi, maar een intern stedelijk document dat de oprichting bekrachtigt.

Hierna volgen nu de gegevens, in de volgorde zoals we ze in het archiefdocument zelf aantreffen. We vermelden voor elke gilde telkens de folio-aanduiding, de naam van de gilde, de datum van toekenning van het octrooi (met de naam van de graaf en de plaats waar het octrooi

werd toegekend) en de gegevens over de ledenlijst (getalsterkte) en eventueel andere bijzonderheden, voor zover meegedeeld. Vermelden we nog dat *alle* grafelijke octrooien in het Frans gesteld zijn.

(f° 195r°) Confrerie van Sint-Sebastiaan, LO.

Octrooi gegeven te Arras, 7 maart 1454, door Filips de Goede.

Ledenlijst: 99 man.

(f° 197v°) Gilde van Sint-Joris (*arbalestre*), LO.

Octrooi Parijs, 25 sept. 1410, Jan zonder Vrees.

Ledenlijst: 42 man.

(f° 199r°) Sint-Jorisgilde, HULST (nu Zeeuws-Vlaanderen).

Verklaring t.o.v. de stadsschepenen van Hulst, 6 april 1345 (in potlood vermeld: *Publié dans le "Jaarboek van Nieuport" de 1880. Edité par le Willems-Fonds*).

Geen ledenlijst.

(f° 199v°) Confrerie van Sint-Sebastiaan, IEPEER.

Octrooi Brussel 20 juli 1446, Filips de Goede.

Ledenlijst Sint-Sebastiaansgilde: 141 (bestuur: 10; schutters: 80; ouderen en andere leden die niet schieten: 18; niet in Ieper wonende oudere leden: 33).

Ledenlijst Sint-Jorisgilde: 136 man. Geen octrooi van de Sint-Jorisgilde opgenomen!

(f° 202r°) Handbooggilde HOUTEM (*Hauthem*, kasselrij Veurne).

Octrooi Brussel 2 juli 1441, Filips de Goede.

Geen ledenlijst opgenomen.

(f° 204r°) Handbooggilde Zuienkerke (*Zuuekercke*).

Octrooi Brugge 12 juli 1449, Filips de Goede.

Octrooi Brussel 24 okt. 1460, idem. (Beide octrooien betreffen dezelfde gilde).

Ledenlijst ontbreekt.

(f° 207r°) ELVERDINGE-VLAMERTINGE (*Lettres d'octroy tant de larbalestre et de larc à main de ceulx delverdinghe et de vlameringhe*).

Octrooi Gent 16 jan. 1446 (= 1447 n.s.), Filips de Goede.

Geen ledenlijst.

(f° 209r°) Sint-Sebastiaansgilde AALST.

Octrooi Brussel 6 okt. 1431, Filips de Goede.

Ledenlijst: 82 man (+ Jan de Deckere als *cnape*).

(f° 211r°) *Archers et arbalestriers GRAVELINGHES* (Fr.-VI.).

Octrooi Saint Omer 5 juni 1461, Filips de Goede.

Ledenlijst: 96 man.

(f° 212v°) Voetboogschutters Sint-Joris AALST.

Octrooi Brussel 16 okt. 1431, Filips de Goede.

Ledenlijst: 80 man.

(f° 214v°) Handboogschutters van *Saint Gilles* DENDERMONDE.

Octrooi Brussel 12 sept. 1465, Filips de Goede.

Ledenlijst: 65 man. (In marge genoteerd: *Copié le 27 avril 1906*).

(f° 217r°) Handboog Gilde NIEUW-POORT (*Neufpoort*).

Octrooi Nieuwpoort 19 juni 1446, Filips de Goede.

Ledenlijst: 68 man. (In marge genoteerd: *Publié dans le "Nieuupoortsch Jaerboek" de 1880. Edité par le Willems-Fonds*).

(f° 218v°) Sint-Sebastiaansgilde DRINCKEM (Drincham of Drinkem arrond. Duinkerke, Fr.-VI.).

Octrooi Brugge 27 jan. 1440, Filips de Goede.

Ledenlijst: 88 man.

(f° 220r°) Handboogschutters SINT-WINNOKSBERGEN (Fr.-VI.).

Octrooi Brugge 29 maart 1446 *avant Pacques* (= 1447 n.s.),

Filips de Goede.

Ledenlijst: 96 man.

(f° 221v°) Sint-Jorisgilde en Sint-Sebastiaansgilde TIELT.

Octrooi Brugge 14 jan. 1429 (= 1430 n.s.), Filips de Goede.

Dit octrooi betreft de beide gilden samen!

Ledenlijst Sint-Jorisgilde: 43 man.

Octrooi Brugge 24 aug. 1447, Filips de Goede. Dit octrooi betreft uitsluitend de Sint-Sebastiaansgilde.

Ledenlijst Sint-Sebastiaansgilde: 181 man.

(f° 225r°) Sint-Sebastiaansgilde COUDEKERKE (arrond. Duinkerke, Fr.-VI.).

Octrooi Parijs 25 sept. 1410, Jan zonder Vrees.

Ledenlijst: 62 man.

(Op f° 225v° acte, in het Nederlands, dd° 18 okt. 1448: voor schepenen van Winnoksbergen verschijnt Jan van den Bussche, onderbaljuw van die stad en deken van de gilden van Coudekerke "in Bergambacht").

(f° 226v°) Confrerie van Sint-Sebastiaan KOEKELARE

Octrooi Brugge 15 sept. 1449, Filips de Goede.

Ledenlijst: 60 man.

(f° 228r°) Voetboog Gilde Sint-Joris LANGEMARK.

Octrooi Brussel 7 sept. 1465, Filips de Goede.

Ledenlijst: 78 man.

(f° 229v°) Sint-Jorisgilde BOEZINGE.

Octrooi Gent 27 dec. 1409, Jan zonder Vrees.

Ledenlijst: 80 man.

(f° 230v°) Sint-Sebastiaansgilde DADIZELE.

Octrooi Hesdin, 12 aug. 1463, Filips de Goede.

Ledenlijst: 29 man (cfr. infra).

(f° 231v°) Sint-Jorisgilde DENDERMONDE.

Octrooi Dendermonde, 6 aug. 1451.

Ledenlijst: 212 man.

(f° 233v°) Sint-Jorisgilde MENEN.

Octrooi Lille (Rijsel) 18 maart 1463, Filips de Goede.

Ledenlijst: 922 man (alfabetisch geordend op de voornaam).

(f° 239r°) Sint-Sebastiaansgilde BIERVLIET (Zeeuws-Vlaanderen).

Octrooi Lille (Rijsel) 20 maart 1445, Filips de Goede.

Ledenlijst: 81 man.

Tot zover de gegevens betreffende de octrooien en de ledenlijsten (anno 1469) van 25 Vlaamse schuttersgilden. Deze nochtans bijzonder interessante archiefbron werd sedert 1880 (publicatie van het document i.v.m. Hulst en van de ledenlijst van Nieuwpoort), resp. 1906 (noteren van de gegevens betreffende de Sint-Gillisgilde van Dendermonde) blijkbaar door niemand meer geconsulteerd... Voor de 15e-eeuwse geschiedenis van onze schuttersgilden bevat dit archiefdocument nochtans uitgelezen materiaal (dat o.m. om comparatistische bewerking vraagt). En het is ook duidelijk dat *genealogen*, die met hun onderzoek in 1469 terecht-

men, hier een rijke bron zullen aantreffen.

Bij wijze van voorbeeld publiceren we hier ten slotte nog het document van 1345 betreffende de officiële oprichting van de Sint-Jorisgilde van Hulst (een van de twee archiefteksten in het Nederlands en tegelijk ook het oudste stuk) en anderzijds de ledenlijst van de Sint-Sebastiaansgilde van Dadizele, slechts 29 man sterk...

Oprichtingsakte Sint-Jorisgilde Hulst, 1345 (f° 199r°)

Allen den ghenen die dese presente letteren zullen zien ende horen lesen Scepenen van der port van Hulst salut met kennessen der waerheit. Cont zij hem allen die nu zijn ende hierna wesen zullen Dat vore ons zijn comen in propren personen een ghedeel onser poorten, die plegghen te schietene met den boghen, maecten ons kenlic ende verlieden hoe dat zij bij goeden voorsienen ripen rade (= rijp beraad) hebben gheconsenteert ende ghewilcuert ende belovet elc ander bij trouwen ende bij waerheden te upheffene ende te houdene een broederscap ende een ghulde in die ere van gode ende vanden goeden sente Jorise inder manieren ende vormen hierna volghende. Dat es te wete ne dat zij twes sjaers up sente Joris dach zullen kiezen bij ghemeenen over ten draghene enen deken ende twe(e) besorghers ende zo wat dese drie personen ordineren ende poenten zullen in hare beste omme tvoorseide ghulde mede te houdene ende te gesterkene ter eren van gode ende van sente Jorise dat hebben zij beloeft bij trouwen ende bij waerheden, bi zekerheden ende bi eede te houdene wel ende ghetrouwelike als goede kerstine liede ghelijc oft met der Wet up hem beseghelt ware. Ende als hiemene (= iemand) in tvoorseide ghulde comen wille, zo zal men hem alle de poente (= punten) openbaerlike lesen ende up dat hem wel ghenoeghet zo

zal hijt der ghelike moeten gheloven ende zwaren (= beloven en zweren).

Ende omme dat zij met groter begheerten van herten ende met goeder meeninghe hier mede voor willen gaen, zo hebben wij scepenen voorseit ane dese presente letteren gehanghen den groten zeghel van der port van Hulst in ghedinkenessen, in crachte ende in confirmacien van allen den voorseiden dinghen. Dit was ghedaen ende vulcomen up den zesten dach van der maend van april in tjaer van gracien als men screef duust driehondert vertich ende vive (= 1345).

Ledenlijst Sint-Sebastiaansgilde Dadizele (f° 231r°)

Heeren Jooris Gasseel
Thomaes Bollin
Daneel van Dadiselle
Willem van Dadiselle
Pierre van Dadiselle
Jan de Beere
Simoen Gheldolf
Michiel Peerin
Michiel de Gardinael
Jacob Keurin
Jan de Muenck
Willem Patin
Gaysier vander Beke
Zegre Reneel
Joos Mule
Jan Gheldolf
Jan Drubbele
Gillis de Clerc
Joos Vinck
Jan Hazaert
Heme Tac
Clais Joye
Willem de Bant
Maylin Margot
Jehan Bossier
Rogier Bossier
Jacob vanden Kerchove
Daneel de Brune
Willem de Wale

Drongen.

P. Huys.

DE NAOORLOGSE HER- OPLEVING VAN DE SCHUTTERS-GILDEN IN NOORD-LIMBURG

Noord-Limburg, vooral het oostelijk deel van die streek, is van oudsher een uitgesproken werkterrein van schuttersgilden. De meeste dorpen en steden hadden eertijds tenminste twee en meestal nog meer soortgelijke verenigingen. Typische schuttersgemeenten waren o.a. Neeroeteren, waar destijds liefst zeven schutterijen bedrijvig waren, Bree met vijf schuttersgilden en Peer met eveneens vijf schuttersverenigingen. De huidige schuttersgemeente bij uitstek is ongetwijfeld Groot-Kinrooi, waar thans nog acht schutterijen actief zijn (1).

Na de Franse Revolutie, toen de schutterijen bij wet van 7 mei 1795 afgeschaft werden en hun bezittingen en inkomsten in beslag werden genomen, beleefde het schutterswezen, mede onder invloed van de 19de-eeuwse Romantiek, een opmerkelijke bloeiperiode. In de Kempen en de Maasvallei werden toen de meeste schutterijen heropgericht, terwijl ook verschillende nieuwe schuttersverenigingen tot stand kwamen. Hoewel de jaren rond de eeuwwisseling een teruggang inluiden en sommige schuttersgilden zelfs ophielden te bestaan, was het toch de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), die veel nadeel berokkende aan het verenigingsleven in het algemeen en aan de schutterijen in het bijzonder. Zij werden ontbonden en verzocht hun wapens (de zware buks) in te leveren. Heel wat schutterijen van de Noorderkempen werden na 1918 niet meer heropgericht. Toch waren in verschillende dorpen de schuttersgilden weer goed op dreef gekomen, toen een nieuwe beproeving toesloeg. Tijdens de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) waren de activiteiten van de schutterijen door de Duitsers ver-

boden. Het wapenbezit werd trouwens streng bestraft. Toch slaagden enkele schuttersverenigingen erin hun werking administratief voort te zetten. Dat was o.a. het geval in Sint-Huibrechts-Lille en in Ophoven-Raam, waar in 1942 zelfs een nieuwe sekretaris werd aangesteld. De meeste schutterijen hadden echter hun buks en hun andere bezittingen, o.a. het koningszilver en de registers, in het geheim verborgen of in het gemeentehuis gedeponeerd. Het ligt voor de hand dat in die omstandigheden weer heel wat voorwerpen verloren gingen. Na de stille periode 1939-1945 herleefde het schutterswezen in Noord-Limburg met een voordien ongekende vitaliteit.

1. - Opmerkelijke heropleving

Vlak na de bevrijding, in 1945, herbegonnen al twee schutterijen met hun activiteiten, nl. St.-Martinus Kessenich en St.-Pieter Leut. In 1946 hernamen nog tien schutterijen hun actieve werking: St.-Monulfus en Gondulfus Ellikom; Breidelzonen Kessenich; St.-Lambertus Molenbeersel; St.-Anna Neeroeteren-Voorschoven; St.-Martinus Niel-bij-As; St.-Anna Oplabbeek; St.-Lambertus Oplabbeek-Louwel; St.-Monulfus en Gondulfus Rotem; St.-Sebastiaan van St.-Huibrechts-Lille (die administratief bleef voortbestaan); St.-Elisabeth Stokkem. De trend werd voortgezet in 1947, toen nogmaals verschillende schutterijen hun activiteiten hernamen: St.-Martinus Dilsen; St.-Pieter Elen; St.-Laurentius Meeswijk; St.-Katharina Neeroeteren. Ook de schutterijen van St.-Hubertus te Molenbeersel-Manestraat, van St.-Martinus te Molenbeersel-Grootbeersel en van St.-Sebastiaan te Opoe-

Afb. 34

Schietwedstrijd op het Oud-Limburgs Schuttersfeest te Kaulille (1 juli 1962).

(1) Vgl. W. SMET, *Vier eeuwen schutterij te Kessenich*, Nieuwkerken - Waas, 1984. In deze publikatie komen alle schutterijen van Groot-Kinrooi, waartoe ook Kessenich behoort, aan bod.

teren-Dorne werden hoogstwaarschijnlijk in 1947 heropgericht. De schutterij St.-Martinus Dilsen-Dorp werkte aanvankelijk samen met de schutterij St.-Martinus Dilsen-Houtissen, maar na korte tijd ging de laatstgenoemde schutterij zelfstandig verder en hield die van Dilsen-Dorp op te bestaan. De schutterij St.-Katharina Neeroeteren trad aanvankelijk op onder de naam St.-Katharina en St.-Jan, als voortzetting van de 17de-eeuwse St.-Katharinagilde van Neeroeteren-Centrum en van de in 1927 opgerichte schutterij van St.-Jan uit Neeroeteren-Waterloos (2).

Een belangrijke impuls ging in 1947 uit van de St.-Pietersschutterij van Elen. Enkele vooraanstaanden brachten samen met onderwijzer Pierre Creemers (3) een bezoek aan Leonard Hubert Peters, schoolhoofd in Ittervoort (Ned.) en tevens voorzitter van de Oud-Limburgse Schuttersfederatie (4). Hij gaf aan de afvaardiging uit Belgisch-Limburg de raad een eigen schuttersbond op te richten, naar het voorbeeld van reeds bestaande bonden in Nederlands-Limburg. Een nieuwe afspraak werd gemaakt te Santfort (Ned.), waar op 6 juli 1947 het Oud-Limburgs Schuttersfeest werd gehouden. Daar werd besloten een eigen bond voor de schutterijen met de zware buks in Belgisch-Limburg op te richten. Op de stichtingsvergadering, die op 7 maart 1948 in Elen plaatsvond, waren de afgevaardigden van zeven schutterijen aanwezig : St.-Pieter Elen, Breidelzonen Kessenich, St.-Martinus Kessenich, St.-Hubertus Molenbeersel, St.-Lambertus Molenbeersel, St.-Martinus Molenbeersel en St.-Monulfus en Gondulfus Rotem (5). De bond "Maas en Kempen" was gesticht. De tweede bestuursvergadering had plaats in Kessenich, op 21 maart 1948. De schutterij St.-Servatius van Ophoven-Raam, die op de stichtingsvergadering niet aanwezig was werd toen als achtste lid van de bond aangenomen. Verder verzochten om aansluiting St.-Lambertus Opglabbeek-Louwel, St.-Martinus Niel-bij-As, St.-Sebastiaan Dorne, St.-Katharina Neeroeteren en St.-Anna Neeroeteren-Voorshoven, waardoor het aan-

tal aangesloten schutterijen steeg tot dertien. Op het Oud-Limburgs Schuttersfeest van 3 juli 1948 te Wesseem werd de bond "Maas en Kempen" als een volwaardig lid van de Oud-Limburgse Schuttersfederatie erkend. De werking van de bond, waarvan meester Pierre Creemers in 1950, in opvolging van Pol Vandebroek (Elen), voorzitter werd, had een weldoende invloed op de verdere ontwikkeling van het schutterswezen in Noord-Limburg(6). Ook dr. Louis Roppe (7), die sedert 24 november 1950 gouverneur van Limburg was, toonde een grote belangstelling voor de heropleving van de schutterijen en spaarde zijn aanmoedigen niet.

In de jaren '50 werden volgende schuttersverenigingen heropgericht :

- 1950: St.-Katharina Beek
St.-Martinus Kinrooi
St.-Amandus Opglabbeek
- 1951: St.-Joris Kaulille
St.-Monulfus en
Gondulfus Maasmechelen
- 1952: St.-Hubertus Aldeneik
St.-Ambrosius Kinrooi
- 1953: St.-Dionysius Opoeteren
- 1955: St.-Laurentius Bocholt
- 1956: St.-Sebastiaan, Grote-Brogel
- 1957: St.-Sebastiaan As (8).
- 1959: St.-Monulfus en Gondulfus II
Maasmechelen
- 1961: St.-Trudo Opitter

De schutterij St.-Monulfus en Gondulfus Maasmechelen kwam in 1959 tot stand na de afscheiding van een groep leden van de oude (16de-eeuwse) schuttersvereniging St.-Monulfus en Gondulfus. Sedertdien is er sprake van St.-Monulfus en Gondulfus I en II. Omstreeks 1954, toen het reglement van de bond "Maas en Kempen" werd gedrukt, groepeerde die bond 21 schutterijen (9).

Naast de bond "Maas en Kempen" floreert aan de Maaskant een tweede bond, genaamd "Maasvallei", die reeds in 1923 werd gesticht en in 1947 werd heropgericht. Hij groepeerde zeven schutterijen : St.-Martinus Dilsen-Houtissen, St.-Ambrosius Kinrooi, St.-Pieter Leut, St.-Monulfus

(2) J. GERITS, *De schuttersgilden van Neeroeteren*, Neeroeteren, 1970.

(3) Meester Pierre Creemers werd geboren te Molenbeersel, op 13 december 1910 en overleed er op 3 januari 1990. Zie over hem: *Meester Pierre Creemers. Feestgids 8 mei 1993*, z.p., 1993.

(4) Leonard Hubert Peters (Hunsel, 13 sept. 1889 - Thorn, 12 sept. 1977).

(5) Vgl. *Meester Pierre Creemers. Feestgids 8 mei 1993*, z.p., 1993, blz 30.

(6) Ibidem, blz. 30-31.

(7) Gouverneur L. Roppe (Heers, 21 februari 1914 - Hasselt, 25 februari 1982).

(8) L. ROOSEN, *Schutterij "St.-Sebastiaan" -As*, in: *Het Aldegondisklokje*, IV, 1985, nr. 4, blz. 25.

(9) *Bond van Schutterijen Maas en Kempen. Reglementen*, Neeroeteren Drukkerij Jef Bussels-Kenens, z.j., 16 blz.

en Gondulfus I Maasmechelen, St.-Monulfus en Gondulfus II Maasmechelen, St.-Lauretius Meeswijk, St.-Elisabeth Stokkem. De overige, in dit artikel vermelde schutterijen maken deel uit van de bond "Maas en Kempen".

Behalve de werking van de twee schuttersbonden was het Oud-Limburgs Schuttersfeest op 6 juli 1952 te Rotem een opmerkelijke publiciteit voor het heroplevend schutterswezen in Noord-Limburg. De schutterij St.-Monulfus en Gondulfus had in 1951 het Oud-Limburgs Schuttersfeest in Horn (Ned.) gewonnen en was als eerste Belgisch-Limburgse schutterij, sinds 1900, gemachtigd dat internationaal schuttersfeest te organiseren.

2. - Twee pioniers

Bij de heropleving van de schutterijen na de Tweede Wereldoorlog traden voornamelijk twee figuren op de voorgrond, nl. Pierre Creemers, onderwijzer te Molenbeersel, en Theo Dirkx, gemeentesekretaris te Kaulille. Zoals reeds werd aangetoond, lag meester Creemers, samen met enkele medestanders, aan de basis van het georganiseerde schutterswezen in Noord-Limburg, meer bepaald met de oprichting van de bond "Maas en Kempen".

Hij werd in 1950-1958 bijgestaan door de bekwame bondssekretaris Frans Snijkers (10), die als sekretaris van de schutterij St.-Martinus Kessenich al ruimschoots zijn sporen had verdiend. Van meester Creemers mag gezegd worden dat hij een perfectionist was, zelfs met een autoritaire inslag. Hij was de man van de letter, de schoolmeester, die altijd en overal het reglementenboekje hanteerde. In schutterskringen werd hij wel eens het "levende reglement" genoemd. Ook hechtte hij veel belang aan het militaire element in de schutterijen. Voor de volkskultuur, die eeuwenlang innig met het schutterswezen verweven was, had hij aanvankelijk nauwelijks oog. "Eerst schieten" was zijn overtuiging. In die opvatting verschilde hij grondig van Theo Dirkx, die van 1958 tot 1967 sekretaris was van de bond "Maas en Kempen" en om gezondheidsredenen

ontslag moest nemen. Als weinigen doorgrondde hij de diepe zin en de ware betekenis van het schutterswezen, waarin hij de gilde-idee meer en beter vertegenwoordigd wilde zien. Hij was ervan overtuigd dat het schutterswezen méér te maken had met volkskultuur dan met schietoefeningen en militair vertoon. In 1951 herstichtte hij in Kaulille de schuttersgilde van St.-Joris, die hij liet voorzien van prachtige historische uniformen, waarmee Kaulille als eerste schutterij in folkloristische klederdracht in 1953 verscheen op het Oud-Limburgs Schuttersfeest te Beesel (Ned.). Met Kaulille als levend voorbeeld volgde de ene schutterij na de andere in historische, militaire of fantasieuniformen. Theo Dirkx was bovendien de gezaghebbende adviseur van de schutterijen van Ellikom, St.-Huibrechts-Lille, Grote-Brogel en Bocholt, die ook met mooie, historisch verantwoorde uniformen werden uitgedost. Aan de schutterijen, waarmee hij samenwerkte, hield hij drie volkskulturele waarden voor. Van zodra een schutterij financieel voldoende sterk is, moet zij zorgen voor een passende kleding op historische grondslag. Een schutterij moet ook zoveel mogelijk haar oude tradities en eigen gebruiken herwaarderen en handhaven. Als derde element plaatste hij het vendelen op de voorgrond. Ook hechtte hij groot belang aan het gildekarakter van een schuttersvereniging. Zijn St.-Jorisgilde van Kaulille, waarvan hij kapitein was, werd een inspirerend voorbeeld voor de schutterijen in de onmiddellijke omgeving. Dat het volkskulturele element de rijkdom vormt van het schutterswezen, toonde hij metterdaad aan op 1 augustus 1954, toen de St.-Jorisgilde haar 400-jarig bestaan vierde. Het was een prachtig middel-euws vertoon, met deelname van een dertigtal schutterijen uit de beide Limburgen en een twintigtal gilden uit Noord-Brabant en de Antwerpse-Kempen. Er ging een niet te onderschatten invloed van dat feest uit. In de eerste plaats was dat Grote-Brogel, weldra gevolgd door St.-Huibrechts-Lille, Bocholt en Ellikom, die terug wilden aanknopen met de oude en

(10) Frans Snijkers (Kessenich, 3 okt. 1891 - 12 dec. 1963).

onvervalste dorpsstraditie. Theo Dirx en zijn schuttersgilde van Kaulille waren behulpzaam met woord en daad. In een korte tijdspanne bestonden in de Noorderkempen vijf schutterijen, uitgedost met prachtige folkloristische klederdracht. Een volgend hoogtepunt was de overwinning van de St.-Jorisgilde van Kaulille in 1961 op het Oud-Limburgs Schuttersfeest te Leveroy (Ned.). Het Oud-Limburgs Schuttersfeest van 1 juli 1962 werd met kennis en wijs beleid door Theo Dirx in Kaulille georganiseerd en daarop is hij terecht fier. Het mag dan ook erg jammer heten dat de gemeentesekretaris van Kaulille om gezondheidsredenen zijn bedrijvigheid ten bate van het schutterswezen moest verminderen. Uiteraard lag het voor de hand dat P. Creemers en T. Dirx elkaar niet begrepen. Later heeft ook meester Creemers de waarde van de traditionele volkskultuur in het schutterswezen ingezien. In het naoorlogs heroplevend schutterswezen is de uitstraling van Theo Dirx dan ook bijzonder groot geweest en men werkt thans nog verder op grond van zijn visie, vooral op het vlak van het vendelen waarvan hij in Noord-Limburg de grondslag legde.

Ter nagedachtenis van meester Pierre Creemers werd in 1993 in Molenbeersel een standbeeld ont-

huld. De jarenlange inzet van Theo Dirx en zijn ijveren voor de volkskulturele waarden in het schutterswezen genoten nooit enige aandacht van de Oud-Limburgse Schuttersfederatie, noch van de Stichting Steun aan het Schutters- en Gildewezen in de beide Limburgen, die zich een kulturele organisatie noemt. Theo Dirx verdient meer en beter, want hij heeft niet alleen met het woord en de daad geijverd voor de erkenning van het volkskultureel karakter van de schutterijen in Noord-Limburg, hij heeft daarover ook enkele merkwaardige bijdragen gepubliceerd (11).

De geschiedenis van de naoorlogse heropleving van het schutterswezen in Noord-Limburg is een succesverhaal, dat er voor heeft gezorgd dat ook in de Noordwesthoek van Limburg, met name in Lommel, de plaatselijke St.-Sebastiaan-, St.-Ambrosius- en St.-Jozefgilden, ditmaal voorzien van de zware buks, tot nieuw leven kwamen. In het kader van de herdenking "Lommel 1000" werd die heropleving bekroond met een schitterend Gilde- en Schuttersfeest, op 27 mei 1990. Hopelijk zullen nog andere schuttersgilden worden hersticht, want Noord-Limburg was eeuwenlang een opvallend schuttersgebied.

Gruitrode.

J. Gerits.

(11) T. DIRKX, *De Koninklijke Schutterij Sint-Joris van Kaulille en het Gildewezen*, in: *Liber amicorum aangeboden aan Mter Jan Gruyters*, Hasselt, 1957, blz. 235-240; ID., *Het Vendelen (vendelzwaaien)*, in: *Limburg*, XXXVI, 1957, blz. 211-228. In de *Feestgids Oud-Limburgs Schuttersfeest Grote-Brogel, 3 juli 1988*, Peer, 1988, blz 23, vatte hij nogmaals zijn inzet voor het schutterswezen in Noord-Limburg samen.

(1) Over die schuttersgilde kan men lezen : O. ROBYNS, *Gilde des Fusiliers de Petit-Brogel*, in : *L'ancien Pays de Looz*. VII-VIII, 1903-1904, blz. 62-63, 75-76; A.J. HENDRIX, *Gilde des Fusiliers de Petit-Brogel*, in : *L'ancien Pays de Looz*, IX, 1905, blz. 24. Over de breuk van die gilde, zie : O. ROBYNS, *Un mot supplémentaire sur la Gilde des Fusiliers de Petit-Brogel*, in : *L'ancien Pays de Looz*, X, 1906, blz. 37; *Schatten van de Vlaamse Schuttersgilden*, Antwerpen-Brussel, 1966-1967, blz. 85, nr. 245; J. GERITS, *Schuttersgilden in Maasland en Kempen*, Peer, 1988, blz. 36, nr. 56.

(2) M.L. POLAIN, *Recueil des ordonnances de la Principauté de Liege. Troisième série, 1684-1794*, II, Brussel, 1860, blz. 132-133.

SPROKKELINGEN

Reglement betreffende het bijwonen van de H. Sakramentsprocessie door de schuttersgilde van Kleine-Brogel

De schuttersgilde van O.-L.-Vrouw en St.-Ursula van Kleine-Brogel, genaamd *confrérie des fusilliers*, kwam op 10 juni 1746 samen om een nieuw reglement op te stellen, dat op 9 juli 1749 in de vergadering van de Geheime Raad van prinsbisschop Jan-Theodoor van Beieren (+ 1763) zou worden goedgekeurd (2). De eerste

acht artikelen van het reglement handelen over de religieuze verplichtingen van de schutters. Daaronder werden het bijwonen van de jaargetijden voor de overleden gildebreeders en de aanwezigheid in de jaarlijkse H. Sakramentsprocessie en in de omme-gang van St.-Ursula, beschermheilige van de parochie, gerekend (art. 1-3). Het vierde artikel bepaalde dat de schutters de H. Sakramentsprocessie met de wapens moesten beschermen, als kettersgezinden haar zouden verstoren : *S'il arrivoit que quelques hérétiques voulussent faire quelque déshonneur*

au tres-saint sacrement, les confreres, munis de leurs fusils, garderont la procession, à peine de vingt-cinq patards. Nochtans was het verboden met geladen geweren in de processie op te stappen of te schieten (art. 5). Van het gildereglement, dat in een officiële Franstalige versie door de prinsbisshop werd bekrachtigd, werd kort nadien een Nederlandse vertaling gemaakt. Ze werd op een perkamenten rol (62 X 79 cm.) geschreven en als zodanig door de schuttersgilde gebruikt (3).

Mogelijk waren omstreeks 1780 moeilijkheden gerezen betreffende de rangorde in de H. Sakramentsprocessie en de wapendracht bij die gelegenheid. Oswald Robyns (+ 1939) achtte het niet uitgesloten dat een betere aanpassing aan het diocesane *Processionale* werd beoogd (4). In ieder geval werden in 1782 door pastoor P.L. Tielens, tevens landdeken van Beringen, de voorwaarden bepaald waaronder de schuttersgilde van Kleine-Brogel aan de jaarlijkse H. Sakramentsprocessie mocht deelnemen. Die richtlijnen werden als volgt uitgewerkt:

Voorwaerde ofte conditien op de welcke de schutterye of de Gildebroeders sullen vergesellschaften de solemnele processie met het Alderhijligste Sacrament oft omganck, te houden op den lesten son-dagh van de maend julij (5).

1. *Vooreerst sal de kercke-vaen voor (a) op gedraegen worden vergeselschapt met de biddende kinderen.*
2. *Daer naer sal den Capiteyn der Gildebroeders voor op trecken met de pieck (b) in de handt.*
3. *De Gildebroeders sullen in plaets van roir (c) of snaphaen (d) een flambouw draegen, als oock den Koninck en andere Officiers die door vendel of hellebaerden (e) geen beletsel hebben bloots hoofd.*
4. *Het sal vrijstaen aen de Gilde om tot het onderhoudt van de flambouwen onder hun een collecte te doen of wel aen de kercke een somme gelts eens te geven. Desen 4den artikel voldoen den 17 Aug. 1782.*

P: L. Tielens, deken en pastoor tot Klynebrogel

(a) In de tekst staat *voop*. - (b) *pieck*: piek, lans of steekwapen met platte ijzeren punt. - (c) *roir*: roer, vuuroer of geweer. - (d) *snaphaen*: ouderwets geweer, dat niet met een lont, doch door middel van een haan (= gedeelte van het sluittoestel waaraan de slagpin bevestigd is) met vuursteen wordt afgeschoten. - (e) *hellebaerd*: bijl met lange steel, strijdbijl.

Gruitrode.

J. Gerits.

Reeds karbuurschieten te Vlimmeren in 1768

In het jaer 1768 den 25 Augustus hebben wij Gulde Broeders den heer mijn heer Graef de Pesser, heer van het quartier van Turenhaut, hebben wij hier tot Vlimmeren met de gelijcke gulde broeders in gehaelt. Soo hebben wij op desen dagh een half ton bier gedroncken ende drij pont poeder verschoten. Soo hebben wij gulde broeders voor onse devoeijren van den voors. heer uijt de handen van den eerw. heer pastoor Verhulst ontfangen drij croonen, bedragende negen gulden negen stuijvers = 9 = 9 = 0 ende op desen dagh aen den speelman gegeven 1 gulden.

De geschiedenis van de Sint-Sebastiaansgilde van Vlimmeren werd uitvoerig beschreven door Florent Bosch (6) Het oude gildeboek, dat goed is bewaard gebleven, bevat een schat aan gegevens vanaf 1698. Het lezen ervan brengt soms verrassende zaken aan het licht. Wie dacht dat het schieten met karbuur iets was van na de oorlog heeft het mis. Vreugdeschoten, saluutschoten om hulde te brengen vond 226 jaar geleden al plaats in Vlimmeren. Uit bovenstaande tekst kunnen wij eenvoudig de dorps sfeer aflezen. Er was dus geen andere vereniging in Vlimmeren dan de Sint-Sebastiaansgilde.

Het bezoek van de Turnhoutse graaf de Pestre te Vlimmeren vond plaats op uitnodiging van pastoordeken Verhulst. Deze moest namelijk van de graaf verkrijgen dat hij de kerktoeren zou bekostigen, die nog moest gebouwd worden. Om dit bezoek een feestelijk tintje te geven en om de graaf goed te stemmen, zat er voor de pastoor niets anders op dan

(3) Vgl. J. GERITS, *a.w.*, blz. 57, nr. 166. De tekst werd uitgegeven door J. CUYVERS, *De schuttersgilde van Kleine-Brogel*, in: *Limburg*, LXI, 1977, blz. 35-39.

(4) O. ROBYNS, *a.w.*, in: *L'ancien Pays de Looz*, VII-VIII, 1903-1904, blz. 63.

(5) Er bleef ook een kopie uit het einde van de 18de eeuw bewaard, opgemaakt door notaris P.K. van de Nuss. Vgl. J. GERITS, *a.w.*, blz. 58, nr. 167. De gildebreuk en het archief van de voormalige St.-Ursulagilde van Kleine-Brogel, bewaard door J. Cuyvers (Kleine-Brogel), werden in 1989 in bruikleen afgestaan aan het Limburgs Schutterijmuseum te Stramproy (Ned.), maar berusten sedert 1993 in het Heemkundig Museum van Peer, waar ze beter thuishoren.

(6) F. BOSCH, *De Sint-Sebastiaansgilde van Vlimmeren*, in: *Jaarboek (van de) Heemkundige Kring "De Vlierbes"*, VII, 1985, blz. 86-125.

de hulp in te roepen van de gildebroeders van Sint-Sebastiaan. Een fanfare was er immers nog niet. De voorwaarden, die hij stelde, waren niet slecht : voor 9 gulden en 9 stuivers moesten zij saluutschoten lossen bij zijn komst. Liefst 1,5 kg poeder werd verbruikt, en een half vat bier gedronken. De griffier vermeldt niet met hoeveel gildebroeders, doch het feit van de vermelding heeft iets van een "grote prestatie".

Het bezoek van graaf de Pestre wierp zijn vruchten af, want in 1770 werd de kerktoren van Vlimmeren op zijn kosten gebouwd. Onlangs nog gaf het gemeentebestuur een nieuwe straatnaam in Vlimmeren, nl. Deken Verhulststraat. Het betreft hier de pastoor-deken van Vlimmeren die dus goede relaties onderhield met graaf de Pestre, en kennelijk ook met de Sint-Sebastiaansgilde. Zelfs toen al huurde de gilde een speelman, die één gulden ontving voor zijn prestatie. Ik kan mij best voorstellen dat men geen speelman ging betalen om op een barkrukje te blijven zitten. Dat toen ook gedanst werd is vrijwel zeker (7).

Vlimmeren.

Het koningszilver van de St.-Sebastiaans- en de St.-Jorisgilden te Borgloon

In de Loonse stad Borgloon bestonden eertijds twee schuttersverenigingen, nl. de handbooggilde van St.-Sebastiaan en de kolveniersgilde van St.-Joris. Alleen de St.-Sebastiaansgilde bestaat nog. Ze organiseert echter geen schietoefeningen meer, doch is thans een kaarterverseniging (8).

- De Sint-Sebastiaansgilde

De handbooggilde van St.-Sebastiaan wordt voor het eerst vermeld in de 16de eeuw, maar haar oprichting, als stedelijke militie, moet zeker vroeger gedateerd worden. Op 14 juli 1576 kreeg de gilde een nieuw reglement (9). De schuttersgilde had toen haar lokaal in het stadhuis en gebruikte voor haar schietoefeningen de tuin van het oud vrouwkenskasthuis, tussen de Papenstraat en Nieuwland, die in 1646 werd afgestaan aan de Brigittijnen, welke zich kort nadien binnen de stadsmuren vestigden. In de late 17de eeuw kreeg de St.-Sebastiaansgilde nieuwe statuten, die op 20 mei 1686 door prins-bischof Maximiliaan Hendrik van Beieren werden bekrachtigd (10). In

J. Oostvogels.

(7) Zie ook : *Driemaandelijks kontaktblad (van de) Heenkundige Kring "De Vlierbes"*, XIII, 1991, nr. 44 (mei), blz. 11-12.

(8) Een beknopte historische samenvatting, met literatuur, kan men vinden bij: J. GERITS, *Historische steden in Limburg*, Brussel, 1989, blz. 61.

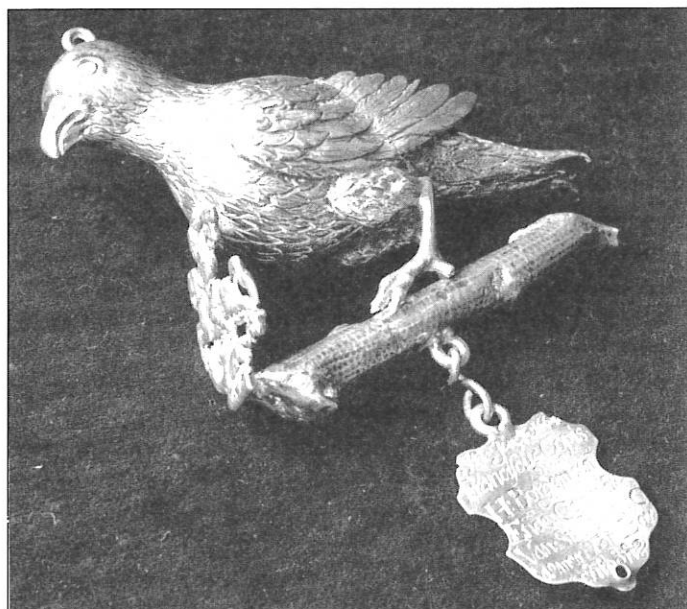
(9) J. DARIS, *Histoire de la bonne ville, de l'église et des comtes de Looz*, I, Luik, 1864, blz. 59-63.

(10) J. DARIS, *a.w.*, I, blz. 63-68; M.L. POLAIN, *Recueil des ordonnances de la Principauté de Liège. Troisième série, 1684-1794*, I, Brussel, 1855, blz. 62-64.

Afb. 35

Koningsvogel van de St.-Sebastiaansgilde van Borgloon (17de eeuw).
Foto : E. Donkers, Hasselt.

Afb. 36

Koningsvogel van de St.-Jorisgilde van Borgloon (17de eeuw).
Foto : E. Donkers, Hasselt.

de 18de eeuw had ze haar schietstand of doelen aan de stadsgracht, bij de Keulerpoort. In de 16de eeuw, de bloeiperiode van het schutterswezen, hield de St.-Sebastiaansgilde vier feestdagen in ere, nl. Sakramentsdag, de dag van de ommegang van O.-L.-Vrouw (15 augustus), de dag van de vogelschieting en St.-Sebastiaansdag (20 januari). De jaarlijkse vogelschieting ging gepaard met heel wat plichtplegingen, die in een welomlijnd reglement waren vastgelegd. Dergelijke richtlijnen bleven bewaard voor 1808 (11).

Tot het bezit van de St.-Sebastiaansgilde behoren het koningszilver en een vlag. De breuk omvat een geciseleerde vogel en zeven zilveren schilden. De oudste plaat, een maanvormig schild met parellijst, is afkomstig van de St.-Jorisgilde. Zij draagt volgend opschrift: D HEER H.J. CREMERS DOCTOR IN DE MEDECYNEN ENDE GESWOREN ACHOSEIUR (naar het Fr. *accoucheur* = verloskundige) EN CHIRUSYN SCHOLTUS VAN OBDORP CONINCK VAN ST. JORIS CAMER DER STADT BORCHLOON 1757 (met wapenschild). Aan een onbeschreven maanvormige plaat hangt een schild, met volgende tekst: GIFT AAN DE Gilde / 25 JAAR VOORZITTER / TEUCHIES JEAN / BORGLOON / 1953. De koningsbreuk omvat bovendien een stervormige, twee hartvormige en twee ruitvormige schilden, zonder opschrift. Het koningszilver vertoont geen merktekens.

De gilde bezit ook een vlag uit moderne stof, met o.a. twee ingenaaide stukken 17de-eeuws borduurwerk van zilverdraad en gekleurde zijde, die in slechte staat verkeren. Respektievelijk dragen zij volgende afbeeldingen: St.-Sebastiaan, vergezeld van twee soldaten, wordt door een engel als martelaar gekroond (22,5 X 18,5 cm.) en O.-L.-Vrouw met Jezuskind, met scepter en sleutel in de rechterhand (22,5 X 19,5 cm.). Over de oorsprong van dat borduurwerk zijn geen gegevens bekend. Mogelijk is het afkomstig van een oudere gildevlag. Of is het een restant van een kerkelijk gewaad, met borduurwerk (12)?

- De Sint-Jorisgilde

Naast de handbooggilde van St.-Sebastiaan bestond in Borgloon de kolveniersgilde van St.-Joris, die niet vóór 1630 in het archief wordt vermeld, maar waarschijnlijk toch reeds in de 15de eeuw bestond (13). In het begin van de 18de eeuw werd de bestaande "caerte" door een nieuw gildereglement vervangen, dat op 18 juni 1733 door prinsbisschop Joris-Lodewijk van Bergen werd goedgekeurd (14). De kolveniers waren uitgerust met een gewoon musket of vuurroer. In het begin van de 18de eeuw hielden ze hun schietoefeningen op de plaats "de Clee", bij Kuttetekoven. Later hadden ze hun doelen bij de stadswallen, tussen de Steen- en de Wellerpoort. Evenals de schutters van de St.-Sebastiaansgilde vergezelden de kolveniers Jaarlijks de Sakramentsprocessie. Ze losten hun vuurwapens gedurende de ommegang, bij elke zegening met het H. Sakrament, aan ieder rustaltaar. Daarvoor kregen ze van de stad Borgloon een halve aam bier te drinken. Samen met de handboogschutters begeleidden ze ook de jaarlijkse processie op kermisdag (15).

Van het patrimonium van de St.-Jorisgilde vonden we, behalve de 18de-eeuwse zilveren plaat, die thans in het bezit is van de St.-Sebastiaansgilde, enkel de koningsvogel terug. De papegaai rust traditiegetrouw op een kleine tak, waaraan een zilveren schild is bevestigd, met het wapenschild van de familie Copis en op de keerzijde volgend opschrift: *In Jaer 1664 / Franciscus Copis / H : Borgemeest(er) : / Ende : Coninck / Van St : Ioris C/aemer Tot : Bor/chloon*. Tussen de borst van de vogel en de tak, waarop hij is gezeten, is een zilveren beeldje van St.-Joris te paard, de draak vellend, in bas-relief, aangebracht (16). De fraaie koningsvogel is thans in privébezit.

Gruitrode.

J. Gerits.

(11) M. FRERE, *Limburgse schuttersgilden*, in: *Het oude Land van Loon*, XV, 1960, blz. 27-28.

(12) Over de geschiedenis van de St.-Sebastiaansgilde kan men nog raadplegen: H. HENROTAY, *'t Sgrevenhuis of Stadhuys van Borgloon, met aantekeningen over de gerechtshoven der stad, hare schutterijen en ambachten, hare rederijkerskamer*, Borgloon, 1909, blz. 143-148.

(13) Vgl. H. HENROTAY, *a.w.*, blz. 148-151.

(14) J. DARIS, *a.w.*, I, blz. 69-73; M.L. POLAIN, *a.w.*, I, blz. 655-657.

(15) Vgl. M. FRERE, *a.w.*, in: *Het oude Land van Loon*, XV, 1960, blz. 6-7.

(16) Een afbeelding van de koningsvogel werd ook opgenomen in het artikel aan M. Frère, *a.w.*, blz. 20.

Tentoonstelling over de handbooggilden te Kassel (Frans-Vlaanderen)

In het Musée d'Art, d'Histoire et de Folklore in het Frans-Vlaamse Kassel (*Cassel*), dat ondergebracht is in het 17de-eeuwse "Landenhuis" het vroegere administratieve centrum van de kastelnij Kassel, liep van 18 juni tot 2 november 1994 een opmerkelijke tentoonstelling over de handbooggilden (*Tireurs d'arc*), die doorgaans St.-Sebastiaan als beschermheilige vereeren (17). In de steden gaat de oprichting van die schuttersverenigingen terug tot de 14de-15de eeuw, maar ook in de 16de eeuw werden nog verschillende handbooggilden opgericht. Enkele voorbeelden : Ieper, 1302; Gent, 1322; Duinkerke (*Dunkerque*), 1322; Brugge, 1396; Kassel, 1446; St.-Winoksbergen (*Bergues*), 1446; Belle (*Bailleul*), 1510; Broekburg (*Bourbourg*), 1520; Zuidkote (*Zuydcoote*), 1540; Hazebroek (*Hazebrouck*), 1556; Hondschote (*Hondschoote*), 1586. De St.-Sebastiaansgilde van Kassel kreeg haar patentbrief van Filips de Goede (+ 1467), hertog van Boergondië, graaf van Vlaanderen en heer van Kassel.

De tentoonstelling "Tireurs d'arc" beoogde de geschiedenis van de handbooggilden en hun historisch erfgoed in de kijker te stellen. Aan het begin van de rondgang doorheen de expositie werd de bezoeker vertrouwd gemaakt met verschillende voorstellingen van St.-Sebastiaansbeelden uit de 16de, 17de en 18de eeuw, meestal van Vlaamse herkomst. Er was ook een groot olieverfschilderij, de "Marteldood van St.-Sebastiaan" voorstellend, naar Anton van Dyck (Hazebroek, Musée Municipal; bruikleen Louvre, Parijs). Verder werd aandacht gevraagd voor het leven en de werking van de handbooggilden : de emblemen, kentekens en reglementen; de schietwedstrijden (*tir à la perche*); het jaarlijks banket in het schutterslokaal, met een menu van 1935 als voorbeeld; het eetservies van de gilde; allerhande herdenkingsborden, o.a. uit Ekelsbeke (1887) en Boeschepe (1965-1966); de uitrusting van de handboogschutter : boog met

boogdoos, pijlen en pijlenkoker, armstukken enz. Onder het koningszilver bemerkten we de breuk van de St.-Sebastiaansgilde van Kassel en die van St.-Sebastiaansgilde van Baasrode (Antwerpen, Museum Vleeshuis).

Niet alleen de handboogschutters van de staande wip (*le tir sur perche verticale*), maar ook die van de liggende wip (*le tir horizontal au beursault* of *à la cible*) kwamen in de tentoonstelling aan bod. Die afdeling werd ingeleid met verschillende historische stadsgezichten van Kassel, o.a. het 17de-eeuwse plan van Kassel (perkaement, waterverf), de kopergravure van Vedastus du Plouich (ca.1640) en het 17de-eeuwse panoramisch beeld van Kassel (doek, olieverf). Speciale aandacht werd gevraagd voor *le bouquet provincial*, het grootste feest van de boogschutters in Picardië. De handboogschutters, die op de schiet-schijf schieten, vormden namelijk een *ronde*. De schuttersverenigingen van elke *ronde* organiseerden jaarlijks een *bouquet provincial*, een schutterstornooi, dat wel enkele maanden kon duren. De zegevierende maatschappij werd vereerd met een typisch aandenken, meestal een porceleinen vaas met de afbeelding van St.-Sebastiaan en de vermelding van plaats en jaar.

De tentoongestelde voorwerpen waren afkomstig uit verschillende Noord-Franse musea en uit diverse privé-verzamelingen. Ook de Stad Antwerpen verleende haar medewerking. Aansluitend bij de tentoonstelling "Tireurs d'arc" verzorgde de museumleiding van Kassel een gelegenheidsuitgave, waarin de typische schuttersgebruiken van de Kasselse maatschappijen zowel bij het schieten op de liggende, als op de staande wip uitvoerig beschreven zijn (18).

Gruitrode.

De oude Schutterij van St.-Pieter te Elen in het kader van het Maaslandse schutterswezen

Het schutterswezen vormt in het Maasland een belangrijk element van

(17) Art. *L'inauguration de l'exposition "Tireurs d'Arc"*, in : *Journal des Flandres*, 23 juni 1994, blz. (20).

(18) *Tireurs d'arc*, in : *Le petit Journal du Musée d'art, d'histoire et de folklore de Cassel*, nr. 1, juni 1994, blz. 1-12, ill.

de volkskultuur. Inderdaad, in de meeste dorpen treft men nog steeds levenskrachtige, meestal eeuwenoude schutterijen aan, die niet alleen kleur en beweging in het dorpsleven brengen, maar ook een rijke traditie vertegenwoordigen. Behalve de publikatie in boekvorm van Werner Smet over de schutterijen van Groot-Kinrooi (19) en enkele tijdschriftartikels van diverse auteurs, werden feitelijk geen grondige studies over het Maaslandse schutterswezen ondernomen. Men zou kunnen zeggen dat het historisch en volkskundig onderzoek omtrent die verenigingen nauwelijks werd aangevat. Het is dan ook een verheugend feit dat Raymond Driessen dat tijdrovend werk gedaan heeft voor het Maasdorp Elen (gemeente : Dilsen-Stokkem) en dat de Geschied- en Heemkundige Kring "Eelen" de resultaten van dat jarenlange opzoekingswerk in een fraai verzorgde publikatie heeft bekend gemaakt (20)

De direkte aanleiding tot het schrijven en uitgeven van een monografie over het schutterswezen te Eelen, was de aanwezigheid van het jaartal 1594 op het takje, waarop de koningsvogel is gezeten. De typologie van de gekroonde papegsai lijkt echter opvallend op de koningsvogels, die door Frederik Malders (1593-1662), zilversmid te Maaseik, werden gemaakt, o.a. voor de schutterijen uit de naburige dorpen Dilsen en Kessenich (21). Ook de typische vorm van het stokje waarop de koningsvogel rust, wijst in de richting van het atelier van Malders. Men kan dus met recht de vraag stellen of het jaartal, dat gedeeld op de twee uiteinden van het stokje werd ingegrift, wel oorspronkelijk is en of het niet later werd aangebracht om te herinneren aan een belangrijk feit uit de geschiedenis van de schutterij : stichting, heroprichting, bekomen van het schuttersreglement enz. Hoe het ook geweest moge zijn, in Elen heeft men er goed aan gedaan het hier voorgestelde boek te publiceren. Raymond Driessen heeft zijn studie over het verleden en heden van de oude Schutterij van St.-Pieter te Elen uitgewerkt in zeven hoofdstukken. Dat alles werd gesitueerd tegen de achter-

grond van het schutterswezen in het Maasland, zodat het boek niet alleen plaatselijk van belang is, maar ook een regionale dimensie heeft.

Na een inleidend hoofdstuk over het ontstaan van de schuttersgilden en hun militaire en maatschappelijke taken, wijdt de auteur een studie aan de kerkelijke verbondenheid en de godsdienstige verplichtingen van de schutters. Het derde hoofdstuk belicht de schutterij als gestructureerde vereniging, met eigen bestuur en activiteiten. De Franse Revolutie maakte een einde aan die schutters-traditie. In het vierde hoofdstuk handelt de auteur dan ook over die tijd en vooral over de heroprichting van de schutterij in 1816 en haar 19de-eeuwse geschiedenis. Aan de hand van het weekblad *De Maas- en Kempenbode* beschrijft Raymond Driessen in het vijfde hoofdstuk de viering van het 300-jarig bestaan van de schutterij, op 8 september 1894 : "Nooit zag men een feest zoo vreugdig, zoo broederlijk, zoo stichtend...". De schutterij groepeerde toen 103 leden op een bevolking van 890 inwoners. In het volgende hoofdstuk bespreekt de auteur de evenementen, waarbij de schutters betrokken waren : kermissen, gouden bruiloften, schietwedstrijden, huldigingen van verdienstelijke personen, begrafenissen van leden of van personaliteiten, inhalingen van pastoors enz. Toch was er omstreeks de eeuwwisseling een zekere teruggang van de schuttersgilden, ingevolge de succesrijke opkomst van fanfares en veloklubs. Ook de Sint-Pietersschutterij van Elen maakte, kort na de viering van 1894, een diepe inzinking door. Toch waren er in die jaren ook lichtpunten, o.a. in het fenomeen "Groot Internationaal Schuttersfeest". Na de Eerste Wereldoorlog kwamen in het Maasland regionale bonden tot stand, zoals de Schuttersbond "Eendracht maakt Macht" (1921) en de Schuttersbond "Maasvallei" (1923), hetgeen in 1937 in Roermond leidde tot de oprichting van de overkoepelende "Federatie van in Nederlandsch en Belgisch Limburg gevestigde Bonden van Schutterijen, Schietverenigingen en Broederschappen"

(19) W. SMET, *Vier eeuwen schutterij te Kessenich*, Nieuwkerken-Waas, 1984, 80 blz., ill.

(20) R. DRIESSEN, *En sal niemand van dit geselschap wycken. Maaslands schutterswezen vroeger en nu vanuit Elers perspectief*, Elen, 1994, 131 bls., ill. Het boek kost 550 Fr. en kan besteld worden bij de Geschied- en Heemkundige Kring van Elen, p/a Mortelveldstraat 5B, 3650 Elen.

(21) Zie over hem: M. HENDRICKX, *Een vergeten Maaseiker kunstenaar: Fredericus Malders, 1593-1662*, in : *Limburg*, XXXV, 1956, blz. 84-90; ID., *Enkele wetenswaardigheden betreffende oude schutters platen te Maaseik vervaardigd*, in : *Limburg*, XXXVI, 1957, blz. 204-210; J. GERITS, *Frederik Malders (1593-1662), zilversmid te Maaseik, werkte voor de schuttersgilden in Maasland en Kempen*, in: *Limburgs Schutterstijdschrift*, 1989, nr. 2 (maart), blz. 21-22.

(sinds 1966 : "Oud-Limburgse Schuttersfederatie"). Het zevende hoofdstuk belicht de naoorlogse geschiedenis van de St.-Pietersschutterij, die in 1947 werd heropgericht. In 1955 werd naast de Oude Schutterij St.-Pieter een nieuwe schutterij opgericht : de Jonge Schutterij St.-Pieter, die echter na een 20-jarig bestaan besloot een "rustende" schutterij te worden.

De publikatie van Raymond Driessen wordt afgerond met twee bijlagen. Eerst deelt de auteur het schuttersreglement van 1665 mee, met een aanvulling uit 1756. Daarna volgt een overzicht van het historisch erfgoed van de oude Schutterij, nl. de vlaggen, waarvan de oudste uit 1772 zou dateren, de sabel van de kommandant (1879), de buks en het koningszilver, met, behalve de gekroonde papegaai, 19 platen uit de 17de eeuw (1624-1692) en 4 platen uit de 18de eeuw (1716-1751). Men heeft dus te doen met een schuttersbreuk van uitzonderlijke waarde.

Raymond Driessen heeft niet alleen de nog aktieve St.-Pietersschutterij gekonfronteerd met haar eigen geschiedenis, doch ook het Maasdorp Elen verrijkt met een degelijk boek over een belangrijk aspekt van de eigen volkskultuur. Omdat de studie met een brede interesse werd ondernomen en tegen de achtergrond van het schutterswezen op het regionale vlak is gesitueerd, kan het boek ook door anderen met veel vrucht worden gekonsulteed.

Gruitrode.

J. Gerits.

350 jaar Schutterij Sint-Harlindis en Relindis te Ellikom

De Schutterij St.-Harlindis en Relindus van Ellikom (gemeente Meeuwen-Gruitrode), die sedert 30 maart 1994 de titel van "Koninklijke Maatschappij" mag dragen, herdacht in 1994 haar 350-jarig bestaan. Bij die gelegenheid verscheen een historische publikatie, die werd samengesteld door mevr. Godelieve Juvens-Geerkens, in nauwe samenwerking

met Gisbert Haex, voorzitter van de jubilerende schuttersvereniging, en met lic. Jean Bosmans, voorzitter van de Geschied- en Heemkundige Kring "De Reengenoten" van Meeuwen-Gruitrode (22). Na enkele inleidende bijdragen, o.a. van voorzitter G. Haex, burgemeester H. Hoogmartens en pastoor J.M. Bleukx, wordt in drie hoofdstukken de historische en volkskundige betekenis van de schuttersgilde toegelicht. Eerst wordt ingegaan op de begripsomschrijving, het veelzijdige belang en de eventuele onderlinge verhouding van "schutters", "huislieden" en "schansgezellen", drie categorieën, die in de 16de-17de eeuw in de meeste Kempense dorpen naast elkaar bestonden.

De "huislieden", een soort burgerwacht, waarbij iedere weerbare man tussen 18 en 59 jaar verplicht aangesloten was, waren krachtens de verordeningen van de prins-bisschoppen Gerard van Groes (1564-1580) en Ernest van Beieren (1581-1612) in 1577 en 1587 opgericht, ter bescherming van eigen volk en land tegen roversbenden en doortrekkende soldaten. In de tweede helft van de 16de en het begin van de 17de eeuw kwamen in de Kempense dorpen, mede onder invloed van de prins-bisschoppelijke politiek, talrijke "schansen" of versterkte "vrijplaatsen" tot stand om have en goed van de "schansgezellen" en hun gezin te beveiligen. De "huislieden", waaronder ontegensprekelijk heel wat leden van de schuttersgilden, waren betrokken bij een militair treffen met Lorreinse soldaten op 6 december 1648 op de Donderslag te Meeuwen, waarbij er 367 werden gedood, 394 gewond en 34 gevangen genomen, waarvoor een hoog losgeld moest worden betaald (23). Tenslotte trof men in die tijd in de meeste dorpen één of meer schuttersgilden aan, die zich duidelijk van de "huislieden" onderscheidden door hun selectief karakter. Niet iedereen werd immers tot een schuttersvereniging toegelaten. Uit de nagelaten ledenlijsten blijkt inderdaad dat de "Schutters" overwegend tot de welstellenden van de dorpsgemeenschap behoorden, hetgeen trouwens ook vastgesteld kan worden bij het bestuderen van

(22) G. GEERKENS e.a., *Koninklijke Maatschappij Schutterij Sint-Harlindis en Relindis Ellikom 1644-1994*, Ellikom, 1994, 60 blz., illo

(23) G. GEERKENS, *Meeuwen 6 dec. 1648 St.-Niclaesdag*, Meeuwen, 1984, 232 blz., ill.

(24) L. PEETERS, *De familie Simons en de kledij van de schutterij*, in : *Koninklijke Maatschappij...a.w.*, blz. 12-13, afb.

(25) J. BOSMANS, *Een "schuttekoning" vertelt... in : Koninklijke Maatschappij...a.w.* blz. 37-39, foto

het geschonken koningszilver.

Het is erg onwaarschijnlijk dat in een klein dorp als Ellikom, met zestien gezinnen, vóór 1600 al een schuttersvereniging bestond. In de 17de eeuw kan het bestaan ervan wel aangewezen worden, aan de hand van de gedateerde zilveren koningsvogel, met volgend opschrift: ELECOM / SINT ERLINVS / ET HERLINVS / MATTYS SOERS / 1644. Het ligt voor de hand dat de schuttersgilde van Ellikom toen reeds bestond. Matthijs Soers werd koning in 1644 en schonk de zilveren vogel aan de pas gestichte of heropgerichte schuttersvereniging. Wanneer de schuttersgilde van Ellikom tot stand kwam is niet gekend. Historisch archief uit de tijd van het ancien regime bleef niet bewaard. Men koos dus het jaartal 1644 als uitgangspunt voor de viering van het 350-jarig bestaan.

In de gelegenheidspublicatie wijdt mevr. Godelieve Juvens-Geerkens het tweede hoofdstuk aan de werking van de schutterij, waarbij de *caerte* (schuttersreglement), de organisatie, het vaandel en de patroonheiligen worden belicht. De Schutterij St.-Harlindis en Relindis, die, evenals alle andere schuttersverenigingen van de bezette gebieden, krachtens de verordeningen van het Frans Bewind ophield te bestaan, werd slechts op 3 oktober 1923 heropgericht. In het derde hoofdstuk gaat de auteur in op de hedendaagse geschiedenis van de jubilerende schutterij. Achtereenvolgend komen het reglement, de heroprichting, de naoorlogse periode, de diverse activiteiten en uiteraard het gildezilver ter sprake. De oude breuk bestaat thans uit een 17de-eeuwse koningsvogel en zeven 18de-eeuwse platen, waarvan er vier afkomstig blijken te zijn van de St.-Lambertusgilde van Linde-Peer. Ook aan de platen en medailles of penningen, die in de 20ste eeuw op diverse schuttersfeesten werden gewonnen, wordt aandacht besteed. Een speciale bijdrage werd gewijd aan de evolutie van de kledij van de schutters, die sedert 1927 door de kleermakersfamilie Simons te Ellikom werd verzorgd (24). De publicatie wordt afgerond met de lijst van de schutterskoningen

vanaf 1924, toen Leo Smeets (geb. 1900) de eerste koning werd. Lic. Jean Bosmans had een vraaggesprek met hem (25). Zo is deze gelegenheidsuitgave niet alleen uitgegroeid tot een historische monografie van de Schutterij St.-Harlindis en Relindis, maar vormt ze tevens een stuk geschiedenis van het kerkdorp Ellikom.

Gruitrode.

J. Gerits.

Schuttersgilden in de Antwerpse Kempen

De schuttersgilden zijn nog steeds bijzonder actief in de Antwerpse Kempen. Zoals elders, behoren zij er tot de oudste georganiseerde verenigingen. Bovendien hebben zij er eeuwenlang het karakter van steden en dorpen mede bepaald. Hun beschermende functies en hun politietaken evolueerden in de loop der tijden naar loutere ontspanning. Traditionele gebruiken als schietspelen en gildefeesten werden echter steeds in ere gehouden. Het was dan ook een gelukkig initiatief van het Volkskundemuseum te Antwerpen om van 6 mei tot 21 augustus 1994 een tentoonstelling in te richten rond "De Schuttersgilden in de Antwerpse Kempen", met diverse voorwerpen uit musea, archiefondsen en van de gilden zelf.

Voor de uitwerking van dat concept kon het Volkskundemuseum, (Gildekamersstraat 2-6, Antwerpen) rekenen op de wetenschappelijke medewerking van dr. Eugeen Van Autenboer en van Lic. Patricia Vansummeren. Zij droegen niet alleen zorg voor de samenstelling van de tentoonstelling, maar ook voor de redactie van de catalogus, waarin een 70-tal voorwerpen beknopt is beschreven (26). Die voorwerpen werden in vijf afdelingen gegroepeerd. Onder de titel "het verleden" werden kaarten of schuttersreglementen, rekeningenboeken, registers en diverse publicaties naar aanleiding van congressen en feestelijkheden samengebracht. De tweede afde-

(23) G. GEERKENS, *Meeuwen 6 dec. 1648 St.-Niclaesdag*, Meeuwen, 1984, 232 blz., III.

(24) L. PEETERS, *De familie Simons en de kledij van de schutterij*, in : *Koninklijke Maatschappij...a.w.*, blz. 12-13, afb.

(25) J. BOSMANS, *Een "schuttekoning" vertelt...* in : *Koninklijke Maatschappij...a.w.* blz. 37-39, foto.

(26) E. VAN AUTENBOER en P. VANSUMMEREN, *De schuttersgilden in de Antwerpse Kempen*, Antwerpen, 1994, 26 blz., ill.

ling van de tentoonstelling was gewijd aan "de wapens" en hun bijhoorigheden : kruisboog, voetboog, pijl-kokers, armbeschermers enz. In een afzonderlijke afdeling werd "de reorganisatie" belicht, die in de naoorlogse periode in de Antwerpse Kempen met betrekking tot het gildewezen werd doorgevoerd : de oprichting van de Hoge Gilde raad der Kempen (1952), die sinds 1953 aan trouwe gildebroeders de Orde van de Papegaaï uitreikt en sinds 1983 trouwe gildeszusters vereerd met de Orde van Trouw. In samenwerking met de Noord-Brabantse Federatie van Schuttersgilden en de Hoge Gilde raad van Brabant, worden sinds 1978 om de twee jaar gildetekongressen met een welomlijnd thema georganiseerd. Om die werking te illustreren werden allerhande documenten en voorwerpen in deze afdeling van de expositie samengebracht. Het vierde aspect, dat in de tentoonstelling werd beklemtoond, was "de religieuze en sociale betekenis" van de Kempense schuttersgilden, waarbij St.-Sebastian en St.-Joris als de meest populaire beschermheiligen, respectievelijk van de handboog- en de voetboogschutters aan bod kwamen. Tenslotte werd ook het feestelijk aspect van het gildewezen niet vergeten : "de gilde viert". In die afdeling werd een beeld opgehangen van het jaarlijks patroonsfeest of teerfeest, de vogelschieting om de koning bekend te maken, de schietspelen met bevriende verenigingen en de landjuwelen. Hierbij werd veel aandacht besteed aan het gildezilver.

Naar aanleiding van de tentoonstelling "Schuttersgilden in de Antwerpse Kempen" werd door het K.C.Peeters-Instituut voor Volkskunde een film gemaakt, waarin de aard en de werking van de schuttersgilden in de Antwerpse Kempen, als een typische uiting van het huidige volksleven, op een beeldband zijn vastgelegd. De kleur-videofilm werd in 1993 opgenomen. Dr. E. Van Autenboer schreef het scenario en de firma Goyvaerts Productions verzorgde de realisatie (25 minuten). Bij de film behoort een brochure met commentaar, achtergrondinformatie

en bibliografie (27), zodat de tekst ook afzonderlijk kan worden gelezen (28).

Gruitrode.

J. Gerits.

De "Stichting Dirk Stoclet" bij de schuttersgilde "Den Crans" te Antwerpen

De schuttersvereniging "Den Crans van Aloude Schuttersgilden - Antwerpen", die bij het Verbond voor Heemkunde is aangesloten, verzorgt niet alleen het driemaandelijks tijdschrift *Cronycken*, maar ontplooit o.a. ook een veelzijdige kulturele werking, met veel aandacht voor heemkunde. Zij beheert bovendien een dokumentatiecentrum met een goed gestoffeerde bibliotheek. Die bibliografische verzameling werd onlangs nog verruimd met de "Stichting Dirk Stoclet", die er feitelijk bij aan sluit (29).

Stadhouder Dirk Stoclet (Edegem) stelde in december 1993 zijn uitgebreide dokumentatie over het gildewezen en de geschiedschrijving in het algemeen ter beschikking van en onder het beheer van de Academie voor Culturele Werking, een afdeling van "Den Crans". De verzameling omvat documenten over het gildewezen, talrijke boeken, een diatheek over de Antwerpse gilden, een videothek betreffende de activiteiten en een foto-archief, alsmede heel wat affiches. Tot verdere uitbreiding van het dokumentatiecentrum en de bibliotheek van de Academie voor Culturele Werking kan bijgedragen worden door schenkingen aan de daartoe opgerichte "Stichting Dirk Stoclet" (Raapstraat 6-8, 2000 Antwerpen).

Gruitrode.

J. Gerits.

Boeiende tentoonstelling "Vijf eeuwen gildeschatten" te Beerse (1993)

In het kader van de 36ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde te

(27) *De schuttersgilden in de Antwerpse Kempen*, Antwerpen, K.C.Peeter-Instituut voor Volkskunde, 1994, 36 blz.

(28) Voor inlichtingen over huurprijs of over aankoopprijs van een kopie van de film wende men zich tot het K.C. Peeters-Instituut voor Volkskunde, Gildekamersstraat 2-6, 2000 Antwerpen.

(29) *Ons Heem*, XXXVI, 1982, blz. 179.

Beerse (4-5 september 1993) hield de plaatselijke Heemkundige Kring "De Vlierbes" een veelzijdige en boeiende tentoonstelling over gilde-attributen : "Vijf eeuwen gildeschatten" (30). Aan die kulturhistorische gebeurtenis verleenden 21 schuttersgilden hun medewerking : vijftien uit de Antwerpse Kempen, drie uit Brabant en drie uit Noord-Brabant (Ned.). De expositie was dus duidelijk gericht op het gildewezen in het vroegere hertogdom Brabant. Naast een indrukwekkende verzameling gildezilver, waren er vlaggen, trommels, blazoenen, wapens, beelden, kleding en archiefstukken tentoongesteld. Er was koningszilver te zien uit Essen, Gierle, Lille, Olen, Oostmalle, Pulle, Retie, Tongerlo, Vlimmeren, Vorselaar en Zandhoven. Vooral de mooie koningsbreuk van de St.-Jorisgilde van Oostmalle viel in de kijker. Men bemerkte er beelden van patroonheiligen, o.a. van St.-Sebastiaan en St.-Joris. Ook de gildevlaggen waren opvallend vertegenwoordigd. De bezoekers konden eveneens kennis nemen van de kleding van enkele Kempense gilden, die doorgaans opvalt door haar grote soberheid. Tot de basiskleding van de gildebroeder behoren de "faas", de donkerblauwe kiel, de donkere broek en de rode neusdoek met witte bolletjes. De gildezusters dragen de witte Kempense gildemuts, een lange zwarte rok en een witte bloes, met zwarte pelerine of kasjmieren sjaal. De gildesluier is voorbehouden aan de dignitarissen van de gilde. Speciale aandacht hadden wij voor het historisch gilde-archief, omdat doorgaans minder zorg wordt besteedt aan dergelijke documenten, zodat zij gemakkelijk verloren gaan. Een opmerkelijk stuk, dat op de tentoonstelling te zien was, is de gedrukte en handgekleurde Nieuwjaarsbrief (1626) van de St.-Sebastiaansgilde te Zandhoven. De St.-Sebastiaansgilde van Retie was o.a. vertegenwoordigd met enkele 15de-eeuwse oorkonden. De "caerten" van de St.-Sebastiaansgilde van Haacht en van de St.-Antoniusgilde van Lille behoorden eveneens tot de opvallende archiefstukken. De tentoonstelling was met

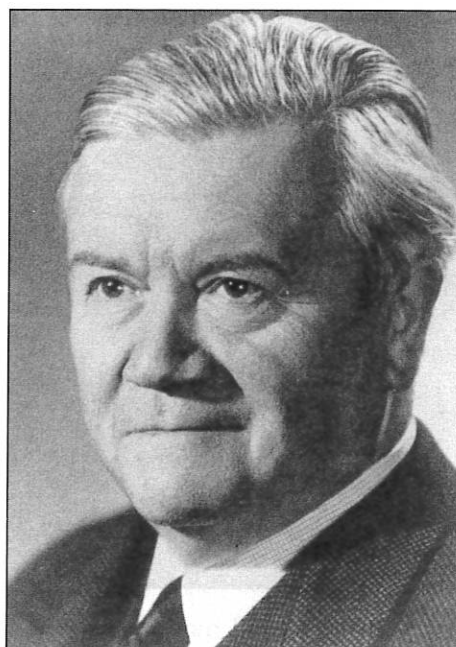
veel zorg samengesteld en verschaftte een uitstekend beeld van het veelzijdig gildenpatrimonium in het oude hertogdom Brabant. Jammer, dat die expositie slechts twee dagen toegankelijk was.

Gruitrode.

J. Gerits.

Schutterszilver in Bokrijk : het legaat Baron Ludo van Bogaert

De bekende neuroloog baron dr. Ludo van Bogaert (1897 - 1989), een man met een brede kulturele belangstelling, stond ook bekend als een uitmuntend kunstliefhebber (31). Tot zijn opmerkelijke kunstverzameling, die hij in de loop der jaren samenbracht, behoorde een reeks schilderijen van de Brabantse fauvist Rik Wouters, die hij bij testament aan het Kon. Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen schonk, een belangrijke kollektie handschriften en zeldzame drukken, die hij aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel legateerde, en een uitzonderlijke verzameling schutterszilver, dat een definitieve bestemming in het Openluchtmuseum van Bokrijk moest krijgen. De rest van de

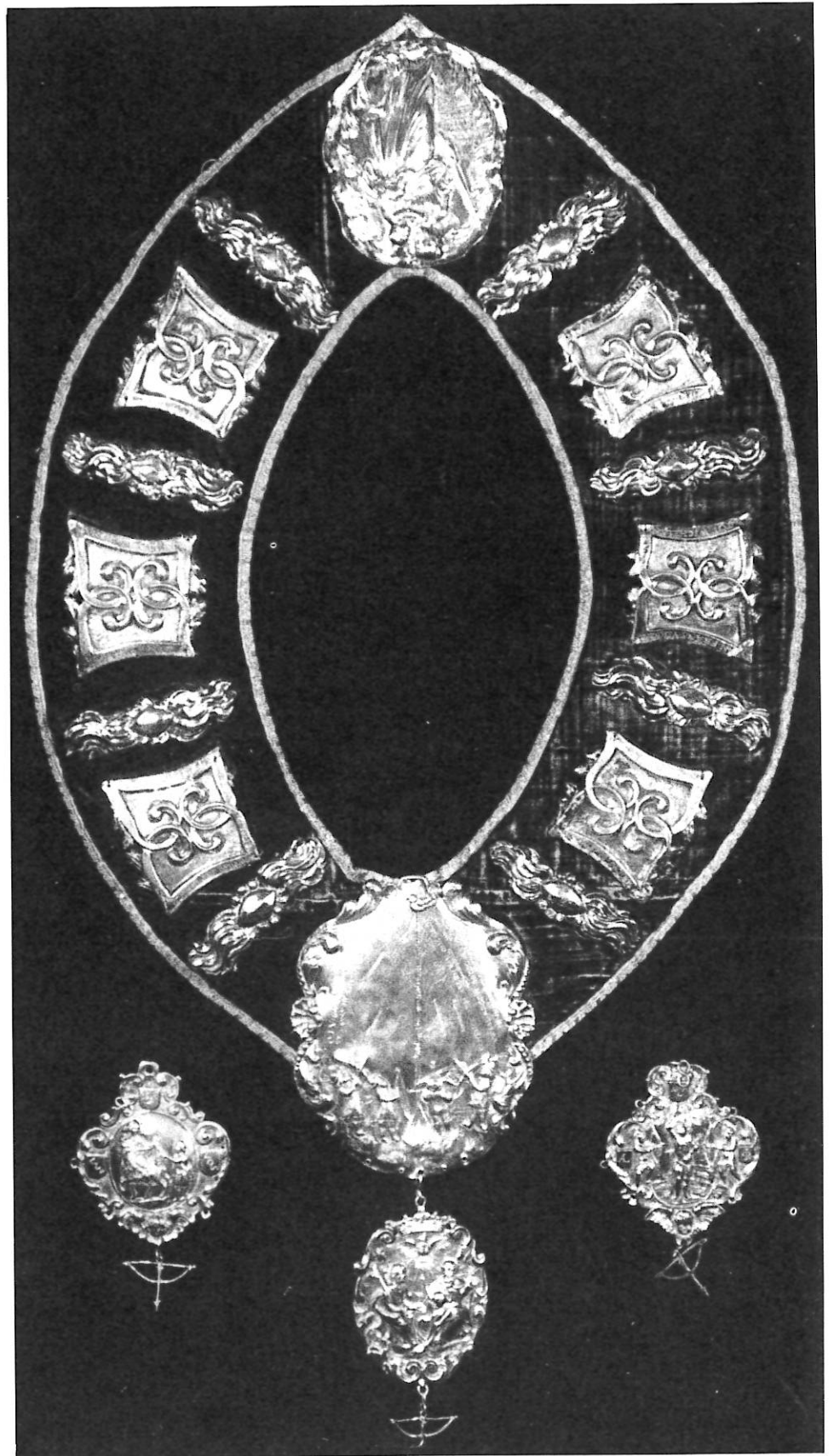

Afb. 37

Baron dr. Ludo van Bogaert (1897-1989), neuroloog en kunstverzamelaar.

(30) Vgl. A. WOUTERS en J. OOSTVOGELS, *36ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde te Beerse*, 4 en 5 september 1993, in : *De Vlierbes*, XVI, 1994, blz. 185-198; J. GERITS, *36ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde te Beerse* (4-5 september 1993), in: *Heemspiegel*, XV, 1993, nr. 3, blz. 8-9.

(31) Zie over hem : J.J. en L. MARTIN, *Hommage à Monsieur Ludo van Bogaert*, in: *Acta neurologica Belgica*, XC, 1990, blz. 27-45.

Afb. 38

Koningsbreuk van de handbooggilde van St.-Sebastiaan te Wichelen (1646-1793). Legaat Baron van Bogaert, Bokrijk. Foto: A. Lambrechts.

met veel smaak bijeengebrachte kunstverzameling, nl. wandtapijten, zilverwerk, porselein enz., werd, ten voordele van de Born-Bunge-Stichting geveild bij Sotheby's.

Het legaat schutterszilver, dat baron van Bogaert aan Bokrijk schonk, omvat zestien voorwerpen (32): zeven volledige koningsbreuken, een gildebeker, een stokbekroning, een houten pijlenkoker (het enige niet-zilveren voorwerp) en enkele losse vogels en platen. Eigenlijk is het een zeer heterogene verzameling, want de voorwerpen zijn afkomstig uit verschillende streken in Vlaanderen, zowel van stedelijke als landelijke schuttersverenigingen. Zij hoorden toe aan handboog-, voetboog- en kolveniersgilden.

Meer gedetailleerd omvat het legaat van Bogaert : een plaat (afbeelding van St.-Sebastiaan) met ketting (eerste helft 18de eeuw), vermoedelijk van een handbooggilde uit het Antwerpse; drie platen, waarvan één met de marteling van St.-Sebastiaan (17de eeuw), vermoedelijk van een gilde uit het Mechelse; twee losse stukken, nl. een gekroonde vogel en een plaat (17de eeuw ?); een gekroonde vogel (18de eeuw); een niet-gekroonde volronde vogel (17de eeuw ?); een volronde vogel (17de eeuw); stokbekroning met gekroonde papegaai (midden 17de eeuw) van een Antwerpse gilde; de breuk van de haakbusgilde van St.-Barbara te Beerse (17de eeuw houten pijlenkoker (midden 18de eeuw); de breuk van de handbooggilde van St.-Sebastiaan en St.-Pieter van Borlo (18de-19de eeuw) de breuk van de handbooggilde van St.-Sebastiaan van Werchter (17de, 18de en 19de eeuw); beker van de Gilde van de Oude Voetboog te Antwerpen (midden 17de eeuw); breuk van een St.-Sebastiaansgilde (17de-18de eeuw), breuk van de handbooggilde van St.-Sebastiaan van Wichelen (17de-18de eeuw); breuk van de kolveniersgilde van St.-Gertrudis te Vorst (Laakdaal) (17de eeuw); breuk van een niet gelokaliseerde St.-Sebastiaansgilde (16de eeuw).

Het pronkstuk uit de verzameling schutterszilver is zonder twijfel de

beker van de Gilde van de Oude Voetboog te Antwerpen. De beker (h. 24 cm.) bestaat uit een ronde gedreven voet, een baluster en een geciseleerde schelp. Aan de achterzijde ervan is volgende tekst aangebracht : ALS SPAIGIEN EN[DE] VRANCRYCK / MET DEN PAIS VERSEMDE / SO DRONCKEN WY ANTWERPENAEREN / SO T BETAEMDE / BY ORDE VAN ONSE DEKEN IN LEVEN / EN HET GVLDE VANDEN OVDEN / VOETBOOGH VERHEVEN / 1648. De tekst verwijst naar de Vrede van Münster (30 januari 1648), die een einde maakte aan de Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden. Blijkbaar was de auteur van die verzen ("Spaigien ende Vrancryck") minder goed op de hoogte van de eigentijdse Europese geschiedenis. Frankrijk en Spanje kwamen immers pas later op het jaar tot een moeizaam vergelijk in het kader van de Westfaalse Vrede. In Antwerpen werd de Vrede van Münster afgekondigd op 5 juni 1648.

De verzameling schutterszilver van baron van Bogaert kwam tot stand uit bezorgdheid voor dat kulturele erfgoed. Hij was er om bekommerd dat het schutterszilver niet nodeloos versnipperd zou worden en verdwijnen in anonieme, soms buitenlandse privé-verzamelingen. De meeste voorwerpen uit het legaat zijn afkomstig van de voormalige verzameling van de Antwerpse oudheidkundige Frans Claes (1860-1934), wiens speciale belangstelling uitging naar de gilden (de veilingcatalogus vermeldt 556 stukken). Zijn indrukwekkende kollektie, die ondergebracht was in het privé-museum "De Gulden Spoor" te Antwerpen, werd in 1934 openbaar geveild, zodat heel wat voorwerpen erg verspreid geraakten. Rechtstreeks of onrechtstreeks kon baron van Bogaert een aantal van de belangrijkste stukken weer bijeen brengen om ze voor eigen volk te bewaren.

Het legaat van Bogaert is zonder twijfel de mooiste en kostbaarste schenking, die het Provinciaal Openluchtmuseum sinds zijn oprichting in 1953 heeft verworven.

(32) J. ROMBOUTS, *Legaat Baron en Barones Van Bogaert. Schutterszilver permanent tentoongesteld in de Pastorij van Schriek*, Bokrijk, 1994.

Afb. 39

Beker van de Gilde van de Oude Voetboog te Antwerpen (17de eeuw). Legaat Baron van Bogaert, Bokrijk.
Foto: A. Lembrechts.

Overeenkomstig de uitdrukkelijke wens van de schenker moest het schutterszilver in éénzelfde ruimte tentoongesteld worden. Vanaf 5 juni 1994 kreeg de kollektie een permanente ruimte toegewezen in de statige 18de-eeuwse pastorie van Schriek, midden in het Kempens gedeelte van het Openluchtmuseum. De schenking aan Bokrijk was een bewuste keuze om het erfgoed, dat geruime tijd in privébezit bewaard bleef, bij elkaar te houden en het eeuwenoude gemeenschapspatrimonium, waartoe het schutterszilver beslist behoort, weer publiek toegankelijk te maken.

Gruitrode.

J. Gerits.

De Deinse Schuttersgilden (1494-1504)

In de stadsrekening van Deinze 1494-1496 (33) lezen we de volgende uitgaveposten ten voordele van de voetboogschutters van Sint-Joris van Deinze, resp. de handboogschutters van Sint-Sebastiaan van Petegem als (wijn)vergoeding voor hun zondagse oefenstunden:

- *Betaelt Pauwels Neerinc, weert inde drie coninghen te Peteghem ,32 sch. par. voor de hacht grote die de stede van Deinse van houts ghecostumeert es te scincken den scutters vanden voetboghe van Sint Jorishgulde te Deinse alle de sondaghe van halfmaerte tot bamesse ende ditte alleenlic van vier sondaghe die Rogier vanden Houcke vergat te stellene in sijn rekeninghe heft hier xxxij sch.*

(33) Alg. Rijksarchief Brussel, *Rekenkammers*, nr. 33.954: Stadsrekening Deinze 19 Maart 1493 - 8 maart 1495 (= 1494-1496 n.s.),

- Item betaelt Martin Joye de somme van 4 pont dertien scele. par. midten vors. voor de drie grote die de stede van Deinse van houts ghecostumeert es te scijnkene den scutters vanden hantboghe van Sent Sebastiaensgulde van Peteghem alle de sondaghe van halfmaerte 1493 (= 1494 n.s.) toot bamesse 1494 daerof datter gheweet hebben dertich sondaghen, die ten prijse vorn. belopen totte vors. somme van iiiij lb. 13 sch.

Dergelijke uitgaveposten komen in de opeenvolgende stadsrekeningen herhaaldelijk voor, ook nog in de vroege zestiende eeuw.

We citeren nog een voorbeeld, uit de stadsrekening van 1503-1504 (34):

- Item ghepresenteert den guldebroers van mijnen heere van Ste Sebastiane te Peteghem alle sondaghe uten name vander stede iij sch. p(ar). te wine waert als zij dien (= deden) scutterlic schieten ende ditte van half marte tot bamesse te wetene vanden jare 1502 iiiij lb. 10 sch. p(ar). ende vanden jare 1503 iiiij lb. 16 sch. p(ar). comt samen ix lb. 6 sch. par.

Drongen.

P. Huys.

Luysterlyke Gaey-feeste binnen de stad Deynze

(Gazette van Gend, nr. 1369 van 30 april 1807)

D'Heeren hoofdman, koning, deken en eeder societeyt van den hand-bogen gezeyd het gilde van S. Sebastiaen, in de stad Deynze, departement van de Schelde, hebben vastgesteld aldaer op zondag wezende den 7 juny 1807, te geven eene gaey-schietinge, waer toe zy d'eere hebben te inviteeren alle de societeyten en liefhebbers van den hand-bogen, zoo van dit als van andere departementen, tot het bywoonen van zelve schietinge, onder de volgende conditien, te weten:

Art. 1. Dat'er van wegen deze societeyt zullen opgesteld worden vyf prys-vogelen dies den eersten zal bestaen in eene zilvere caffè-kanne, weirdig 137 guldens, den gonnen n° 2 in eene zilvere porte-caraffe weirdig 65 guldens, den gonnen n° 3 in twee zilvere Saucieren, weirdig f 52.14.0, den gonnen n° 4 in zilvere zout-vat, pepervat en Mostaert-pot, weirdig f 46.0.0, ende den gonnen n° 5 in eene zilvere loute of soup-lepel, weirdig f 31.18.0, in consideratie welke prys-vogelen vyf pelotons, ider bestaende in zes mannen, uyt deze societeyt zullen vermogen te schieten, te weten eerst peloton n° 1 en vier volgens tour van lotinge.

2. Ider peloton van de genoode societeyt zullen moeten bestaen uyt zes mannen en elk peloton zal moeten opstellen zes vogelen niet min nochte meer.

3. Voor elken op te stellen vogel zal men compant moeten betaelen, in goed geld specien, zeven fransche kroonen, en voor elken vogel, die zal afgeschoten zyn, zal er betaelt worden zes gelyke kroonen; zullende elken vogel maer gecenseert en gerekent worden afgeschoten te zyn met het ontruymen der spille.

4. Dat'er boven de gezeyde vyf pryzen door de zelve Societeyt zal gegeven worden eenen prys van eere, bestaende uyt eene goude medaille, weirdig thien fransche kroonen, dit aen de societeyt ofte liefhebbers, die met de meeste tekenen van eere in deze stad zullen komen; wel verstaende, dat den zelven prys van eere niet zal gegeven worden aen die ten voorzeyden dage, voor den middag, niet zullen gearriveerd zyn, en hunne aenkomste by deze stad aen de voorzeyde Societeyt van Deynze zullen doen annonceeren hebben, om ingehaelt en geconduiseert te worden tot in het hof ofte vergaederplaetse dezer societeyt, en ook aen de gene dies de compagnie niet zal bestaen uyt ten minsten zes confraters, alle gekleed in uniforme, en ten minsten voorzien zynde van standaert, gevoerd door guidon, vaendel, tambour en fyffel.

5. Ten twee uren 's naermiddags zal ten hove ofte vergaeder-plaetse dezer societeyt gedaen worden de lotinge, waer naer men, benevens de societeyt en liefhebbers, die van buyten deze stad met tekenen van eere zullen gekomen zyn, zal gaen ten huize van den heer meyer dezer stad, om aldaer te haelen de voornoemde pryzen, en van daer gekomen zynde, zal men het schiet-spel beginnen, en eyndigen ten acht uren 's avonds precies, den tour begonst zynde ofte niet, en d'onafgeschotene vogelen zullen er blyven staen tot 's anderdags, alswanneer men weder zal beginnen schieten ten acht uren 's morgens, en eyndigen ten elf uren voor middag, 't en waer den tour begonst zynde, zal den zelven dan mogen voleynd worden, zonder dat'er noch voorder zal geschoten worden, en immediaet daer naer, zal'er gelot worden voor alle de vogelen, die al dan niet zullen afgeschoten zyn.

6. Dat den genen afgeschoten hebbende eenige der voorzeyde prys-vogelen, d'optie zal hebben van den zelven prys te genieten in geld, zoo als hier voor zulks gefixeerd is, mids daer op verliezende emmers laetende aftrekken het zevenste deel van diere.

7. Dat de dry eerste scheuten der voorzeyde schietinge, gezeyd de dry scheuten van eere, zullen geschoten worden door d'heeren maire ende twee adjointen dezer stad, en de vogelen, die door deze scheuten zullen vallen, zullen wezen ten profyete van den gemeenen armen dezer stad.

(34) Alg. Rijksarchief Brusel, Rekenkamers, nr. 33.958: Stadsrekening Deinze 10 febr. 1502 (= 1503 n.s.) - 1 dec. 1504, f° 13r°.

8. Alle de disputeren, die nopende de zelve schietinge zouden resulteeren, als ook het toewyzen van den prys van eere, zullen definitivelyk gedecideert worden door d'heeren meyer en commissaris van police dezer stad, benevens twee members uyt deze societeyt, door de generaliteyt der zelve societeyt te kiezen. (35).

Drongen.

P. Huys.

Kermis-gaaischieting te Eeklo (1782)

In de *Gazette van Gend* van 15 aug. 1782 staat volgende aankondiging te lezen:

Hoofdman, Koning, Deken en voordere Confraters van het oud vry geocroyëerd Gilden van S. Sebastiaen, onderhouden met den Hand-Bogen binnen de Stad, Keure ende Vryheid van Eecloo, begroeten alle Liefhebbers van geocroyëerde Gildens, om op den 26. Augusti, wezende den tweeden dag van hunne Kermisse, te komen helpen afschieten negen Prys-Vogels, de welke zullen bestaen in zo vele nieuwe Kroonstukken als'er scheuten zullen gebeuren in elke ronde, waer voor ideren mede-schietenden Confrater voor ten een ure naer middag in hunne Gilde-Kamer zal moeten betaalen eene nieuwe Kroone voor elke scheute, die hy zal schieten, alle welke Kroonen zullen verdeylt worden op de negen Vogels. De voordere Conditien zijn à l'ordinaire, gelyk in eene Beschryvinge.

Drongen.

P. Huys.

De Sint-Sebastiaansgilde van Kieldrecht (1699-1899)

In de 17de eeuw beleefde het schutterswezen in het Waasland een opmerkelijke bloeiperiode. Heel wat gilden werden toen gesticht, terwijl andere, oudere verenigingen, een herbevestiging van hun privileges verkregen. Uit het begin van de 17de eeuw dateren de schuttersgilden van Nieuwkerken (1608, herbevestiging van de privileges van 1535), Kruibeke (1610, herbevestiging van de privileges van 1526), Haasdonk (1611), Bazel (1612), Lokeren (1613), Waasmunster (1613) en Sint-Pauwels (1616). De St.-Sebastiaansgilde van Kieldrecht

kwam pas op het einde van de 17de eeuw tot stand. Op 2 september 1698 vroegen de inwoners van dat polderdorp aan koning Karel II de toelating om een schuttersgilde op te richten, want zonder de uitdrukkelijke machtiging van de regerende vorst mochten immers geen gilden of broederschappen worden opgericht. Op 5 mei 1699 gaf de koning zijn toelating om in Kieldrecht een handbooggilde op te richten. De nieuwe St.-Sebastiaansgilde mocht ten hoogste vijftig mannen groeperen *van goeder name ende faeme mits bequaem om te connen hanteren ende exerceren het schielspel vanden handtboge*. Het verleende oktrooi werd op 15 januari 1700 geregistreerd.

De geschiedenis van de St.-Sebastiaansgilde van Kieldrecht, die aldus tot stand kwam, werd inmiddels deskundig bestudeerd door dr. José Verschaeren, archivaris bij het Rijksarchief te Beveren, die er een uitstekende publikatie aan wijdde (36). In zijn gedegen studie beschrijft de auteur in vijf hoofdstukken achtereenvolgens de oprichting en het oktrooi van de St.-Sebastiaansgilde, haar statuten en reglementen, de structuur van de gilde, haar activiteiten en tenslotte haar materiële uitrusting. Hoewel men mag aannemen dat de handbooggilde van Kieldrecht bij de stichting of alleszins kort nadien eigen statuten kreeg, die vermoedelijk tot het einde van het Oud Regime nagenoeg onveranderd bleven en weinig fundamentele wijzigingen ondergingen, beschikt men slechts over een reglement dat van 1818 dagtekent. Die statuten worden door dr. J. Verschaeren toegelicht. In het derde hoofdstuk besteedt hij aandacht aan de leden, de rechten en de plichten van het lidmaatschap en aan de bestuursfuncties van de gilde. De activiteiten bestonden uit schietspelen, de deelname aan processies en stoeten, de gildemaaltijd en een reeks andere vieringen in het kader van het dorpsleven. Op 1 april 1899 verwierf de St.-Sebastiaansgilde de titel van "Koninklijke Maatschappij", hetgeen op 8 mei officieel in Kieldrecht werd gevierd. De materiële uitrusting van de schuttersvereniging komt in het

(35) Ook gepubliceerd in de *Gazette van Gend* van 4 mei en van 7 mei 1807. In dezelfde jaargang 1807 van die krant verschenen ook aankondigingen in verband met de boogschietingen in Bottelare (*GvG* van 4 mei), Sas-van-Gent (*GvG* van 7 mei), Wetteren, Sint-Sebastiaansgilde (*GvG* van 28 mei, 4, 15 en 22 juni), Gent, Sint-Sebastiaanshoofdgilde (*GvG* van 11 en 15 juni), Waarschoot (*GvG* van 15 juni) en Zottegem, Sint-Sebastiaansgilde (*GvG* van 25 juni) e.a.m.

(36) J. VERSCHAEREN, *De Sint-Sebastiaansgilde van Kieldrecht (1699-1899)*, Beveren, 1994, 80 blz., ill. Prijs : 200 fr. Verkrijgbaar door storting van het bedrag op rekening 415-3035931-40 van V.Z.W. Het Land van Beveren, 9100 Beveren.

vijfde hoofdstuk ter sprake : de gildekamer, de schuttershof, het koningszilver, de trommel, de schichten (zilveren pijlen met inschriften), het vendel, de flambouwen, de pijlen, de stinge (staak of schuttersboom, waarop de gaai werd bevestigd) en het altaar (uitgevoerd door beeldsnijder Christiaan Vermeire, 1719). Op 22 maart 1945 werd het gildelokaal "De Handboog" door een V1-bom getroffen en volledig verwoest. Op de weide "Het Schuttershof" werd in 1962-1965 een nieuwe woonwijk opgericht, waarbij zelfs de oude plaatsnaam verloren ging. Van de aanwezigheid van de St.-Sebastiaansgilde bleef in het dorpsbeeld dus niets bewaard. Ook de gilde zelf werd op het einde van de jaren '60 ontbonden.

Naar aanleiding van de studie van dr. José Verschaeren werden de resterende gildevoorwerpen gefotografeerd en grondig bestudeerd door lic. Wim Nys en lic. Dirk Van Duyse. Het betreft het altaar (1719), een gildebord met afbeelding van St.-Sebastiaan (18de eeuw), de gildevlag van 1930, zeventien armschutplaten of armbeschermers (19de eeuw) en het gildezilver, bestaande uit drie zilveren pijlen (1735, 1811 en 1813) en een koningsbreuk (vogel, ketting en schildje). Van einde juli tot einde september 1994 werden die voorwerpen tentoongesteld in een speciale toonkast in het gemeentelijk heemkundig museum op de zolder van het kasteel Cortewalle te Beveren. De tekst van dr. José Verschaeren kon tevens worden aangevuld met een kunsthistorische beschrijving van de gildevoorwerpen (37).

De geschiedenis van de St.-Sebastiaansgilde van Kieldrecht is echter meer dan een historisch overzicht van de plaatselijke vereniging. De auteur heeft in de "Inleiding" tot zijn publikatie dat bijzonder treffend verwoord : *Aan de hand van dit verenigingsleven ervaren wij de noden van de mensen en van de tijd waarin zij leefden, hun levensgewoonten, belangstellingspunten en meningen op politiek, godsdienstig, sociaal, economisch en cultureel gebied en de heersende mentaliteit in hun groep. Op die manier biedt het gildeleven*

meer dan alleen maar een kijk op het ontspanningsleven, maar ook een ruim inzicht in het maatschappijbeeld van de 18de en 19de eeuw (38).

Dr. José Verschaeren, als auteur, en de Hertogelijke Heemkundige Kring "Het Land van Beveren", als uitgever, verdienen onze gelukwensen voor de degelijke en fraai verzorgde uitgave.

Gruitrode.

J. Gerits.

Gildekongressen van het hertogdom Brabant

De drie federaties van schuttersgilden van het aloude hertogdom Brabant, nl. de Hoge Gilderaad van Brabant, de Hoge Gilderaad der Kempen en de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden, houden sedert 1979 tweejaarlijkse gildekongressen, die telkens aan een welomlijnd thema gewijd zijn. De spilfiguur van die studiesamenkomsten is zonder twijfel dr. Eugeen Van Autenboer, laureaat van het "Dr. Jozef Weyns Eremerk - 1993", die op ongeveer alle kongressen een merkwaaardige lezing hield. Tot nog toe vonden al acht gildekongressen plaats :

1. *Goirle (Ned.)*, 3 november 1979 : Lezingen : dr. E. Van Autenboer, "De historische binding en de noodzaak van samenwerking der Brabantse Gilden"; J. Verbesselt, "Prijzenjacht of verbroedering ?" (39).
2. *Goirle (Ned.)*, 21 maart 1981 : Lezing : dr. P.L.P. Pirenne, "Brabant - Archief - Kerk. Drie terreinen van zorg voor de schuttersgilden uit het oude hertogdom (Brabant)" (40).
3. *Goirle (Ned.)*, 26 maart 1983 : Lezingen : dr. E. Van Autenboer, "Een gilde is meer dan een vereniging van schutters"; dr. A. Smulders, "Aandacht voor het Heilig Land, de Heerd waar het eerste altaar stond" (41).
4. *Schoten*, 16 maart 1985 : Thema "De vrouw in de Gilde". Lezingen: dr. E. Van Autenboer, "De vrouw in de gilde. Revolutie of bevestiging van een bestaande toestand ?"; mgr. J. Lescauwet, "Mens en menselijkheid in de gilde" (42).

(37) W. NYS en D. VAN DUYSSE, *Voorwerpen Sint-Sebastiaansgilde Kieldrecht*, in : J. VERSCHAEREN, *a.w.*, blz. 74-77.

(38) J. VERSCHAEREN, *a.w.*, blz. 3.

(39) *Eerste Gilde-Congres uit het Hertogdom Brabant*, 3 november 1979 te Goirle, z.p., 1979, 22 blz.

(40) *Tweede Gilde-Congres uit het Hertogdom Brabant*, 21 maart 1981, Jan van Besouwshuis Goirle, z.p., 1981, 16 blz.

(41) *Verslag derde Gildecongres, gehouden te Goirle*, 26 maart 1983, z.p., 1983, 52 blz.

(42) *"De vrouw in de Gilde". Verslag van het vierde Gildecongres, Schoten*, 16 maart 1985, z.p., 1985, 40 blz.

5. *Goirle (Ned.)*, 25 april 1987 : Thema "De koning". Lezingen: dr. E. Van Autenboer, "De Gildekoning in het oude hertogdom Brabant"; J. Verbesselt, "In en om de koningschieting in Brabant"; K. Vermeeren, "In en om de koningschieting in Noord-Brabant" (43).

6. *Leuven*, 8 april 1989 : Lezingen : E. Van Autenboer, "De Leuvense hoofdgilden en hun betekenis voor het Brabantse gildeleven"; J.B.M. Mes, "Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden"; E. Bolcmans, "De Hoge Raad der Kempen"; A. Van Rompuy, "Vlaams-Brabant" (44).

7. *Bergen-op-Zoom (Ned.)*, 20 april 1991 : Lezingen : dr. E. Van Autenboer, "Het handhaven van de traditie, de enige hoop in blijde en bange dagen van het Brabants gildewezen"; dr. J.J.M. Penders, "Traditie, beleving, herbeleving" (45).

8. *Hoogstraten*, 3 april 1993 : Thema "De zorg voor ons patrimonium. Lezingen : H. De Kok, "Zorg voor onze gildedocumenten"; J. Oomen, "De zorg voor ons zilver"; W. Bosmans, "Fijfer en trom en het Vlaamse land"; A. Sterck, "Zorg voor onze dansen"; E. Van Autenboer, "De zorg voor onze identiteit" (46).

De handelingen van de acht gildeskongressen werden telkens uitgegeven in een verslagboek, waarin o.a. de lezingen integraal zijn opgenomen. Die publikaties vormen een reeks kostbare naslagwerken rond verschillende aspecten van het gildewezen.

Gruitrode.

J. Gerits.

De "Kaarten" van de schuttersgilden van het hertogdom Brabant (1300 - 1800)

Ons trouw Verbondslid, dr. Eugeen Van Autenboer, is de beste kenner van het gildewezen in het hertogdom Brabant. De lijst van publikaties, die hij aan dat onderwerp wijdde, is indrukwekkend (47). Daaraan werd onlangs een tweedelige monografie, met als titel *De kaarten van de schuttersgilden van het Hertogdom Brabant*,

1300-1800, toegevoegd. Op het vlak van zijn historisch en volkskundig onderzoek omtrent het schutterswezen is die publikatie beslist de belangrijkste realisatie. Het tweedelig werk, waarvan de uitgave door de Stichting Zuidelijk Historisch Contact te Tilburg, onder hoofdredactie van prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, werd verzorgd, werd op 8 juni 1994 in het Provinciehuis te 's-Hertogenbosch (Ned.) officieel voorgesteld (48).

De idee om een studie te ondernemen over de kaarten of reglementen van de gilden in het oude hertogdom Brabant ontstond ter gelegenheid van het eerste Gildekongres, dat op 3 november 1979 te Goirle (Ned.) werd gehouden. Het voorstel genoot veel succes. Sedertdien heeft dr. E. Van Autenboer de oude kaarten uit de periode van 1300 tot 1800, zowel de reeds gepubliceerde als de in handschrift bewaarde gildereglementen verzameld. Daarbij viel al spoedig op dat de kaarten van de 14de-16de eeuw minder talrijk tot ons kwamen, in tegenstelling tot de reglementen van de 17de-18de eeuw, die sterk vertegenwoordigd zijn. De auteur had een *corpus* van die honderden kaarten kunnen samenstellen en uitgeven, maar een dergelijke publikatie zou minder inzichtelijk zijn geweest en slechts toegankelijk voor specialisten. Hij verkoos de veelzijdige inhoud van de kaarten thematisch te behandelen, nl. in elf hoofdstukken, met verdere onderverdelingen. Telkens werden afzonderlijk Zuid-Brabant, Noord-Brabant en Waals-Brabant belicht, met daarbij een beknopte samenvatting betreffende de drie streken om eventuele verschillen en evoluerende opvattingen te kunnen vaststellen. De gildereglementen komen doorgaans kronologisch aan bod, zodat de inhoudelijke evolutie gemakkelijker aangetoond kan worden.

Met betrekking tot de kaart gebruikt het gildewezen verschillende benamingen door elkaar : ordonnantie, keur, oktrooi, gildebrieff, reglement, privilege en kaart. Dr. E. Van Autenboer geeft de voorkeur aan het woord "kaart", dat hij in zijn enge

(43) "De Koning". *Vijfde Gildecongres, Goirle*, 25 april 1987, z.p. 1987, 45 blz.

(44) *Verslag 6e Gildecongres, Leuven*, 8 april 1989, z.p., 1989, 50 blz.

(44) *Verslag van het 7e Gildecongres Hertogdom Brabant te Bergen-op-Zoom*, 20 april 1991, z.p., 1991, 46 blz.

(45) *8ste Gildecongres van het Hertogdom Brabant, Hoogstraten*, 3 april [1993], z.p., 1993, 62 blz.

(47) De belangrijkste publikaties over het gildewezen zijn opgenomen in de bijdrage van H. DE KOK, Dr. E. Van Autenboer. *Een bio-bibliografie*, in: *Liber Amicorum E. Van Autenboer (= Taxandria*, n.r. LVII, 1985, blz. 7-26).

(48) E. VAN AUTENBOER, *De kaarten van de schuttersgilden van het Hertogdom Brabant (1300-1800)*. (*Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland*, XCVI), 2 dln., Tilburg, 1993-1994, IV en XII - 695 blz. Prijs : 2350 fr. Te bestellen : Stichting Zuidelijk Historisch Contact, p/a Hezelaar 2, 5422 BX Gemert, Nederland.

betekenis hanteert : "de verzameling van de voornaamste rechten en plichten van de gildebroeders" (49). In elf hoofdstukken wordt vervolgens de inhoud van de kaarten samengevat : het verlenen van de kaart; de leden van de gilde; het bestuur; voorrechten en plichten; de kledij; het wapenbezit; het schieten; vieringen en vergaderingen; financiën; interne gedragsverplichtingen; contacten met andere gilden. Elk hoofdstuk is op zijn beurt onderverdeeld, zodat de lezer een duidelijk overzicht krijgt omtrent de veelzijdige inhoud van de kaarten. In het tweedelige werk van dr. E. Van Autenboer is geen bibliografie over het gildewezen opgenomen. Wel is in het eerste deel een lijst van archivalia, bronnenpublicaties en literatuur per plaatsnaam (in alfabetische volgorde) gepubliceerd (50). Ten gerieve van de lezer zijn *indices* van geografische namen, persoonsnamen en instellingen achteraan in het tweede deel voorzien, hetgeen uiteraard het raadplegen van het omvangrijk werk aanzienlijk vergemakkelijkt.

Deze korte voorstelling van de monografie van dr. E. Van Autenboer, de belangrijkste publicatie die tot nog toe over het gildewezen in Vlaanderen verscheen, wensen we af te ronden met een wens van de auteur : "Mogen de lezers en vooral de gildebroeders en gildezusters... de basisprincipes van het echte leven terugvinden. Zij zullen er de verkla-

ring in vinden voor het jong blijven van de gilden : de trouw aan de aloude principes aangepast aan de eisen van de tijd. Dat is en blijft de waarborg voor de levenskracht van het gildewezen" (51).

Gruitrode.

J. Gerits.

"De vier Gentse hoofdgilden" : een boeiende tentoonstelling en een leerrijk boek

Gent is de enige Vlaamse stad, waar binnen de muren de aloude vier hoofdgilden nog actief zijn. Die schuttersgilden kwamen tot stand in de middeleeuwen, uit militaire noodzaak. Nadat vanaf de 15de-16de eeuw dat militaire aspekt plaats had gemaakt voor ontspanning, werden die gilden verenigingen van broederlijk samenzijn en vermaak. Na de Napoleontische tijd evolueerden zij tot loutere sportverenigingen, die de kruisboog, de handboog, de karabijn en het foret (schermwapen) hanteren.

In overleg met het Gentse stadsbestuur werd beslist de vier hoofdgilden, die door het brede publiek feitelijk weinig gekend zijn, in het volle daglicht te stellen aan de hand van een opmerkelijke tentoonstelling in het Bijlokemuseum te Gent (1 mei - 19 juni 1994) en een gelegenheidspublicatie in boekvorm te verzorgen (52).

Afb. 40

Gewapende schuttersgilden in de 14de eeuw. Litho A. Heins naar verdwenen muurschilderingen. Gent, Stadsarchief, *Atlas Goetghebuur*.

(49) ID., *A.w.*, I, blz. 1.

(50) ID., *A.w.*, I, blz. XIII-LV.

(51) ID., *A.w.*, I, blz. VII.

(52) B. BAILLIEUL, *De vier Gentse Hoofdgilden. Zeven eeuwen traditie van waken, feesten en teren*, Gent, 1994, 120 blz., ill. Prijs : 500 fr. Te bestellen : Bijlokemuseum, Godshuizenlaan 2, 9000 Gent.

Aan de hand van archiefdocumenten, portretten, beelden, vlaggen, wapens en allerhande andere voorwerpen, voortkomend uit verschillende musea, archieffondsen en privé-verzamelingen werd in de tentoonstelling een treffend beeld gegeven van de geschiedenis, de werking en de betekenis van de vier Gentse hoofdgilden. Het boek dat als een toelichting en begeleiding van de expositie werd uitgegeven, werd geschreven door Beatrix Baillieul, assistente bij de Dienst Monumentenzorg van de stad Gent, die op het vlak van de studie van het Gentse gildewezen reeds haar sporen verdiende (53).

Ook voor de tentoonstelling "De vier Gentse Hoofdgilden" heeft zij een interessant en fraai verzorgd naslagwerk samengesteld. Een hoofdgilde had in het schutterswezen bevoegdheden over alle andere gilden met hetzelfde wapen en dezelfde beschermheilige binnen een welomlijnde geografische omschrijving. Daarbij ging het vooral om eer en erkenning door de lagere gilden van het platteland. Naar het gebruik van het wapen onderscheidde men in Gent de voetboogschutters van Sint-Joris (vóór 1314), de handboogschutters van Sint-Sebastiaan (1322), de kolveniers of busschieters van Sint-Antonius (vóór 1481) en de schermers van de Sint-Michielsgilde (1613).

In zeven hoofdstukken belicht de auteur de geschiedenis van de vier hoofdgilden, tegen de achtergrond van de stedelijke geschiedenis. De 14de-15de eeuw was de bloeitijd van de Sint-Joris- en Sint-Sebastiaansgilden, die toen de kern vormden van de Gentse milities. In de daaropvolgende bewogen 16de eeuw evolueerde de militaire rol van de bestaande gilden naar een taak van ordehandhaving. De hand- en kruisboog moesten immers vanaf het einde van de 15de eeuw geleidelijk aan de plaats ruimen voor het vuurwapen. De oprichting van de St.-Antoniusgilde beantwoordde volkomen aan de evolutie van de bewapening. Zij hanteerde de haakbus als schietwapen. Ingevolge de 16de-eeuwse onlusten ondervonden alle gilden heel wat nadelen, zodat zij een beroep deden

op het stadsbestuur om bepaalde onkosten te kunnen dekken. Na de religieuze troebelen en het herstel van de katholieke Spaanse vorst, gingen ook de hoofdgilden een nieuwe bloeiperiode tegemoet. In dat klimaat kwam in 1613 de Sint-Michielsgilde als vierde hoofdgilde tot stand. In 1703 werden de vier hoofdgilden ontbonden. Hun eigendommen werden, mits overname van lasten en schulden, toegewezen aan de stad. In de eerste helft van de 18de eeuw werden ze echter geleidelijk weer in hun functie hersteld: eerst de Sint-Michielsgilde, in 1706, en als laatste de Sint-Antoniusgilde, in 1752. Door de komst van de Franse republikeinse troepen werden de gilden in 1796 ontbonden en kwam een einde aan hun politieke opdrachten. In het begin van de 19de eeuw deed de Gentse stadsmagistraat nog af en toe een beroep op de gilden om feesten te organiseren en de orde binnen de stad te handhaven. Na 1830 evolueerden de gilden tot uitgesproken sportverenigingen met een sterke zin voor tradities.

Na het historisch overzicht van de vier Gentse hoofdgilden belicht B. Baillieul het veelzijdig en rijk patrimonium van de gilden. De meeste bestudeerde en afgebeelde voorwerpen waren op de tentoonstelling te zien. Het boek wordt afgerond met een beredeneerde bibliografie, waarin de archiefbronnen, de bestaande literatuur en de publikaties over het schutterswezen, de wapens en wapenmakers, de gilden en hun optochten aan bod komen.

Gruitrode.

J. Gerits.

Het "Keizershof", lokaal van de St.-Jorisgilde van Kaulille, openbaar verkocht

Het "Keizershof", dat in het dorpscentrum van Kaulille (gemeente Bocholt) is gelegen, behoort tot het culturele erfgoed, dat ontegensprekelijk de identiteit van dat Kempense kerkdorp mede bepaalt. De historische hoeve werd eeuwenlang

(53) Zie o.a. : B. BAILLIEUL, *De oude koninglyke gilde Sint-Rochus te Gent. Een bijdrage tot de geschiedenis van de kruisboog-sport*, Gent, 1984. Vgl. *Ons Heem*, XLII, 1988, blz. 26-27 (= J. Gerits).

bewoond door de families Neven en Dirckx-Neven. Omdat de familie, o.a. de vroegere gemeentesekretaris Theo Dirckx, als kapitein van de Sint-Jorisgilde een opmerkelijke rol speelde in het schutterswezen van Kaulille en zelfs in de Noorder-Kempen, had de in 1554 opgerichte St.-Jorisgilde er haar schutterslokaal. Na het overlijden van Maria Dirckx (+ 22 mei 1992), de laatste bewoonster-uitbaatster, werd het domein (woning met omliggende tuin en boomgaard, in het totaal 36 are, 32 ca.), dat in onverdeeldheid verkeerde, door de familie publiek verkocht (54). Het veilen van de merkwaardige inboedel vond plaats op 29 oktober 1992. Het goed werd in 1993 aangekocht door dr. Robert Medaer, neuroloog, die vast besloten is het "Keizershof" te behouden en deskundig te laten restaureren. De nieuwe eigenaar betreurt wel dat de inboedel, die feitelijk bij het gebouw hoorde, thans verspreid is. Met de verkoop van het "Keizershof" verloor de Sint-Jorisgilde van Kaulille ook haar schutterslokaal (55).

Gruitrode.

J. Gerits.

Egyptisch haakwerk te Kaulille

Bij het samenstellen van de catalogus, die als handleiding moest dienen bij de succesrijke tentoonstelling "Schuttersgilden in Maasland en Kempen" (Peer, 't Poorthuis, 2-19 juni 1988) maakten wij kennis met een merkwaardige vlechtwerksjerp van goudkleurig zijdegaren (L. 290 cm.; B. 70 cm.), rijkelijk versierd met gehaakte, gestyleerde motieven, zoals vissen, hanen, vogels op schietbomen, mannetjes, danseresjes enz. De beide uiteinden waren samengebonden tot een kwast. Die sjerp, eigendom van de Schutterij Sint-Joris te Kaulille, was vroeger al te zien op tentoonstellingen te Antwerpen en Brussel, in 1966-1967 (56) en te Hasselt, in 1977 (57). Over de aard van de vlechtwerksjerp van Kaulille, die in de plaatselijke Sint-Jorisgilde als een ceremoniegevaad gebruikt werd (kapiteinssjerp), hadden wij toen geen verklaring. Wel dateerden wij hem als een vermoedelijk 18de-eeuws werk (58).

Bij het naslaan van de catalogus, die naar aanleiding van de tentoonstelling "Vijfhonderd jaar Noordbrabantse Schuttersgilden" (Eindhoven, 22 dec. 1977 - 22 jan. 1978) werd uit-

Afb. 41

Het "Keizershof", voormalig lokaal van de St.-Jorisgilde van Kaulille.

(54) T. VANDER SANDEN, *Openbare verkoop Keizershof*, in: *Klaveren Heer*, maart 1993, blz. 18-26.

(55) R. MEDAER en T. VANDER SANDEN, *Het Keizershof*, in: *Klaveren Heer*, juni 1993, blz. 14-20.

(56) J. GERITS, *Schuttersgilden in Maasland en Kempen*, Peer, 1988, blz. 46, nr. 108.

(57) *Schatten van de Vlaamse schuttersgilden*, Antwerpen-Brussel, 1966-1967, blz. 84, nr. 241.

(58) *De Oud-Limburgse schuttersgilden*, Hasselt, 1977, nr. 50.

gegeven, zagen wij drie soortgelijke vlechtwerksjerpen, eigendom van de Sint-Joris en Sint-Barbaragilde te Maar-heeze (Noord-Brabant, Ned.). Zij vertonen voorstellingen van elkaar de hand gevende mannen en vrouwen, van mannen met een piek, van vogels en herten. De sjerpen zijn eveneens afgesloten door samengebonden draden van het vlechtwerk. De sjerpen worden er getypeerd als Egyptisch vlechtwerk, dat vermoedelijk in de 18de-eeuw werd uitgevoerd (59). De gebruikte vlechttechniek zorgde er voor dat de sjerpen bestaan uit twee identieke helften (60).

Gruitrode.

J. Gerits.

De Sint-Sebastiaansgilde van Nevele heeft een keizer !

De schuttersgilde van St.-Sebastiaan werd in 1756 in Nevele opgericht. Haar werking verzwakte tijdens de Franse overheersing en werd tenslotte in 1810 stopgezet. Acht jaren later, in 1818, werd de gilde heropgericht en ze bleef tot op heden in de gemeente actief, met uitzondering van de jaren der twee Wereldoorlogen, toen ingevolge de omstandigheden en de richtlijnen van de bezetter de schietingen niet mogelijk waren. Sinds de heroprichting van 1818 werden 148 vogelschietingen gehouden, die door alle leden-schutters werden bijgewoond. De eerste keizer van de gilde was Bruno De Groote, in 1850. Men verkreeg de keizerstitel, als men drie opeenvolgende jaren de koningsvogel afschoot. In 1891 verwierf Bernard Voet die titel en in 1994 werd Ghislain De Grave keizer van de Sint-Sebastiaansgilde. Hij was koning in 1992, 1993 en 1994. Voorzitter Roger Claeys riep hem dus dit jaar uit als de keizer van de gilde. Op 18 juni 1994 vond de hulde plaats vanwege de gilde. Na het uitreiken van de beker, allerhande geschenken en bloemen begon de "keizerschieting" met 73 schutters. Op 25 november werd door de Werkgroep Sport hulde gebracht aan de keizer. Het

was juist 103 jaar geleden dat de Sint-Sebastiaansgilde van Nevele nog een keizer had in haar midden.

Nevele.

A. Janssens.

150 jaar Handboogschuttersmaatschappij "De Ware Volharding" te Oelegem

De Heemkundige Kring "De Brakken", te Oelegem, heeft zijn *Jaarboek* van 1991 grotendeels gewijd aan de geschiedenis van de plaatselijke handboogschuttersvereniging "De Ware Volharding" (61). In dat historisch overzicht belicht Joke Bungeneers de periode van 1842 tot 1967. Na een algemene inleiding over de betekenis van het schutterswezen, wordt het beschikbare archief van "De Ware Volharding" voorgesteld. Naast kranteknipsels, uittreksels van de spaarrekening, affiches, reclamefolders en reglementen, maakte de auteur voor haar studie voornamelijk gebruik van de jaarlijkse ledenlijsten (vanaf 1866) en verslagen van de werking (1890-1939, 1948-1967).

De Schuttersmaatschappij "De Ware Volharding" werd in 1842 gesticht, mogelijk ten gevolge van een afsplitsing van de oudere Sint-Sebastiaansgilde (62). In de schoot van de vereniging worden jaarlijks twee feesten gevierd, nl. de "verloren maandag" en het "teerfeest" (november of december). Bovendien organiseert de Schuttersmaatschappij verschillende prijschietingen onder de eigen leden. Aanvankelijk was er dat slechts één: de "pintjesschieting", in het voorjaar, waarbij geschoten werd voor de koningstitel. Van 1909 tot 1918 wordt in het archief geen melding gemaakt van die schietwedstrijd. Vanaf 1919 heeft een jaarlijkse schieting plaats met het oog op de koningstitel. In 1952 besliste men die wedstrijd op tweede Paasdag te houden (63). Naast de schietwedstrijden onder de leden van "De Ware Volharding" werden ook prijschietingen gehouden, waaraan andere schuttersverenigingen mochten deel-

(59) *Vijfhonderd jaar Noordbrabantse schuttersgilden*, Eindhoven, 1977, blz. 84, nr. 312, afb. (op blz. 67).

(60) Over die vlechttechniek kan men lezen : S. VAN REE-SEMA, *Egyptisch vlechtwerk*, Amsterdam, z.j.

(61) *Jaarboek (van de) Heemkundige Kring "De Brakken" Oelegem*, 1991 : J. BUNGENEERS en W. VAN DER AVERT, *150 jaar "Ware Volharding" Handboogschutters Oelegem* (blz. 1-48). Prijs : 300 fr. Te bestellen : Eric De Vos, Venusstraat 56, 2520 Oelegem.

(62) De St.-Sebastiaansgilde van Oelegem kreeg op 17 april 1714 haar kaart (*eeene parquemente caerte*) van de St.-Sebastiaansgilde van Leuven, hoofdgilde van Brabant. Vgl. E. VAN AUTENBOER, *De Sint-Sebastiaans-gilde van Leuven, hoofdgilde van Brabant, geeft caerten (1665-1736)*, in: *Taxandria*, n.r., XLII-XLIII, 1970-1971, blz. 26.

(63) De auteur meent dat de wedstrijd ook vroeger op tweede Paasdag plaatsvond, hetgeen de wisselende data in maart en april zou verklaren (blz. 7). Is dat wel zo ? In 1891 en 1894 viel Pasen in maart (niet in april), in 1903, 1904, 1905, 1906 en 1908 in april (niet in maart) enz. Zie : H. GROTFEND en Th. ULRICH, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hennevoer, 1960.

nemen. In het begin was er dat slechts één, nl. in maart of april, mogelijk gekoppeld aan de plaatselijke "pintjesschietsing". Sedert 1890 wordt een tweede schietwedstrijd gehouden, nl. op O.L.-Vrouw-Tenhemelopneming (15 augustus). Uiteraard namen de Oelegemse schutters ook deel aan prijsschietsingen, die door andere schuttersverenigingen werden georganiseerd. Op 8 en 15 mei 1892 vonden, naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van "De Ware Volharding", buitengewone prijsschietsingen plaats, waaraan 222 schutters deelnamen. Aan de hand van de werkingsverslagen verschaft Joke Bungeneers een goed overzicht van de belangrijkste feesten en gebeurtenissen binnen de Oelegemse Schuttersmaatschappij, die bij haar 80-jarig bestaan, in 1922, met de titel "Koninklijke Maatschappij" werd vereerd. Daarna volgt de lijst van winnaars ("koningen") van de jaarlijkse "pintjesschietsing" (1890-1908, 1919-1939, 1949-1967) en de palmares van behaalde prijzen op schietwedstrijden.

Aan de hand van enkele bundeltjes getypte documenten uit 1967-1973 en een reeks drukwerken schetste Walter Van der Avert op zijn beurt de geschiedenis van "De Ware Volharding" in 1967-1973 : de periode waarin Leo Van de Velde (Wijnegem, 21 juni 1922 - Lier, 24 juni 1973) voorzitter was.

Uit de historische en volkskundige bijdrage in het *Jaarboek* (1991) van de Heemkundige Kring "De Brakken" vernemen wij ook dat de Schuttersmaatschappij nog een houten kartel (1842 ?) en een vaandel (1869) bezit.

Het tweede deel van de studie over de 150-jarige handboogmaatschappij "De Ware Volharding", van de hand van Walter Van der Avert, verscheen in het *Jaarboek* (1992). Daarin komt de periode van 1974-1992 aan bod (64).

De Schuttersmaatschappij "De Ware Volharding" heeft 150 jaar een opmerkelijke rol gespeeld in het Oelegemse volksleven. Dat komt treffend tot uiting in de hier voorgestelde monografie.

Gruitrode.

J. Gerits.

Het "Oud-Limburgs Schuttersfeest"

(Ons Heem, 31, 1977, blz. 126-127; 36, 1982, blz. 179; 39, 1985, blz. 101; 42, 1988, blz. 23-24)

Het "Oud-Limburgs Schuttersfeest" (O.L.S.), waarvan in dit tijdschrift al verschillende keren sprake was, verenigt jaarlijks op de eerste zondag van juli nagenoeg honderdvijftig schutterijen uit Belgisch en Nederlands Limburg. De schutterij, die na een schietwedstrijd met de buks "den ouwen Limburger" wint, is de organisator van het volgende O.L.S. De jongste jaren vond dat grensoverschrijdend feest plaats te Grote-Brogel (St.-Sebastiaan) in 1988, te Niel-bij-As (St.-Martinus) in 1989, te Schaesberg (St.-Hubertus) in 1990, te Brunssum (St.-Gregorius) in 1991, te Kelpen-Oler (St.-Petrus) in 1992, te Koningsbosch (St.-Joseph) in 1993 en te Stokkem (St.-Elisabeth) in 1994.

Het O.L.S. is klaarblijkelijk over zijn hoogtepunt heen, omdat het slachtoffer dreigt te worden van de drang naar grootheid, pracht en praal. De jaarlijkse show legt aan de organiserende schutterijen te hoge eisen op, zodat de kosten maar moeilijk in toom gehouden kunnen worden. In 1994 was er een flink financieel tekort. Toen de St.-Sebastiaansgilde van Grote-Brogel in 1988 ernstige inspanningen deed op het vlak van het management ten einde het financieel beheer van het O.L.S. gezond te houden, legde het Federatiebestuur een zeer zware boete (100.000 fr.) op aan de organiserende schutterij, waartegen die vereniging geen verhaal had.

Het is jammer dat het "Oud-Limburgs Schuttersfeest", dat niet alleen een zinvolle rekreatievorm en een mooie traditie, maar ook een uiting van broederlijke samenhang over de landsgrenzen heen is, door dergelijke praktijken wordt ontwaard.

Het volgende O.L.S. zal plaatsvinden in het Zuidlimburgse Voerendaal op 2 juli 1995. De plaatselijke schutterij van St.-Sebastiaan won "den ouwen Limburger" te Stokkem.

Gruitrode.

J. Gerits.

(64) *Jaarboek (van de) Heemkundige Kring "De Brakken" Oelegem, 1992: W. VAN DER AVERT, Geschiedenis van de handboogmaatschappij "Koninklijke Ware Volharding" (II) (blz. 43-81).*

Belangstelling voor de studie van de schuttersgilden in Oost-Brabant

In de streek van Landen en Zoutleeuw stelt men de jongste tijd een opvallende belangstelling vast voor de studie van de schuttersverenigingen. Pater Norbertus Teeuwen o.s.a. (1910-1973) publiceerde reeds in 1966 een artikel over de 16de-eeuwse kaart van de handbooggilde van Tienen, die later door handboogschutters van Neerlanden als reglement werd overgenomen (65).

De Jongste tijd is het vooral Jan Vanroelen (Molenberg 30, 3400 Landen), die zich bezighoudt met het historisch onderzoek omtrent de schuttersgilden in de streek van Landen en Zoutleeuw. Hij maakte een studie over de schuttersgilden van Zoutleeuw : de St.-Jorisgilde van de kruisboogschutters (gesticht : 1376; afgeschaft : 1797; heropgericht : 1873; verdwenen : 1908), de St.-Leonardusgilde van de kolveniers (gesticht : 1485; afgeschaft : 1797; heropgericht : 1816; verdwenen : ca. 1821), de St.-Sulpitiusgilde van de kleine voetboog (gesticht : 1605-1671; afgeschaft : 1797; heropgericht en weer verdwenen : 19de eeuw) en de St.-Sebastiaansgilde van de handboogschutters (gesticht vóór 1457; verdwenen einde 16de eeuw; heropgericht : 1611; afgeschaft : 1797; heropgericht : 1836; bestaat nog) (66).

Ook over de schuttersverenigingen van Landen schreef J. Vanroelen een bijdrage (67). In die Brabantse stad waren tijdens het ancien régime de handboogschutters van St.-Sebastiaan, de kruisboogschutters van St.-Joris en de kolveniers bedrijvig. Ook de "Confrerie Handboogmaatschappij - Sint-Norbertus - Landen", die op 3 mei 1936 werd opgericht, wordt bij de studie betrokken.

Naar aanleiding van de Brabantse Gildefeesten te Halle-Booienhoven, in 1978, schreef J. Vanroelen een (onuitgegeven) historische bijdrage over de St.-Sebastiaansgilde van Halle-Booienhoven. Zijn jongste publikatie betreft de St.-Sebastiaansgilde van

Wange, die op 4 mei 1760 werd gesticht (68). De auteur fungeerde tevens als adviseur bij de tentoonstelling "Schatten der schuttersgilden uit het Land van Zoutleeuw" (Zoutleeuw, 26 mei - 22 juli 1990).

Marc Buvé beschreef de 18de-eeuwse koningsbreuk van de kruisbooggilde van Landen, welke thans in het bezit is van André Gillet (Brussel). Hij verwierf ze omstreeks 1960 van een partikulier, die ze op de veiling F. Claes in 1933 te Antwerpen had gekocht (69).

Over de schuttersgilden in de streek van Landen en Zoutleeuw werd al heel wat opzoekingswerk verricht, maar het laatste woord is zeker nog niet gezegd.

Gruitrode.

J. Gerits.

Gevelsteen met voetboog te Sint-Truiden (1647)

Wie zich in Sint-Truiden vanaf de Grote Markt naar de Minderbroedersstraat begeeft, ontmoet aan de linkerzijde (nr.4), tegenover de Minderbroederskerk, een klassicistisch breedhuis, met drie traveeën en evenveel bouwlagen, uit het midden van de 18de eeuw. Boven het venster van de middentravee is een gevelsteen aangebracht, met het jaartal 1647 en de voorstelling van een voetboog, die aan weerszijden geflankeerd is door twee gekruiste pijlen.

De auteurs van de inventaris *Bouwen door de eeuwen heen* (70) achten het niet uitgesloten dat de gevelsteen afkomstig zou zijn van het

Afb. 42

Gevelsteen met voetboog te Sint-Truiden (1647), Foto : E. Donkers, Hasselt.

(65) N. TEEUWEN, *De "Charte" van de handbooggilden te Tienen en Neerlanden in 1576*, in : *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, VI, 1966, blz. 106-118.

(66) J. VANROELEN, *De "Schuttersgilden" van Zoutleeuw, Landen, z.d.*, 98 blz.

(67) J. VANROELEN, *De schuttersverenigingen van Landen*, in : *Ons Landens Erfdeel*, XIII, 1990, nr. 37, blz. 36-48.

(68) J. VAN ROELEN, *De Sint-Sebastiaansgilde van Wange*, in : *Ons Landens Erfdeel*, XIV, 1991, nr. 39, blz. 42-46.

(69) M. BUVE, *Koningsbreuk (18de eeuw) van de kruisboogschutters van Landen*, in : *Ons Landens Erfdeel*, XV, 1992, nr. 42, blz. 5-7. De breuk is beschreven in *Gedenkboek Frans Claes. Museum "De Gulden Spoor" te Antwerpen*, Antwerpen, 1932, blz. 128-129.

(70) *Bouwen door de eeuwen heen*. dl. 6n2 (He-Z): *Provincie Limburg, Arrondissement Hasselt*, Gent, 1981, blz. 764.

voormalige "Voetsboghenuys" (Grote Markt, nr. 16) (71). Hij is alleszins een treffende illustratie van de aanwezigheid van het schutterswezen in de geschiedenis van de stad.

Gruitrode.

J. Gerits.

Onenigheid tussen de schuttersgilden van Sint-Winnoksbergen en Kassel (1609-1615)

Op 12 oktober 1609 was de schuttersgilde van Kassel op bezoek bij hun gildebreders van Sint-Winnoksbergen om er een wedstrijd te betwisten, "zoo men was userende". Weliswaar was de overeengekomen datum een beetje "ongheleghen ende incommodieulx" omdat er de maandag daarop "mercktdach onderhouden" werd, maar desondanks zou het schutterstreffen toch doorgang vinden... De organisatoren van de wedstrijd "hadden ghestelt den prijs vande victorie up een stuck wijns, te winnen mette eerste partye zonder revenge, met 20 schietende ghezellen van elcke zijde". De Gilde van Sint-Winnoksbergen wilde o.m. ene Marten Gux (of Gheux of Gheus) opstellen, "een zeer goet ende expert schutter". Die van Kassel wilden hem echter "rejecteren" (= wraken), omdat hij "dat jaar niet in eede was", d.w.z. omdat hij dat jaar geen deel uitmaakte van de "eed" of het bestuur van zijn Gilde. Nochtans hadden die van Kassel zelf hun schutters gekozen onder de manschappen uit de hele Gilde, en niet alleen uit de "eed". Die betwisting zal de sfeer van de wedstrijd wel niet bevorderd hebben, maar er werd dan toch gestart. Kassel mag het eerst schieten, 17 schoten, tegen 7 voor Sint-Winnoksbergen. Na hun 7 schoten hadden die van Sint-Winnoksbergen het beste resultaat. Dan komt ene Paesschier Remery voor Kassel als 17e aan de beurt: "duer reverberatie" (terugkaatsing via de grond) raakt zijn schot "het lapken inden doel, ontrent twee zoo drye vingheren vanden staeck". Hij komt daarmee dicht bij de roos, maar de geldigheid van deze "slijpschuete ter

aerde" wordt door die van Sint-Winnoksbergen betwist. (Uit de gebruikte terminologie -"schueten metter busse ... door tlapken daer tloot uytgegaen was" - kunnen we opmaken dat er met loden kogels werd geschoten doorheen een stuk doek dat ophing aan een "staeck" of ijzeren stang). Voor die van Kassel, die zich winnaar achten, is hiermee de wedstrijd afgelopen en als die van Sint-Winnoksbergen er toch willen mee doorgaan, besluiten die van Kassel stante pede te vertrekken "met trommelen ende vendelen, laetende de voorseijde partye interrupt". Dat zint de Bergenaars helemaal niet, ook al "omdat de maeltijdt alreede bereet was omme hemlieden (= die van Kassel) te tracteren". Daarop laten die van Sint-Winnoksbergen door Jan de Hondt, burggraaf van dezelfde stad en kasselrij, "arresteren den Conijnck van Cassels voorzeide Gilde met de ketenen (= de zilveren Gildebraak) daermede hij behanghen was". Zij eisen de voortzetting van de onderbroken schietpartij, zoniet willen ze toewijzing van het vooropgestelde stuk wijn dat de inzet van de wedstrijd vormt.

Er komt gelukkig geen gevecht in regel van, maar wel eindigt de zaak voor de rechtbank. Op 6 november 1615, d.w.z. precies zes jaar later (!), doet de Raad van Vlaanderen uitspraak in het geschil. Hun sententie (72) luidt: "Thof recht doende ende verclarende de schuete in questien quaet ende van onweerden, *ordonneert* de verweerers (= de Gilde van Kassel) neffens dheeschers (= de Gilde van Sint-Winnoksbergen) *de partye te volschieten*", zoniet moeten de verweerders het stuk wijn betalen aan hun tegenstrevers. De gerechtskosten vallen ten laste aan die van Kassel... We betwijfelen of de wedstrijd effectief werd "herspeeld". De wijn werd dus allicht gedronken door de Bergenaars, winnaars-door-forfait, maar hij smaakte misschien toch niet zo zoet als bij een regelmatige zegepraal.

Drongen.

P. Huys.

(71) *Ibid.*, blz. 725-726.

(72) *Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen*, nr. 7579 (Sententies a° 1615), f° 487-496 v°.

Handboogschieting in Vlaanderen (1806).

Oude kranten zijn een rijke, en te weinig gebruikte informatiebron voor talloze aspecten van het vroegere volksleven. Ook over de activiteiten van de schuttersgilden vinden we er zeer veel gegevens. Ten bewijze daarvan geven we hier een lijstje van aankondigingen van zowat twee dozijn handboogschietingen in Vlaanderen, allemaal te vinden in één enkele willekeurig uitgekozen jaargang (1806) van de *Gazette van Gend*.

Deze aankondigingen zijn soms vrij summier, maar andere publiceren wel eens het volledig reglement van de schieting, inclusief de uitgeloopte prijzen. Voor een vergelijkende studie van reglementen, resp. prijzen is hier exemplarisch materiaal zomaar voorhanden. Voor de liefhebbers een smakelijke klus!

We ordenen ons lijstje chronologisch volgens de data van de schietingen, daarna volgt telkens de organiserende vereniging. Tussen haakjes nr. en datum van de krant waarin de aankondiging gepubliceerd werd. Het gaat om 23 verschillende evenementen: 19 in Oost-Vlaanderen, 2 in West-Vlaanderen (Avelgem en Brugge) en 2 in Zeeuws-Vlaanderen (Westdorpe en Sas-van-Gent).

04.5	EEKLO	Confraters van den handbogen (1256; 31.3.1806)	15.6	DEINZE	Liefhebbers van den handbogen (1271; 22.5.1806)
15.5	AVELGEM	Societeyt der Handbogisten (1255; 27.3.1806)	20.6	WAARSCHOOT	Societeyt van den handbogen (1267; 8.5.1806)
18.5	SINT-NIKLAAS	Societeyt van S. Sebastiaen (1255; 27.3.1806)	29.6	GENT	Societeyt der vier Winden (buiten d'Heuverpoorte) (1281; 27.6.1806)
05.6	NAZARETH	Societeyt van den handbogen (1273; 29.5.1806)	06.7	VURSTE	Societeyt van S. Sebastiaen (1278; 16.6.1806)
05.6	WESTDORPE	Societeyt van den handbogen (1264; 24.4.1806)	13.7	LEDEBERG	Societeyt van den handbogen (1279; 19.6.1806)
08.6	BOEKHOUTE	Societeyt der handbogisten (1257; 3.4.1806)	13.7	BRUGGE	Gilde van den handboog (1275; 5.6.1806)
15.6	ERTVELDE	Societeyt van den handbogen (1257; 3.4.1806)	27.7	BOTTELARE	Societeyt van den handbogen (1282; 30.6.1806)
			03.8	ZOTTEGEM	Societeyt van S. Sebastiaen (1284; 7.7.1806)
			15.8	SAS-VAN-GENT	Societeyt van S. Sebastiaen (1279; 19.6.1806)
			18.8	KALKEN	Societeyt van den handbogen (1281; 27.6.1806)
			24.8	GENT	Societeyt van S. Sebastiaen (1288; 21.7.1806)
			24.8	MALDEGEM	Liefhebbers van den handbogen (1290; 28.7.1806)
			02.9	EEKLO	Oude en jonge liefhebbers van den handbogen (1286; 14.7.1806)
			07.9	NEVELE	Liefhebbers van den handbogen (1292; 4.8.1806)
			08.9	BASSEVELDE	Societeyt van S. Sebastiaen (1299; 28.8.1806)
			14.9	SHELDEWINDEKE	Societeyt van S. Sebastiaen (1295; 14.8.1806).

Bij wijze van voorbeeld publiceren we hierna de aankondiging die de Sint-Sebastiaansgilde van Deinze in het nr. 1271 van 22 mei 1806 van de *Gazette van Gend* publiceerde om de prijsschieting van 15 juni 1806 aan te kondigen:

Gaeveeste

Met toelaetinge van die het behoort, hebben wy liefhebbers van den handbogen binnen de stad Deynse vastgesteld op den 15 juny 1806 op onze peirssse op te stellen verscheide prysvogels, waer toe wy alle, liefhebbers zijn verzoekende, op de volgende conditien:

1. Daer zullen door ons opgesteld worden dry opper-vogels, waer van den hoogsten zal bestaen, in twintig kruys-kroonen en de twee opper-zyde vogels in thien dito kroonen ideren, waer voor wy zullen vermogen te schieten in een peloton van 6 mannen n° 1 en twee pelotons volgens tour van lotinge zonder vergeld.

2. Alle de andere op te stellen vogels zullen bestaen in 12 guldens courant ideren, waer voor elk peloton van 6 mannen voorde lotinge zal moeten betaelen tot twaelf guldens wisselgeld, voor elken vogel.

3. Elk peloton zal vermogen op te stellen tot 9 vogels, wel min, maer niet meer, mids betaelende voor ideren op te stellen vogel als voorzeyd.

De lotinge zal gebeuren van ten twaelf tot ten twee uren in het Hotel van S. Sebastiaen (= aan de Holpoort), bewoond by Joannes Minnens; men zal beginnen te schieten ten dry uren precies, en eyndigen met zonnen ondergang, 't en waere den tour begonst zynde, zal hy moeten voleynd en om de onafgeschotene vogels immediaetelyk gelot worden.

Alle voordere conditien als na gewoonte.

Ond. E(mman. Felix) van Wonterghem, hoofdman.

A.B. van Houte, koning.

Drongen.

P. Huys.

Schuttersgilden in Groot-Zemst

De Heemkundige Kring "De Semse" van Zemst hield van 3 tot 26 september 1994 in de historische "Schranshoeve" te Eppegem een tentoonstelling over : "De Schuttersgilden. Een bijdrage tot de geschiedenis van het volksleven in Zemst".

De vijf Sint-Sebastiaansgilden, die eertijds in de deelgemeenten van Groot-Zemst bedrijvig waren, werden in die fijn verzorgde en goed gedokumenteerde expositie opnieuw tot leven gebracht. Thans is alleen de gilde van Weerde nog actief. De gilden van Elewijt, Eppegem en Zemst bestaan al geruime tijd niet meer. Voor de Sint-Sebastiaansgilde van Hofstade moet men teruggaan tot vóór 1870, toen Hofstade nog deel uit maakte van Muizen.

De St.-Sebastiaansgilde van Elewijt, die in de 16de eeuw al bestond, werd ca. 1900 heropgericht, doch hield ca. 1972 op te bestaan Van de St.-Sebastiaansgilde van Eppegem, die in de 18de-19de eeuw bijzonder actief was, doch in 1900 ophield te bestaan, bleef een fraai geïllustreerd *Gulden Boeck* (vanaf 1732) met ledenlijsten, verslagen en rekeningen bewaard. Omtrent de St.-Sebastiaansgilde van Weerde, die in 1531 op een prijschiëting te Brussel de derde prijs behaalde, is verder tot 1788 geen informatie voorhanden. In dat jaar werd in Weerde een nieuwe handbooggilde van St.-Sebastiaan opgericht. Ook van die schuttersvereniging bleven het *Gulden Boeck* (vanaf 1829-1830) en de gildevlag (1788) bewaard. Een opmerkelijke figuur uit de St.-Sebastiaansgilde van Zemst was Louis Dormaels (1864-1967), die sinds 1915 lid was van de gilde. Hij overleed te Zemst op 26 mei 1967 op 102-jarige leeftijd. In Zemst bestonden eertijds twee St.-Sebastiaansgilden. De jonge St.-Sebastiaansgilde van Zemst-Dorp, die in 1565 deelnam aan een schietspel te Brussel, kreeg in 1699 een nieuw reglement. Ook van die gilde bleef het *Gulden Boeck* (vanaf 1763) bewaard. Naast de gilde van het dorp, had men de St.-Sebastiaansgilde van Zemst-Bos, die nog in 1934 bestond. De schutters van het kerkdorp Hofstade, dat tot 1870 bij Muizen behoorde, waren opgenomen in de St.-Sebastiaansgilde van Muizen, waarvan ook een oud gildeboek (1740-1887) bewaard bleef.

De tentoonstelling "De Schuttersgilden" verschafte een boeiend overzicht van het gildeleven in Groot-

Zemst. Blikvanger was uiteraard het historische koningszilver, sierlijke halskettingen op fluwelen kragen, versierd met zilveren platen. Bovendien was er een mooie verzameling vaandels, gildekleding, bord en drinkbekers tentoongesteld. Er waren ook heel wat archiefstukken aanwezig, voornamelijk gildeboeken, naast een reeks foto's.

Voor deze gelegenheid verzorgde de Heemkundige Kring "De Semse" de uitgave van een lijvige brochure, waarin historische overzichten van de St.-Sebastiaansgilden van Groot-Zemst zijn opgenomen (73). De brochure gold als een handleiding met achtergrondinformatie en bibliografie bij de tentoonstelling.

Gruitrode.

J. Gerits.

Schatten der schuttersgilden uit het Land van Zoutleeuw

In het stadhuis, aan de Grote Markt van Zoutleeuw, liep van 26 mei tot 22 juli 1990 een tentoonstelling, die gewijd was aan "Schatten der gilden uit het Land van Zoutleeuw". Bij die gelegenheid werd een merkwaardige catalogus uitgegeven, die in nauwe samenwerking met verschillende deskundigen werd samengesteld door Annemie Raes (74). In de tentoonstelling waren documenten en voorwerpen opgenomen betreffende een tiental schuttersgilden: de St.-Jorisgilde en de St.-Sebastiaansgilde van Zoutleeuw, de St.-Sebastiaansgilden van Booienhoven, Budingen en Dormaal, de St.-Ambrosiusgilde en de St.-Sebastiaansgilde van Halle en de St.-Sebastiaansgilden van Hakendover, Orsmaal en Wilderen. Tot de meest opvallende voorwerpen behoorden de koningsbreuk, die in 1612, naar aanleiding van de heroprichting van de St.-Sebastiaansgilde van Zoutleeuw, door aartshertog Albrecht werd geschonken, en de prachtige koningsbreuk van de St.-Sebastiaansgilde van Orsmaal (1662-1792). Er waren ook koningsbreuken van de St.-Sebastiaansgilde van Booienhoven (1752-1922), de St.-Ambrosiusgilde van Halle (1807-1910) en de St.-Sebastiaansgilde van Wilderen (1764-1983). Bovendien bestond de tentoonstelling uit patroonsbeelden, vaandels, trommels, kapiteinspieken, ceremoniestaven, gildebekers en verschillende kaarten en gildeboeken. Alle documenten en voorwerpen zijn met zorg beschreven in de catalogus. Daarin werd echter de gildekledij van Zoutleeuw, die wel tentoongesteld was, niet opgenomen. Op de toegangstrap tot de expositieruimte was een aanloop tot de tentoonstelling aangebracht, bestaande uit foto's van gildegroepen, koningsparen enz. Ondanks de aanwezigheid van enkele fraaie stukken, gaf de tentoonstelling veeleer een sordige indruk: het zilver was niet gepoetst en de presentatie liet veel te wensen over. De catalogus vormt echter een uitstekend naslagwerk voor de studie van de

(73) *De Schuttersgilde. Een bijdrage tot de geschiedenis van het volksleven in Zemst*, Zemst, 1994, 93 blz., ill.

(74) *Schatten der schuttersgilden uit het Land van Zoutleeuw. Tentoonstellingscatalogus*, Zoutleeuw, 1990, 76 blz., ill. Prijs: 60 fr. Te bestellen door overschrijving van het bedrag op rekening 068-2058784-83 van Stedelijke Toeristische Dienst, Stadhuis Grote Markt, 3440 Zoutleeuw. De catalogus omvat volgende bijdragen: R. DEHAIRS, *Ten geleide* (6-7); A. VAN ROMPUY, *Algemene geschiedenis van de schuttersgilden en hun organisatie* (9-13); J. VANROELEN, *De schuttersgilden van de stad Zoutleeuw* (15-17); E. VAN AUTENBOER, *De wedstrijden der Leeuwse schutters van de 14de tot en met de 16de eeuw* (18-23); ID., *Wat weten we over de kaarten van de schuttersgilden te Zoutleeuw?* (24-30); A. THIRY, *De Sint-Sebastiaansgilde van Booienhoven* (31); J. COE-NEGRACHTS, *De Sint-Sebastiaansgilde van Dormaal* (32-33); J. VANROELEN, *De schuttersgilden van Halle* (35-36); A. RAES, *Catalogus* (37-75).

Afb. 43

Bladzijde uit het *Gulden Boeck* van de St.-Sebastiaansgilde van Eppegem.

schuttersgilden in Zoutleeuw en omgeving.

Gruitrode.

J. Gerits.

Tentoonstelling en boek over Sint-Sebastiaan, pestheilige en schutterspatroon

In 1993-1994 liep opeenvolgend in drie Nederlandse musea de prestigieuze tentoonstelling "Sebastiaan, martelaar of mythe". Zij had de verschijningsvorm van St.-Sebastiaan op het sociale, religieuze en artistieke vlak tot onderwerp, in de periode van 1500 tot heden. Als geografische afbakening werd daarbij het Nederlandstalige gebied gehanteerd, zodat ook Vlaanderen behoorlijk aan bod kwam. De tentoonstelling was toegankelijk in het Markiezenhof te Bergen op Zoom (16 oktober 1993 - 9 januari 1994), in het Limburgs Museum te Venlo (23 januari - 15 mei 1994) en in het Haags Historisch Museum in Den Haag (28 mei - 17 juli 1994). Het was voor de eerste maal dat op grootschalige wijze aandacht werd geschonken aan de figuur van Sint-Sebastiaan, die zonder twijfel één van de meest tot de verbeelding sprekende heiligen van het kristendom mag genoemd worden.

De tentoonstelling belichtte niet alleen de ontwikkeling van de legende, vanaf de *Passio sancti Sebastiani* (5de eeuw) naar de latere hagiografische naslagwerken toe, het ontstaan van de verering als pestheilige en de achtergronden van het schutterspatroon. Ook werd aandacht besteed aan de ikonografische traditie in de beeldende kunsten van de 15de eeuw tot heden en aan de plaats van St.-Sebastiaan in de film en in de fotografie.

De naam Sebastiaan wordt voor het eerst in 354 genoemd in een liturgische kalender, waarin de datum van zijn marteldood samen met die van paus Fabianus op 20 januari wordt gesteld. Uit de tweede helft van de 4de eeuw stamt een passage in een kommentaar op Psalm 118 [119] van de heilige Ambrosius, waarin hij het

martelaarschap van St. Sebastiaan aan de gelovigen ten voorbeeld stelt. Dankzij die bronnen weten we dat een zekere Sebastiaan, afkomstig uit Milaan, in Rome de marteldood had ondergaan en in de katakomben werd begraven. Er bestaan geen andere enigszins betrouwbare gegevens over zijn leven en sterven. Alles wat verder over de figuur van St.-Sebastiaan bekend is, werd ontleend aan het passieverhaal, dat waarschijnlijk door een Romeinse geestelijke in de 5de eeuw werd geschreven. Volgens dat verhaal was hij aan het eind van de 3de eeuw officier in het Romeinse leger van keizer Diocletianus. Van die vooraanstaande positie maakte hij gebruik om in het geheim velen tot het kristelijk geloof te bekeren. Toen de keizer dat ontdekte, gaf hij opdracht hem vast te binden en met pijlen te doorboren. Sebastiaan overleefde die foltering, maar werd opnieuw gegrepen en stierf alsnog de marteldood. Al in de vroege middeleeuwen ontstond er rond de heilige Sebastiaan een niet onaanzienlijke cultus: hij werd vereerd als martelaar, maar vooral als pestheilige. Dit laatste dankte hij aan zijn attribuut, de pijlen, van oudsher symbool van onheil en pest. Dezelfde pijlen maakten hem tevens tot beschermheilige van de schuttersgilden, voornamelijk van de handboogschutters. Als parochieheilige was St.-Sebastiaan minder populair. De heilige Sebastiaan bekleedt ook een belangrijke plaats in de beeldende kunst. Vanaf de middeleeuwen tot heden was hij een inspiratiebron voor talloze kunstenaars in heel Europa. Heel wat prachtige schilderijen, mooie beelden en hoogstaand zilverwerk getuigen daarvan. Onder die werken neemt het schutterspatrimonium een opmerkelijke plaats in.

Tegelijk met de tentoonstelling verscheen een boek met bijdragen van auteurs uit Nederland en Vlaanderen. Het boek, dat achtergrondinformatie bij de expositie verschafte, bevat artikelen over de legende, over de verering van de heilige in de Nederlanden en over de geschiedenis van de schuttersgilden. Bovendien wordt de ikonografische traditie in de beelden-

de kunst belicht en wordt aandacht besteed aan het Sebastiaansthema in de literatuur, in de film en in de hedendaagse kunst en cultuur (75).

Na een substantiële *Inleiding* van Herman Pleij (blz. 9-18), kan men in het boek volgende bijdragen lezen: Ester Mönnink, *De heilige Sebastiaan, martelaar in Rome* (19-25); Jan van Herwaarden, *De middeleeuwse Sebastiaansverering in de Nederlanden* (27-41); Ariële Wenk, *Sebastiaan en de Contra-Reformatie in Rome* (43-49); Marc Wingens, *De verering van pestheiligen in de zeventiende en achttiende eeuw: de autonome heerlijkheden Megen, Ravenstein, Boxmeer en Gemert en de hen omringende gebieden* (51-57); Willem van Ham, *Het blazen van Sint Sebastiaan* (59-67); Eugene Van Autenboer, *Sint Sebastiaan, patroon van de schutters in de Zuidelijke Nederlanden* (69-77); Hans van Dijk en Joost Michels, *Sint Sebastiaan, patroon*

van de schuttersgilden in de Noordelijke Nederlanden (79-87); Maarten van Doorn, *De Sint Sebastiaansschutters in Den Haag* (89-95); Nic Grosfeld, *De Schuttersgilden van Bergen op Zoom* (97-105); Ad van Pinxteren, *Sint Sebastiaan in woord en beeld* (107-115); Stefaan Grieten, *Sint-Sebastiaansvoorstellingen uit de Antwerpse kathedraal. Enkele aspecten* (117-125); Johanna Jacobs en Regnerus Steensma, *Sebastiaan in de hedendaagse kunst in Nederland. De mooie martelaar* (127-137); Hans Hafkamp, *Lijden in schoonheid. Sebastiaan voor de camera* (139-149); Hans Hafkamp, *Sebastiaan in de twintigste eeuwse Nederlandse literatuur* (151-167); Will Ogrinc, *Secularisatie en mythevorming. Het voortleven van Sint Sebastiaan in de tweede helft van de twintigste eeuw* (169-177); Doreen Gerritzen, *Sebastiaan: heiligennaam en modenaam* (179-187). De publikatie wordt afgerond met een uitvoerige bibliografie.

Gruitrode.

J. Gerits.

Schuttersgilden en Duits nationalisme

Hans-Thorald Michaelis, de bezielende kracht achter het "Museum des Deutschen Schützenbundes" te Wiesbaden (D), is niet alleen een bekende figuur in de Duitse schuttersmidden, maar ook een verdienstelijk auteur, die al verschillende publicaties wijdde aan de geschiedenis van het schutterswezen. In 1993 verscheen een lijvig boek van zijn hand, waarin hij de invloed en de betekenis van o.a. de schuttersgilden bestudeert tegen de brede achtergrond van de Duitse nationalistische beweging in de 19de eeuw (76). Na een geschiedkundige inleiding over het ontstaan en de betekenis van de gilden, wordt de sociaal-kulturele en politieke rol van de schuttersgilden nader onderzocht. Vooral de periode 1859-1869 staat daarbij centraal, met de oprichting van het "Deutscher Nationalverein" (1859) en de stichting van de "Deutscher Schützenbund" (1861). In die periode bekleedden de schutters-

(75) *Sebastiaan, martelaar of mythe*, red. J. JACOBS, Zwolle, 1993, 192 blz., ill. Prijs: fl. 65. Het boek is een uitgave van Waanders Uitgevers, te Zwolle.

(76) H.T. MICHAELIS, *Unter schwarz-rot-goldenem Banner und dem Signum des Doppeladlers: Gescheiterte Volkswaffnungs- und Vereinigungs bestrebungen in der Deutschen Nationalbewegung und im Deutschen Schützenbund 1859-1869. Elemente einer deutschen Tragödie.* (Europäische Hochschulschriften, Reihe 3: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Band 549), Frankfurt a/M., 1993, 659 blz.

Afb. 44

St.-Sebastiaansbeeld (einde 17de eeuw) in de St.-Pieterskerk van Beringen (Copyright: K.I.K., Brussel).

verenigingen een opmerkelijke plaats in het nationalistisch streven van Duitsland. De auteur trekt vervolgens de lijn door naar de 20ste eeuw, meer bepaald naar de jaren '30, met de opkomst van het nationaal-socialisme en de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog. Zijn boek is uitgegroeid tot een belangrijke studie, die getuigt van een diepgaand archiefonderzoek, waarbij talrijke en vaak primaire bronnen werden aangeboord. Bijzonder interessant is wel dat het geschied- en volkskundig onderzoek niet zozeer op de schuttersgilden als instelling werd toegespitst, maar dat die verenigingen gezien worden als een onderdeel van een brede historische en maatschappelijke ontwikkeling. Dat is een originele ontwikkeling van het schutterswezen, dat doorgaans in het kader van de dorps-

of stadsgeschiedenis of als element van het sociaal-kulturele of godsdienstig leven van een lokale gemeenschap werd bestudeerd, maar zelden of nooit in een sociaal-politieke context werd bekeken. De studie van H.T. Michaelis vormt een boekwerk van ruim 650 bladzijden kleine druk verdeeld over 75 hoofdstukken, die elkaar als een ononderbroken stroom opvolgen. Zowel de typografie als de compacte structuur van het werk maken het de lezer echter niet gemakkelijk. Dat wordt gelukkig deels goedge maakt door degelijke registers van persoons-, zaak- en plaatsnamen. De volhardende lezer houdt er in elk geval een verhelderend beeld aan over.

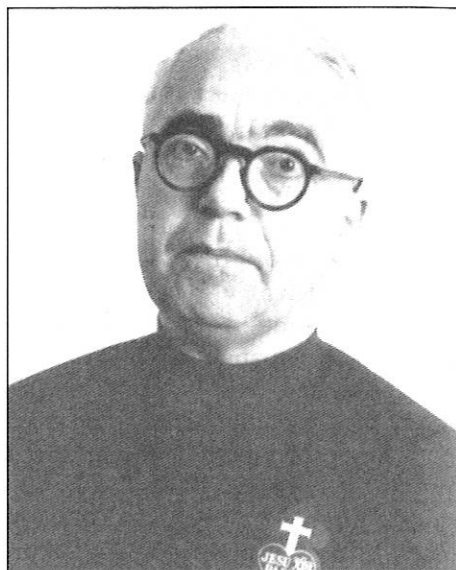
Gruitrode.

J. Gerits.

Onze Stam

TER NAGEDACHTENIS

In memoriam E.P. Florentius Frans Nackaerts (1916-1992). - Op Aswoensdag, 4 maart 1992, een zonnige dag in het voorjaar, overleed in Tervuren, pater Florentius Nackaerts. Al fietsend wilde hij die dag intens genieten van de wijde natuur, die al de eerste tekenen van nieuw leven vertoonde. Te midden van het Brabantse landschap, waarvan hij hield, is hij onverwacht door de dood getroffen. Pater Nackaerts was niet zo sterk, sukkelde nog al eens met zijn gezondheid en heeft toch onvoorstelbaar hard en veelzijdig gewerkt. Door zijn jarenlang veldwerk met betrekking tot de openluchtkruisen heeft hij

Afb. 45
E.P. Florentius Frans Nackaerts
(1916-1992)

een "heemkundig monument" nagelaten (1).

Frans G. Nackaerts, zoon van Lodewijk Nackaerts en Emerentia Goris, werd op 20 juli 1916 geboren in Kessel-Lo. Na zijn humaniora-opleiding trad hij in bij de Passionisten in Kruishouten, waar hij op 3 september 1934 werd geprofest. Op 27 april 1943 werd hij in de kloosterkerk te Diepenbeek-Rooierheide door mgr. L.-J. Kerkhofs, bisschop van Luik, priester gewijd (2). Zijn hele leven als priester-kloosterling werd gekenmerkt door een grote zin voor verantwoordelijkheid en een methodische aanpak van de taken, die hem werden toevertrouwd. In alle bescheidenheid was hij iemand waarop men kon rekenen. Zo was hij na zijn priesterwijding vele jaren begaan met de religieuze en theologische vorming van Passionisten-studenten, nl. als professor van bijbel, dogmatiek en kerkgeschiedenis te Kortrijk (1944-1946), als directeur van de filosofiestudenten te Wezembeek-Oppem (1946-1948), als directeur van het St.- Gabriëlsinstituut te Sint-Katelijne-Waver (1949) en als professor van dogmatiek in Diepenbeek (1949-1952). In die jaren bleek al hoezeer de Passiespiritualiteit zijn belangstelling had. Die bezieling gaf hij op zijn beurt door aan zijn studenten. Reeds in 1946-1947 had hij de aanzet gegeven tot het oprichten van een gespecialiseerde passiologicalische bibliotheek en tot zijn laatste levensdagen bleef hij aan de uitbouw van dat levensideaal verder werken. Vanaf 1952 werden belangrijke bestuurstaken aan hem toevertrouwd. Hij was overste van het Passionistenklooster te Sint-Katelijne-Waver (1952-1955), provinciaal consultor en vice-provinciaal te Kortrijk (1955-1961) en tenslotte provinciaal (1961-1966). De tijd rond het tweede Vatikaans Concilie (1962-1965) bracht heel wat veranderingen en beroering mee, vooral binnen de kloosters. De spanningen, die daaruit voortvloeiden, kon pater Nackaerts maar moeilijk verwerken. Daarom nam hij op 11 maart 1966 ontslag als provinciale overste. In de daaropvolgende jaren was hij nog vikaris te Wezembeek-Oppem (1967-1970),

overste te Kortrijk (1970-1974), provinciaal sekretaris en overste te Leuven (1974-1978). Die bestuursfuncties werden gekombineerd met intense studie, verkondiging en diverse publikaties over het kloosterleven, de Passiespiritualiteit en de religieuze volkskunde. Inmiddels was hij in 1953, samen met pater Rombout Van Hemeldonck (O.-L.-Vrouw-Waver, 1916 - Bonheiden, 1968) begonnen met het werk "Levensroeping", een eigen vorm van roepingspastoraal. Aan de hand van informatie- en vormingssessies werden jongeren geïnspireerd en begeleid bij het kiezen van het religieuze leven. Voor het Passionistentijdschrift *Kruis en Liefde*, sedert 1965 *Het Teken*, schreef hij in die tijd maandelijks lijdensmeditaties. Met gehuwden zocht hij in de "Gezinsgroepen" van Avelgem en Kortrijk naar een eigentijdse kristelijke levensstijl. Toen in 1964 een einde kwam aan "Levensroeping", legde pater Nackaerts zijn ervaringen en vizie op het religieuze leven vast in enkele merkwaardige bijdragen voor het tijdschrift *De Kloosterling* (3). Zijn laatste levensjaren ging zijn pastorale zorg uit naar de bejaarden in het rustoord "Ter Burg" te Nossegem. Vanaf 1978 verbleef pater Nackaerts in het Passionistenklooster van Wezembeek-Oppem, waar hij zijn sedert vele jaren opgebouwde documentatie over Passiespiritualiteit, religieuze volkskunde en openluchtcruisen systematisch uitbreidde en vervolledigde, o.m. met een indrukwekkende verzameling gedachtenisprentjes van overledenen. Zijn belangstelling voor de Passie van Christus en de daarmee verbonden spiritualiteit lagen ook aan de basis van zijn inzet voor "Stauros" (4), een internationaal studiecentrum voor de lijdensproblematiek in bijbel, kerk en wereld. Hij beheerde de Stauros-bibliotheek, zocht alle publikaties over het lijden op en bracht die zorgvuldig op steekkaarten voor de tweejaarlijkse uitgave van de *Stauros-Bibliographie*, waaraan hij sedert 1972 meewerkte en waarvan inmiddels tien delen verschenen. Die periodieke bibliografische uitgave werd voorafgegaan door *Passiologica* (1953-1958), waarvan zes

(1) Na het overlijden van pater F. Nackaerts werden volgende "in memoriam"-teksten gepubliceerd: H. GIELEN, *In memoriam Pater Florentius Frans Nackaerts*, in: *Het Teken*, LXIV, 1992, blz. 67-68; M. CREE-MERS, *Uitvaardienst: P. Florentius Nackaerts - Wezembeek-Oppem*, 11 maart 1992, in: *CP-Informatie*, XXVII, 1992, blz. 40-41; art. *Pater Florentius (Frans) Nackaerts, passionist*, in: *Erf en Heenmededelingen*, XVIII, 1992, nr. 1 (april), blz. 24-25.

(2) Over zijn priesterwijding en eerste Mis te Diepenbeek schreef hij een artikel in *Kruis en Liefde*, XVI, 1943, blz. 73-75) ondertekend P. FLORENTIUS: *Priesterwijding en Eerste H. Mis*.

(3) F. NACKAERTS, *Naar een volwassen kloosterleven*, in: *De Kloosterling*, XXXII, 1964, blz. 307-311, 339-344; XXXIII, 1965, blz. 1-7.

(4) Het Griekse woord *stauros* beduidt: staande paal, spitspaal, palissade; in het Nieuwe Testament betekent het: kruis.

delen in omloop werden gebracht, en door *Bibliotheca Passionis* (1961), die een wegwijzer wilden zijn naar de meest recente publikaties op het vlak van de passilogie (5). Wat pater Nackaerts op dat vlak heeft gerealiseerd grenst aan het ongelooflijke. Meer speciaal over de kruisverering en de talloze openluchtkruisen in stad en dorp, zowel in binnen- als in buitenland, bracht hij een unieke verzameling studiemateriaal samen: boeken, artikels uit tijdschriften, dagbladknipsels, prentkaarten, foto's, dia's enz. Hij werkte geregeld mee aan *De Verkondiger van het Kruis*, het blad van de Belgische provincie (St.-Gabriël) der Passionisten, maar maakte zich vooral verdienstelijk als goed geïnspireerde auteur van talloze bijdragen in *Kruis en Liefde* en het latere *Het Teken*, waarin hij in 1942 zijn eerste artikel publiceerde. Vooral zijn reeks bijdragen over "Openluchtkruisen in Vlaanderen", die in de periode 1971-1976 in *Het Teken* verschenen, zijn van uitzonderlijk heemkundig belang. Zijn vroegste artikels over dat onderwerp, waarin hij de methodiek van het kruisenonderzoek beschreef en de gebruikte terminologie toelichtte, verschenen in de Limburgse tijdschriften *Het oude Land van Loon*, *Limburg* en *De Tijdspiegel*, maar geleidelijk vertrouwde hij zijn bijdragen over openluchtkruisen ook toe aan verschillende andere tijdschriften van heemkundige verenigingen, zoals *Het oude Land van Aarschot*, *Oost-, Meer Schoonheid*, *Tijdingen van het Beatrijzgezelschap*, *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse randgemeenten*, *De Leiegouw*, *Biekorf* en *Het Anker*. Gespecialiseerde tijdschriften, als *Kapel en Beeld*, *Das Steinkreuz* en *Steinkreuzforschung*, mochten eveneens op zijn zeer gewaardeerde medewerking rekenen. Pater Nackaerts was ook een trouw Verbondslid en een zeer verdienstelijke medewerker van *Ons Heem*, waarin hij enkele merkwaardige bijdragen liet verschijnen (6). Tenslotte dient te worden vermeld dat hij tevens publiceerde in de dagbladvapers, o.a. in *Het Belang van Limburg* en in *Westvlaamse Post*, klaarblijkelijk omdat hij het religieus en volkskundig patrimonium

van de openluchtkruisen in brede kringen bekend wenste te maken en er de vereiste aandacht voor wilde vragen. Pater Nackaerts heeft de resultaten van zijn intens veldwerk voornamelijk verwerkt in tijdschrift-artikels. Van zijn hand in slechts één publicatie in boekvorm verschenen: *Kruisen en kapellen in Oost-Brabant* (7). Voor de Geschiedkundige Prijs "Ons Loven" (1967) schreef hij een omvangrijke studie over *Het kruis als schutsbeeld van Leuven* (8). Het geheel van zijn studies over de openluchtkruisen verdient echter onze bijzondere aandacht. Het zou werkelijk de moeite lonen, die ooit te bundelen.

Op grond van zijn veelzijdig en degelijk onderzoek van de passilogie, waarin de openluchtkruisen, de kruiswegen en de kruiskapellen een eigen plaats innemen, heeft pater Nackaerts een kostbare bijdrage geleverd tot de heemstudie in Vlaanderen. Het Verbond voor Heemkunde, dat hij in zijn hart droeg, zal de nagedachtenis van die ijverige, bekwame en minzame heemkundige werker dankbaar in ere houden.

Gruitrode.

J. Gerits.

Bijlage

Op het vlak van het kruisenonderzoek heeft pater Florentius Nackaerts uiterst verdienstelijk veldwerk verricht. Omwille van het heemkundig belang van zijn publikaties, wordt een lijst van zijn uitgaven over openluchtkruisen aan de "in memoriam"-tekst toegevoegd.

1. - Openluchtkruisen : algemeen (kronologisch)

- *Bijdragen tot de geschiedenis van de openluchtkruisen*, in: *Het oude Land van Loon*, V, 1950, blz. 173-183 (9).

- *Bij het oprichten van zoenkruisen*, in: *Limburg*, XXX, 1951, blz. 129-132, 165-169.

- *De openluchtkruisen*, in: *Passionistenleven*, 1956, blz. 53-71 (Verslag van het Passiekongres, augustus 1956).

- *Bijdrage tot de geschiedenis van de openluchtkruisen*, in: *Ons Heem*, XVI, 1961-

(5) Een overzicht van de passilogische studie bij de Passionisten werd gepubliceerd door pater P. Van den Bussche in *De Verkondiger van het Kruis* (nr. 5, 1957, blz. 29-34): *De Passiestudie in de Belgische provincie*. Ook pater F. Nackaerts heeft op zijn beurt het belang van die studie toegelicht in *Bibliotheca Passionis*, I, uit. A.J. SMET en A. DE ROCKER, Wezembeek-Oppem, 1961, blz. 7-8.

(6) F. NACKAERTS, *Het kruis als huisbescherming*, in: *Ons Heem*, XXII, 1968, blz. 1-9; ID., *Het kruis als huisbescherming in onze gewesten*, in: *Ons Heem*, XXIII, 1969, blz. 49-65; ID., *Galg en Kruis bij Pieter Bruegel de Oude*, in: *Ons Heem*, XXIII, 1969, blz. 137-145; ID., *De symboliek van de wereldbol*, in: *Ons Heem* XXIV, 1970, blz. 104-109; ID., *Het kruis als herbergteken*, in: *Ons Heem*, XXVI, 1972, blz. 242-248; XXX, 1976, blz. 206-207.

(7) F. NACKAERTS, *Kruisen en kapellen in Oost-Brabant. Toegepaste volkskunde*, Kortenaeken, 1986, 37 blz., ill. (pro manuscripto).

(8) F. NACKAERTS, *Het kruis als schutsbeeld van Leuven*, z.p., 1967, 76 blz., 12 ill.

(9) De methodische aanpak van pater F. Nackaerts inzake het kruisenonderzoek werd in *Ons Heem* (XV, 1960-1961, blz. 66-68) voorgesteld door dr. J. WEYNS: *Veldkruisen*.

1962, blz. 85-87.

- *Kruisen tegen een gevel*, in: *Ons Heem*, XVII, 1962-1963, blz. 98-99.
- *Het kruis als zegen en afweerteken*, in: *Oost-*, IV, 1967, blz. 21-23.
- *Het kruis als huisschuts*, in: *Oost-*, IV, 1967, blz. 100-110.
- *Het kruis als huisschuts*, in: *Heemkundig handboekje van de Antwerpse randgemeenten*, XV, 1967, nr. 3, blz. 8-23.
- *Het kruis als huisbescherming*, in: *Ons Heem*, XXII, 1968, blz. 1-9.
- *Das Kreuz als Hausschutz*, in: *Das Steinkreuz*, XXIV, 1968, afl. 1-2, blz. 12-20.
- *Het kruis als huisschuts in Vlaanderen*, in: *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse randgemeenten*, XVI, 1968, nr. 3, blz. 17-19.
- *Kalvariebergen*, in: *Biekorf*, LXX, 1969, blz. 115.
- *Asielkruisen*, in: *Biekorf*, LXX, 1969, blz. 115-116.
- *Het kruis als huisbescherming in onze gewesten*, in: *Ons Heem*, XXIII, 1969, blz. 49-65.
- *Witte en zwarte afweerkruisen*, in: *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse randgemeenten*, XVII, 1969, nr. 4, blz. 25-26.
- *Galg en kruis bij Pieter Bruegel de oude*, in: *Ons Heem*, XXIII, 1969, blz. 137-145.
- *De symboliek van de werelddol*, in: *Ons Heem*, XXIV, 1970, blz. 104-109.
- *Galg en kruis*, in: *Ons Heem*, XXV, 1971, blz. 23.
- *Het kruis als herbergteken*, in: *Ons Heem*, XXVI, 1972, blz. 242-248.
- *"Gekruiste, grote of oude God"*, in: *Biekorf*, LXXIII, 1972, blz. 86.
- *Waarom strokruisjes bij begrafenissen ?* in: *Het oude Land van Aarschot*, VIII, 1973, blz. 28-29.
- *De passie op oude bidprentjes*, in: *Het Tekenen*, XLVI, 1973-1974, blz. 154-159.
- *Heemschut en openluchtkruis*, in: *Ons Heem*, XXIX, 1975, blz. 243-246.
- *Openluchtkruisen in Conscience's werken*, in: *Oost-*, XII, 1975, blz. 93-95.
- *Openluchtkruisen en bidprentjes*, in: *Kapel en Beeld*, XXVIII, 1976, blz. 2-5.
- *Kruisberichten uit Vlaanderen*, in: *Steinkreuzforschung*, 1985, nr. 10, blz. 71-72.

2. - Openluchtkruisen : van heem tot heem

a. Gewestelijk (alfabetisch) :

- *Openluchtkruisen in het oude land van*

Aarschot, in: *Het oude Land van Aarschot*, V, 1970, blz. 5-14.

- *Openluchtkruisen in het gewest Haacht*, in: *Tijdingen van het Beatrijsgezelschap*, V, 1969-1970, herfst, blz. 30-35.

- *Kalkkruisen in het Hageland*, in: *Oost-*, III, 1966, blz. 120-121 (10).

- *Limburgse boetekruisen*, in: *De Tijdspiegel*, V, 1950, blz. 137-139 (11).

- *Moordkruisen in Limburg*, in: *Limburg*, XXIX, 1950, blz. 212-214, 234-236.

- *Nog "Verkeerde Lieve Heren" in Limburg*, in: *Het Belang van Limburg*, 25 maart 1950.

- *Kalkkruisen in Nederland*, in: *Ons Heem*, XXIII, 1969, blz. 65-66.

- *Bedreigde kruisen in Oost-Brabant*, in: *Oost-*, V, 1968, blz. 26-27.

- *Oost-Brabantse kruistoponymie*, in: *Oost-*, IV, 1967, nr. 2, blz. 57-60.

- *Oostbrabantse openluchtkruisen*, in: *Oost-*, XIII, 1976, blz. 83-86.

- *Kruisen en kapellen in Oost-Brabant*, Kortenen, 1986, 37 blz.

- *Uit het kruiserfgoed van Oost-Vlaanderen*, in: *Kapel en Beeld*, XXV, 1973, blz. 13-15, 17-19; XXVI, 1974, blz. 12-14; XXVII, 1975, blz. 5-7.

- *Ongevalsekruisen in Vlaams-Brabant*, in: *Kapel en Beeld*, XXIII, 1971, blz. 17-19; XXIV, 1972, blz. 3-5.

- *Stenen memoriekruisen in Vlaams-Brabant*, in: *Kapel en Beeld*, XXIV, 1972, blz. 13-15.

- *Openluchtkruisen in Vlaanderen*, in: *Het Tekenen*, XLIV, 1971-1972, blz. 180-184, 205-209, 245-248, 310-314; XLV, 1972-1973, blz. 23-26, 53-56, 85-89, 114-116, 153-157, 211-213, 251-253, 273-277, 314-317; XLVI, 1973-1974, blz. 14-17, 92-95, 121-125, 186-189, 215-219, 251-254, 306-308; XLVII, 1974-1975, blz. 25-28, 48-50, 90-93, 120-123, 153-156, 187-190, 250-254, 316-319; XLVIII, 1975-1976, blz. 28-31, 58-62, 78-81, 157-160, 187-189, 205-208, 269-272, 310-312; XLIX, 1976-1977, blz. 13-16, 55-58, 76-80.

- *Openluchtkruisen in West-Vlaanderen*, in: *Westvlaamse Post*, Bijvoegsel bij *Burgerwelzijn*, nr. 47, 1 december 1967, blz. 37.

- *West-Vlaanderen als kruisenland*, in: *Kapel en Beeld*, XX, 1968, blz. 13-15, 20-22; XXI, 1969, blz. 7-8, 12-15, 17-19; XXII, 1970, blz. 3-5, 10-12.

- *Westvlaamse kruistoponiemen volgens K. De Flou*, in: *Ons Heem*, XXVII, 1973, blz. 75-79.

b. Plaatselijk (alfabetisch) :

- *Nog kruisen langs de weg* [Aldeneik,

(10) In *Das Steinkreuz* (XXIII, 1967, nr. 2, blz. 14-16) wijdde L. WITTMANN een uitvoerige bespreking aan dat artikel : *Kalkkreuze im Hageland (Belgien)*.

(11) Een aanvulling op die bijdrage werd gepubliceerd door P. LEYNEN, *Limburgse boetekruisen*, in : *De Tijdspiegel*, V, 1950, blz. 191-192.

Hasselt, Vlijtingen], in : *Ons Heem*, VIII, 1950, blz. 66.

- *Memoriekruisen* [Asse, Berg, Tiegem] , in : *Ons Heem*, X, 1952, blz. 15-17.

- *Den Bloedighen Bruydeghom* [herinrichting van de Kruisweg te Ekkergergem door pastoor M. Zachmoorter, auteur van "Den Bloedighen Bruydeghom"] in : *Het Teken*, XLIX, 1976-1977, blz. 206-208, 241-246.

- *Uit de tijd der Bokkenrijders. Het Brandbriefkruis van Bilzen*, in : *Het Belang van Limburg*, 4 april 1950.

- *Kruis te Brussel en te Holsbeek*, in : *Ons Heem*, XXIII, 1969, blz. 66.

- *Het Charlepoeng-kruis te Huldenberg*, in : *Meer Schoonheid*, XVI, 1969, blz. 107-110.

- *Uit Limburgs eigen schoon. Veldkruisen te Kinrooi*, in : *Het Belang van Limburg*, 4 mei 1954.

- *Openluchtkruisen te Kortrijk*, in : *Biekorf*, LXVII, 1966, blz. 391-395.

- *Het "groeïend" kruisbeeld te Leuven*, in : *Meer Schoonheid*, XIV, 1967, nr. 2, blz. 47-50.

- *Leuvense kruistoponymie*, in : *Oost-*, IV, 1967, blz. 82-87.

- *Kruisen en kruiskapellen te Leuven*, in : *Oost-*, VI, 1969, blz. 43-48, 76-84.

- *Verdwenen openluchtkruisen en kruiskapellen te Leuven*, in : *Oost-*, VI, 1969, blz. 113-121.

- *Verdwenen openluchtkruiswegen te Leuven*, in : *Oost-*, VII, 1970, blz. 37-45.

- *"De zeven Kruiskens" te Leuven*, in : *Oost-*, XII, 1975, blz. 32.

- *Twee openluchtkruisen te Linden*, in *Oost-*, III, 1966, blz. 117-118.

- *Het raadsel van het Carette-Kruis in Marke gedeeltelijk opgelost*, in : *De Leiegouw*, XIX, 1977, blz. 481-483.

- *Uit Limburgs eigen schoon. De veldkruisen te Molenbeersel*, in : *Het Belang van Limburg*, 18 juli 1950.

- *Het oorlogskruis op de Roesselberg*, in : *Oost-*, XII, 1975, blz. 59-62.

- *Randnoten bij het oorlogskruis op de Roesselberg te Herent*, in : *Oost-*, XIII, 1976, blz. 51-52.

- (samen met H. JANSSEN), *Een Maaskruis te Rotem ?* in : *Het oude Land van Loon*, VI, 1951, blz. 183-184 (12).

- *Hulde aan- en vernieling van het Charlepoeng-kruis [te Sint-Joris-Winge]* , in : *Meer Schoonheid*, XIX, 1972, blz. 80-81.

- *Het Teunissenkruis te Sint-Martens-Voeren*, in : *Kapel en Beeld*, XXVII, 1975, blz. 9-10.

- *Het Teunissen-kruis te Sint-Martens-Voeren*, in : *Limburg*, LIV, 1975, blz. 180.

- *Het Dupiéreux-kruis te Tervuren*, in : *Oost-*, V, 1968, blz. 77-85.

- *Asielkruisen te Tervuren*, in : *Oost-*, VI, 1969, blz. 10-17.

- *Openluchtkruisen te Tervuren*, in: *Meer Schoonheid*, XV, 1968, blz. 45-52.

In memoriam Oscar Verschroeven (1900-1992).

- In de Residentie Mayerhof te Mortsel, waar hij al verschillende jaren woonde, overleed op 23 september 1992 de verdienstelijke heemkundige auteur Oscar Verschroeven. Zijn echtgenote, Jeanne Dierckx (Borgerhout, 20 maart 1901 - Mortsel, 14 augustus 1989), met wie hij op 5 augustus 1989 nog zijn "platina bruiloft" mocht vieren, overleed eveneens in dat bejaardenverblijf. Het echtpaar kreeg twee kinderen, nl. Honorine (1928) en Jan (1932) (13). Oscar Verschroeven werd geboren te Borgerhout op 27 januari 1900, als enige zoon van Karel Verschroeven (1872-1952) en Honorine Devos (1876-1967). Vader verdiende de kost als meubelmaker-ebenister. Van 1912 tot 1917 studeerde Oscar Verschroeven aan de toenmalige Sint-Ignatius Handelschool. Zowel in zijn familiekring als in zijn studieomgeving heerste een gedegen kristelijke sfeer. Dat verklaart meteen ook zijn leergierige belangstelling voor tijdschriften als *Streven* en *Cultuurleven*, waarop hij jarenlang geabonneerd was. Bovendien toonde hij een levendige interesse voor geschiedenis, met een voorkeur voor de periode van de Franse Revolutie en voor de kerkgeschiedenis. Rond die historische aandachtspunten bouwde hij mettertijd een ruime bibliotheek op. In 1927 trad Oscar Verschroeven in dienst bij het Belgisch Maritiem Agentschap, de rederij, die in 1895 werd gesticht als "Compagnie Belge Maritime du Congo". Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kwam de maatschappij Onderlinge Zeeverzekeringen tegen Oorlogsrisico tot stand, een semi-parastatale instelling, die de Belgische visserijvloot moest verzekeren tegen oorlogsrisico's. Oscar Verschroeven werd er in 1939 bij gedetacheerd en bouwde er zijn

(12) Vgl. J. GERITS, *Maaskruisen*, in : *Ons Heem*, XLVII, 1993, blz. 161-162.

(13) Voor het schrijven van deze "in memoriam"-tekst mochten we rekenen op de medewerking van ir. Jan Verschroeven (Maasmechelen), waarvoor onze oprechte dank.

administratieve loopbaan uit. In 1960 werd hij tot directeur bevorderd. Sinds 1965 was hij gepensioneerd. Na de professioneel bijzonder drukke naoorlogse jaren, want er diende heel wat oorlogsschade aan de visserijvloot geregeld te worden, vond hij geleidelijk de tijd om zich te wijden aan de plaatselijke geschiedenis van Borgerhout. Hij bekwaamde zich in de paleografie en werd een ervaren archiefvorser. Zijn vroegste publicaties verschenen o.a. in 't *Lauwerkransken. Tijdschrift van de Kring voor Heemkunde van Borgerhout* (1958-1967). Zij houden voornamelijk verband met de parochiale geschiedenis van Borgerhout, meer bepaald met de kapel van O.-L.-Vrouw van Viktorie, en met diverse aspecten van het historisch verleden van die Antwerpse randgemeente. Zijn doorgezet onderzoek naar de oorsprong van de parochie Borgerhout resulteerde in een lijvige studie: *Geschiedenis van de kapel van Onze Lieve Vrouw van Viktorie te Borgerhout. De wordingsgeschiedenis van een parochie* (14). Hij diende het werk in voor de "heemkundige jubileumprijs"

van het Verbond voor Heemkunde, die in 1966 te Asse werd uitgeschreven en in 1968, op de Landdag te Sint-Amandsberg, werd uitgereikt. De prijs werd uiteindelijk toegekend aan E.H. Jozef De Brouwer, terwijl Oscar Verschroeven een aanmoedigingsprijs in ontvangst mocht nemen (15). De studie van Oscar Verschroeven werd later wel in Antwerpen als onuitgegeven werk bekroond met de Provinciale Prijs voor Geschiedenis en Volkskunde 1977. De feestelijke uitreiking ervan vond plaats op 28 april 1978 in het Provinciaal Centrum Arenberg te Antwerpen (16). Inmiddels had Oscar Verschroeven ook een publikatie verzorgd over *De Zangkapel van Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw te Borgerhout* (17). Na het verdwijnen van het heemkundig tijdschrift 't *Lauwerkransken*, in 1967, publiceerde hij haast uitsluitend in het *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse randgemeenten*, een uitgave van de Heemkundige Kring "Gitschotelbuurschap", waaraan hij trouwens al sedert 1957 sporadisch zijn medewerking verleende. Ook was hij een gewaardeerde auteur

(14) O. VERSCHROEVEN, *Geschiedenis van de kapel van Onze Lieve Vrouw van Viktorie te Borgerhout. De wordingsgeschiedenis van een parochie*, pro manuscripto, 1961, 388 blz., ill.

(15) Vgl. *Ons Heem*, XXII, 1968, blz. 192.

(16) Provincie Antwerpen. *Uitreiking Prijzen voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies, Provinciale Culturele Prijzen*, 28 april 1978, Antwerpen, 1978, blz. 13.

(17) O. VERSCHROEVEN, *De Zangkapel van Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw te Borgerhout. Enkele wetenswaardigheden*, 1963, 15 blz., ill.

Afb. 46
Oscar Verschroeven
(1900-1992)

voor *Ons Heem*, waarin hij twee bijdragen liet verschijnen (18). In totaal publiceerde hij een veertigtal artikels in de drie bovengenoemde heemkundige periodieken. Geruime tijd werkte hij aan een historische studie over *De Boerenkrijg* en aan de hand van inlichtingen uit de schepenbrieven van Deurne/Borgerhout en Antwerpen schreef hij de geschiedenis van de huizen van Borgerhout in de 16de, 17de en 18de eeuw (19). Naar aanleiding van het eeuwfeest van het Borgerhoutse raadhuis, dat op 13 oktober 1889 werd ingehuldigd, maakte Oscar Verschroeven op grond van zijn vroegere bijdragen in tijdschriften een synthese van de geschiedenis van Borgerhout vanaf de vroegste schriftelijke vermelding in 1214 tot 1836, toen die plaats een zelfstandige gemeente werd. Het omvangrijk werk *Borgerhout onder Deurne* werd in 1989 uitgegeven door het Feestcomité van het Distrikt Borgerhout (20). De bejaarde auteur werd plechtig gevierd tijdens een academische zitting, op 21 oktober 1989, waar de feestrede werd uitgesproken door Bob Cools, burgemeester van Antwerpen. Hoewel Oscar Verschroeven zijn historisch vorsingswerk slechts op gevorderde leeftijd begon, heeft hij door zijn uitgebreid oeuvre toch een opmerkelijke plaats ingenomen in de Borgerhoutse geschiedschrijving. Zijn hoge leeftijd en vooral het afscheid van zijn trouwe levensgezellin, in 1989, maakten een einde aan zijn actieve heemkundige bedrijvigheid, maar zeker niet aan zijn sterke, kristelijk geïnspireerde belangstelling voor zijn medemensen in de huidige samenleving. Op 28 september 1992 werd hij, na de uitvaartdienst, begraven op de begraafplaats van Mortsel-Cantincrode. Het Verbond voor Heemkunde, waarvan hij vele jaren een trouw lid was, houdt zijn nagedachtenis dankbaar en fier in ere. Hij moge rusten in vrede.

J. Gerits.

In memoriam Gommaar Verheyen (1928-1992), voorzitter Heemkring "Lyrana" (Lier).

Einde 1992 overleed Gommaar Frans Verheyen, tweede voorzitter van "Lyrana" te Lier. Hij werd in die stad geboren op 5 oktober 1928. Vanaf april 1945 was hij als arbeider tewerkgesteld in het laboratorium van Gevaert te Mortsel. Omdat hij zijn sociale situatie wilde verbeteren en promotie maken, volgde hij gedurende twaalf jaar bijscholing : scheikunde aan de Technische School in de Londenstraat te Antwerpen en steno-dactylo, alsmede Frans en Duits in het avondonderwijs te Lier. Dank zij die bijkomende vorming kwam hij in de administratie terecht, waar hij uiteindelijk de taak van directiesekretaris uitoefende. Op 60-jarige leeftijd ging hij met pensioen. Zijn vrije tijd wenste hij te besteden aan fotografie en aan een groter engagement in Heemkring "Lyrana", waarvan hij al geruime tijd lid was en waarvoor hij geregeld optrad met voordrachten aan de hand van dia's. De Lierse heemkring werd in 1974 door Frans Verstreken gesticht als een verruiming van de letterkundige afdeling van de reeds bestaande Kunstkring Konvent (21). Aanvankelijk werd de vereniging trouwens Heemkring "Konvent" geheten, doch in 1978 werd de naam gewijzigd in Heemkring "Lyrana" (22). Tot 1987 werd de kring deskun-

Afb. 47
Gommaar Frans Verheyen
(1928-1992)

(18) O. VERSCHROEVEN, *Het ijken van maten en gewichten*, in : *Ons Heem* XXV, 1971, Blz. 204-205; ID., *Een bieroorlog tussen Antwerpen en Borgerhout*, in : *Ons Heem*, XXVI, 1972, blz. 249-251.

(19) Antwerpen, Rijksarchief, Verzameling "Handschriften".

(20) O. VERSCHROEVEN, *Borgerhout onder Deurne*, Borgerhout, 1989, IV -291 blz., ill. Vgl. art. "*Borgerhout onder Deurne*", een waardevol geschiedkundig werk, in: *De Antwerpenaar*, nr. 111, 1 maart 1990.

(21) Vgl. J. GERITS, *Heemkring Konvent te Lier*, in : *Ons Heem*, XXIX, 1975, blz. 106.

(22) F. VERSTREKEN, *Van Konvent naar Lyrana ?* in : *Konvent Kontakt*, III, 1978, nr. 2, blz. 4.

dig en met enthousiasme geleid door stichter-voorzitter Frans Verstreken. Omdat hij zich niet meer kandidaat wenste te stellen voor een nieuwe ambtsperiode als kringvoorzitter en omdat ook twee andere bestuursleden, nl. Marcel Darquennes en Hubert Quisenarts, hun ontslag aanboden, werd op 12 november 1987 een buitengewone algemene ledenvergadering gehouden om de toekomst van de heemkring te bespreken (23). Uiteindelijk werd Gommaar Frans Verheyen bereid gevonden het voorzitterschap op zich te nemen. In de bestuursvergadering van 25 januari 1988 werd hij als zodanig aangesteld.

De eerste pijnlijke beslissing welke de nieuwe voorzitter moest nemen, was het opzeggen van de huur van het kringlokaal "De Benedictie des Heeren" in het Begijnhof te Lier. De financiële last werd immers te zwaar voor de vereniging, omdat die niet opwoog tegen het geringe gebruik, dat van lokaal werd gemaakt (24). Het was de grote verdienste van voorzitter Verheyen dat hij de voorzetting van het driemaandelijks kringtijdschrift *Lyrana* verzekerde. Doorgaans verzorgde hij het "voorwoord" in elke aflevering van dat blad. Bovendien typte hij de stencils, die werden afgedrukt in de meisjesschool van het H. Hart. De bestuursleden kwamen daarna samen ten huize van voorzitter Verheyen om de

tijdschriftnummers verzendingsklaar te maken. Zo heeft Gommaar Frans Verheyen tijdens zijn vierjarig voorzitterschap heel wat diensten bewezen aan zijn kring, waarvan hij bovendien het voortbestaan waarborgde. Niemand deed tevergeefs een beroep op hem voor steun of begrip. Hij was trouwens een sociaal bewogen man, die in het verenigingsleven bijzonder actief was, o.a. als gewestvoorzitter van K.B.G.-Lier, als verantwoordelijke van K.B.G.-Lisp-Lier, als bestuurslid van K.W.B.-Lisp-Lier en als lid van A.C.W. en C.M.-Lier. Ook Was hij nationaal ondervoorzitter van de Sint-Gabriëlgilde. Bovendien was hij lid van het Sint-Bernarduskoor te Lisp-Lier en van het parochiaal koor H. Kruis-Lier. In juli 1992 werd Gommaar Frans Verheyen ziek. Ondanks een chirurgische ingreep in augustus, sloeg de kwaal verder toe. Na een moedig gedragen ziekte, met een onvoorstelbare wil om te leven, overleed hij te Lier op 23 december 1992. Met hem ging een goed, kristelijk geïnspireerd en levenslustig mens heen, iemand, die met kwinkslagen wonderen kon verrichten. Dank zij zijn zin voor humor en zijn relativeringsvermogen, was hij een verdienstelijke voorzitter van Heemkring "Lyrana". Hij moge, na een welbesteed leven in dienst van zijn gezin en medemensen rusten in vrede (25).

J.Gerits

(23) *Lyrana*, XII, 1987, nr. 6, blz. 1.

(24) *Lyrana*, XIII, 1988, nr. 1, blz. 1. In 1987 had het O.C.M.W. van Lier, eigenaar van het lokaal, de huurprijs nog verhoogd. Vgl. *Lyrana*, XII, 1987, nr. 4, blz. 9.

(25) Een kort *In memoriam* Gommaar Frans Verheyen verscheen in : *Lyrana*, XVIII, 1993, nr. 1, blz. [2], foto.

Afb. 48

Het doelspel volgens een kalenderprent.

BOEKBEOORDELINGEN

A. ADRIAENSENS e.a. *100 jaar "Les campagnes hallucinées". Brangwyn, een illustrator voor Verhaeren, Sint-Amands, 1993* 32 blz., ill.

Prijs : 100 fr. Te bestellen : Provinciaal Museum Emile Verhaeren, Kaai 22, 2890 Sint-Amands-aan-de-Schelde.

Ter gelegenheid van de tentoonstelling over de veelzijdige Engelse kunstenaar Frank Brangwyn (Brugge, 1867 - Ditchling, Sussex, 1956), als illustrator van werk van de Fransschrijvende Vlaming Emile Verhaeren (St.-Amands, 1855 - Rouen, Fr., 1916), verzorgde het Provinciaal Museum Emile Verhaeren de uitgave van een brochure, die tevens als handleiding bij de bovengenoemde expositie (6 maart - 31 oktober 1993) was bedoeld. De tentoonstelling verschafte een uitstekend overzicht van de grafische illustraties, die Frank Brangwyn voor de in 1927 heruitgegeven dichtbundel *Les campagnes hallucinées* maakte. Die gedichten vormen het eerste deel van de sociale trilogie van Verhaeren, waarin de auteur zijn opstandigheid uitdrukte tegenover de verloederding van de natuur als gevolg van de onbedachtzame inplanting van de opkomende industrie. Ze werden in 1893 voor het eerst bij Edmond Deman te Brussel uitgegeven, met boekornamenten van Theo Van Rysselberghe. De editie van 1927 kwam tot stand in Parijs en is verlucht met 43 zeer expressieve zwart-wit houtsneden en 7 litho's van Frank Brangwyn. De brochure wordt ingeleid door Marc Van Santvoort, bestendig afgevaardigde voor cultuur. Annemie Adriaensens wijdde een bijdrage aan Frank Brangwyn als illustrator van Verhaerens gedichten. Marc Andries verzorgde de vertaling

van een artikel, dat Verhaeren schreef over een tentoonstelling van Brangwyn. De drie bijdragen zijn achteraan in de brochure ook in het Frans opgenomen. De eveneens tweetalige catalogus omvat 28 nummers. Daarin zijn de meeste houtsneden en litho's beschreven, die Brangwyn voor het werk van Verhaeren maakte, naast uiteraard diverse uitgaven van de dichtbundel. Ook vindt men in de brochure een bloemlezing van gedichten uit *Les campagnes hallucinées*. Frank Brangwyn heeft de verzen van Verhaeren op treffende wijze weten om te zetten in zeer dramatische, dynamische en soms zelfs hallucinante beelden.

J. Gerits.

In verscheidenheid. Liber Amicorum Dr. Robert Van Passen, redactie P. Catteeuw en F. Hellemans, Aartrijke, 1993, 474 blz. Prijs: 1.990 fr. (verzendingkosten: 120 fr.). Te bestellen: Lic. Paul Catteeuw, J.B. Reykerslaan 28, 2550 Kontich.

Prof. Dr. Emeritus Robert Van Passen, voorzitter van de Koninklijke Kring voor Heemkunde van Kontich, is niet alleen een bekend plaatsnaamkundige, historicus en heemkundige. Hij schreef de geschiedenis van Kontich, Edegem en Wilrijk en werkt aan de geschiedenis van Waarloos. Bij zijn 70ste verjaardag werd hem dit *Liber Amicorum* overgemaakt. Lic. P. Catteeuw en dr. J. Soenen zorgden voor de bio-bibliografie. Dr. G. Asaert beschreef de handelsactiviteiten van de 15de-eeuwse koopman Peeter Pot. Dr. Frans Baudouin behandelde de twee altaren in de kapel van het St.-Elisabethgasthuis te Antwerpen. Ze werden ontworpen door Engelbert Baets en uitgevoerd

door Jacob-Jozef Van der Neer. Lic. Paul Catteeuw beschrijft de acculturatie en de veranderingen bij de Dani's in Indonesisch Nieuw-Guinea in "Van peniskoker tot adidasbroekje, of hoe ver kan volkskunde gaan?" Lic. Godfried Croenen gaf de verbanden tussen Maria Van Berlaer en de *Spiegel Historiae* en daarmee zitten wij in de Middelnederlandse letterkunde. Maria van Berlaer was een dame uit het adellijk geslacht van de Berhouts. Dr. Frans De Brabandere ontleedt de familienaam Van Cauwelaert.

Stadsarchivaris Harry De Kok gaf een beeld van de Turnhoutse vondelingen te Antwerpen. Dr. Jan Goris volgt de vrouw naar de kolonie. Greta De Mont volgde haar man, de Belgische militair Gaston De Jaer in 1907 naar Kongo-Vrijstaat. Lic. Frank Hellemans maakt de geschiedenis van een dorpskrant - *De Kontichse kijkop* (1981-1992). De patroon van de geneesheren en apothekers St.-Damianus is het onderzoeksthema van lic. Alois Jans. Dr. Paul Kempeneers stelt zijn *Historische Atlas voor Tienen* voor. Dr. Ann Marynissen onderzocht Turnhout, Torhout en aanverwante familienamen. Dr. Clem Marynissen bestudeerde de dubbelpatronymische toenames zoals Aertgeerts, Aertbelien en Jansegers. Dr. Victor Mennen behandelt het toponiem Maai in Lommelse plaatsnamen. Lic. Frans Nooyens onderzocht de dialectologie van de wanmolen in Antwerpen in de 18de eeuw. Hiervoor had men heel wat benamingen: graanmolen, kafmolen, wanmolen, windmolen, winne, winder, windwan, winderkafslager, trijzelwinder, trijzelmolen. Dr. Frank Peeters dook in de Vlaamse toneelgeschiedenis met "Wij drinken bier en laten U de thee". De volkskundige gegevens van de

Leuvense kroniek (1780-1829) van J.B. Hous kwamen aan bod bij dr. Alfons Roeck. Dr. Karel Roelandts onderzoekt het element Loos in plaatsnamen. Dr. W. Rombouts behandelt de "publiekruimten" in de Belgische archieven en hiermee zitten wij in de archiefwetenschap. Dr. Godelieve Spiessens heeft het over de Antwerpse klokkengieter Jeronimus Godefridus Lenaerts (1658-1718). Dr. Johan Taeldeman onderzoekt de verschillende termen in het Nederlands (officiële taal en dialecten) i.v.m. paddestoelen. Dr. Alphons Thijs onderzoekt de terminologie van de lakenbereiding in Antwerpen in "Op en om het Raemvelt". Dr. Stefaan Top behandelde de volkse uitdrukkingen i.v.m. zwangerschap (1920-1950) en daarbij zitten wij in de levenskrans. Dr. E. Van Autenboer is er met de dorpsgilden. Dr. Marcel Van den Berg onderzocht de volkscultuur en de culturele identiteit. Drs. Guy Van de Putte gaf een beeld van 25 jaar toponymisch bewuste straatnaamgeving te Overijse (1968-1993). Dr. Constant Van de Wiele behandelt de verboden leute in het aartsbisdom Mechelen van 1675 tot 1795. Dr. Luc Van Durme onderzocht het toponiem Eiflied. Dr. Jozef Van Haver beschreef de hekeling van de volksbedevaarten in een redrijkersrefrein. Dr. Willy Van Langendonck bestudeerde rijm en reïnterpretatie in de persoonsnaamgeving bij Vlaamse jongeren. Drs. Pierre Van Nieuwenhuysen is er met de koninklijke bomen in Laken. Dr. Ward Van Osta onderzocht de moderne huisnamen in Kontich. Henri Verbeeck en dr. Felix Lauwers bestudeerden de pottenbakkersoven uit de Gallo-Romeinse *vicus* te Kontich. Dr. Roger Vermeulen was er met verengelst Nederlands. Dr. L. D'Hulst schreef "Du Marsais et Nida sur le processus de la traduction". Dr. J. Joret schreef "Texte et métatexte, à propos d'un poème de Max Elskamp" "Préface". Prof. Dr. J. Noé schreef "Lies keine oder, mein sohn, lies die

Fahrpläne". Literatur im Deutsch als Fremdsprache Unterricht".

H. Vannoppen.

Zepperen. Kapitteldorp, Sint-Genovevakerk en laatgotische muurschilderingen, Zepperen, 1993, 278 blz., ill. Te bestellen : St.-Remacluskring, p/a W. Driesen, Dekkenstraat 22, 3800 Zepperen.

De Remacluskring, die het geschied- en volkskundig onderzoek met betrekking tot Zepperen koördineert, verzorgt geregeld historische monografieën over dat Haspengouwse dorp. Het boekdeel, dat hier wordt voorgesteld, belicht voornamelijk de kerkelijke geschiedenis en het kunstpatrimonium, dat er mee samenhangt. Na een inleidende historische schets van Zepperen door de eeuwen heen, waarin kringvoorzitter dr. G. Fabry de politiek-administratieve structuren en het economisch leven tijdens het ancien regime, alsmede de hedendaagse geschiedenis van het dorp behandelt (blz. 7-49), brengt C. Wintmolders een historische studie over de Sint-Genovevaparochie, met o.a. de lijst van de pastoors, die vanaf de 14de eeuw de kerk bedienden (blz. 51-65). W. Driesen nam de studie van het kerkgebouw, met zijn merkwaardige 12de-eeuwse toren, en het dorpscentrum rond de kerk voor zijn rekening (blz. 67-90). Op zijn beurt bestudeert A. Manet de laatgotische muurschilderingen (begin 16de eeuw), met o.a. het Laatste Oordeel, de vier Westerse Kerkvaders en de befaamde Genovevacyclus (blz. 91-130). Het grootste deel van de publikatie is echter gewijd aan het kerkelijk kunstbezit. Verschillende auteurs stellen daarin het textiel, het metaalwerk, de schilderijen, de beelden, de glasramen, de klokken en het meubilair voor (blz. 131-253). Tot de beste textielwerken behoort een driestel, bestaande uit kazuifel, dalmatiek en tuniek, waarvan de banden voorzien

zijn van laatgotisch borduurwerk, dat ons 16de-eeuws lijkt te zijn. Wat het metaalwerk betreft, verdienen twee monstransen, respectievelijk uit 1663 (Brussel?) en uit 1744 (Duitsland), alsmede enkele 17de-eeuwse koperen kandelaars onze speciale aandacht. Ook onder de schilderijen en de beelden treft men heel wat interessante kunstwerken aan. Zo is er een 17de-eeuws olieverfschilderij met "Het Laatste Avondmaal" van de Luikse schilder François Walschartz (1597-1678/79), een 17de-eeuws drieliuk van St.-Katharina en diverse 18de-eeuwse werken, o.a. twee kleinere schilderijen, die door de meesters van de St.-Genovevabroederschap in Luik werden geschonken. De dorpskerk van Zepperen herbergt eveneens enkele merkwaardige beelden : een Piëta (ca. 1500), O.-L.-Vrouw met Jezuskind (16de eeuw), St.-Nikolaas (17de eeuw) en St.-Genoveva (18de eeuw), naast een 16de-eeuws triomfkruis. Vermeldenswaard is ook het retabel van St.-Genoveva (16de eeuw), met geschilderde zijluisen, waarop aan de voorkant Passietaferelen en aan de achterzijde de St.-Gregoriusmis en de afbeeldingen van St.-Servaas en St.-Genoveva, met hun typische attributen, voorkomen. De monografie, die aldus over de dorpskerk van Zepperen werd samengesteld, is uitgedroefd tot een interessant naslagwerk, waarin de veelzijdige artistieke rijkdom van dat gebouw treffend in de kijker wordt gesteld. Het boek is in een vlot leesbare taal geschreven. Achteraan in het werk zijn een uitvoerige bibliografie en een overzicht van de geraadpleegde archieffondsen opgenomen. Ook een verklarende lijst van technische termen ontbreekt niet. Het geheel wordt afgerond met een kronologisch overzicht van de bouwgeschiedenis der kerk en van de totstandkoming van haar kunstbezit. Een bijzonder verdienstelijk werk van de Remacluskring.

J. Gerits.

*Steun het Verbond voor Heemkunde
door uw persoonlijke bibliotheek
of die van uw Kring te verrijken !*

Ons heem

- Volledige jaargangen tot en met 1975	300 fr.
- Volledige jaargangen na 1975	450 fr.
- Losse nummers	50 fr.
- Themanummers	100 fr.
- Pakket met 10 nummers uit verschillende jaargangen	120 fr.

Heemspiegel. Driemaandelijks beleids- en vormingsblad

- Jaarabonnement (vier nummers)	200 fr.

Vriendenboek dr. Jozef Weyns	350 fr.
Hangers (met Verbondskenteken)	150 fr.
Verbondswimpels	75 fr.
Verbondskentekens	200 fr.

Vraag inlichtingen op het Sekretariaat
Kerkstraat 17 A, 2970 's-Gravenwezel.
Tel. 03/658.90.34

ONS HEEM. Driemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen.
Uitgegeven onder auspiciën van de v.z.w. Verbond voor Heemkunde.

Jaarabonnement over te maken op postrek. nr. 000-0495981-20 of bankrek. nr. 401-4517901-47 op naam van «Verbond voor Heemkunde» v.z.w., Kerkstraat 17A, 2970 's-Gravenwezel (met vermelding: «Ons Heem»). Buitenlandse betalingen enkel op postrekening.
Gewoon abonnement: 550 fr.
Steunend abonnement: 750 fr.
Beschermend abonnement: vanaf 1.000 fr.

Buitenland: 100 fr. toeslag.

REDAKTIERAAD:

Hoofdredactie: Drs. J. Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode.
Penningmeester: R. Vermeiren, Van de Wervelaan 56, 2970 Schilde.
Koördinatie en verzending: Kerkstraat 17A, 2970 's-Gravenwezel.

Leden:

J. Devuyst, Ommegangstraat 81, 9420 Erpe-Mere.
J. Olyslaegers, Nieuwstraat 14, 2550 Kontich.
Ir. L. Stockman, Brugstraat 103, 9880 Aalter.
Lic. L. Van de Sijpe, De Schijf 12, 3930 Hamont.
Not. Luc Van Eeckhoudt, St.-Truidensesteenweg 366, 3300 Hakendover.
Dr. H. Vannoppen, Leuvensesteenweg 839, 3071 Erps-Kwerps.
D. Vanpée, Tommestraat 663, 3040 Ottenburg.

NIEUWE ABONNEMENTEN en OUDE JAARGANGEN: Sekretariaat, Kerkstraat 17A
2970 's-Gravenwezel. Tel. 03/658.90.34.

RUILDIENST: Drs. J. Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode.

DRUKKERIJ: Drukkerij Ivo Depreter, Edingsesteenweg 224, 1755 Leerbeek.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER: Drs. Jan Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode.